

KIŞ 2018 CİLT: 9 SAYI: 2
WINTER 2018 VOLUME: 9 ISSUE: 2

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES

ISSN: 2146-1740

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ
JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES

Uluslararası hakemli bir dergidir.

Taranılan indeksler

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ
JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES

Sahibi/Owner
İnönü Üniversitesi İİBF Dekanlığı Adına
Prof. Dr. Recep KARABULUT

Editör/Editor
Ahmet KARADAĞ

Editör Yardımcıları/ Assistant Editors
Mehmet Ozan SARAY
Şebnem KOLTAN YILMAZ

İngilizce Editörleri/Editors for English Written Papers
Ali ŞEN
Abdulkadir BAHARÇİÇEK

Hukuk Danışmanı/ Legal Consultant
Hayri KESER

Adres/Address
İnönü Üniversitesi İİBF
44280 MALATYA

Tel. 422 3773000

Fax. 422 3410438

e-mail: akademikyak@inonu.edu.tr

Web: <http://cms.inonu.edu.tr/tr/akademikyak>

ISSN: 2146-1740

ULUSLARARASI DANIřMA KURULU

- İlter TURAN, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Ümit CİZRE, İstanbul Şehir Üniversitesi
Cemil KOÇAK, Sabancı Üniversitesi
Beril DEDEOĞLU, Galatasaray Üniversitesi
M. Hakan YAVUZ, University of Utah
Ahmet İÇDUYGU, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Hüseyin BAĞCI, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Muhittin KAPLAN, Melikşah Üniversitesi
Mustafa GÜNEŞ, Gediz Üniversitesi
Kemal YILDIRIM, Anadolu Üniversitesi
Kerem ALKİN, İstanbul Ticaret Üniversitesi
James L. BICKSLER, Rutgers, The State University of New Jersey
Metin Kamil ERCAN, Gazi Üniversitesi
Cengiz TORAMAN, Gaziantep Üniversitesi
Recep GÜNEŞ, İnönü Üniversitesi
Şaziye GAZİOĞLU, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Mustafa ERDOĞAN, İstanbul Ticaret Üniversitesi
Enver BOZKURT, İstanbul Aydın Üniversitesi
Alaeddin YALÇINKAYA, Sakarya Üniversitesi
Michael ALLES, Rutgers, The State University of New Jersey
Shyam, SUNDER, Yale University
Levent KÖKER, Atılım Üniversitesi
Şaban ÇALIŞ, Selçuk Üniversitesi
James ALM, Georgia State University
Jorge MARTINEZ-VAZGUEZ, Georgia State University
Gordon TULLOCK, George Mason University
Mehmet DEMİRBAĞ, University of Sheffield
Nihat BOZDAĞ, Gazi Üniversitesi
Ayşe Neyran ORHUNBİLGE, İstanbul Üniversitesi
Hüseyin Öner ESEN, İstanbul Üniversitesi
Bharat SARATH, Rutgers, The State University of New Jersey
Zühtü ARSLAN, Anayasa Mahkemesi
Asaf Savaş AKAT, İstanbul Bilgi Üniversitesi
M. Naci BOSTANCI, Gazi Üniversitesi
Cavide Bedia UYARGİL, İstanbul Üniversitesi
Ahmet Cevat ACAR, İstanbul Üniversitesi
Oya ÖZÇELİK, İstanbul Üniversitesi
İhsan D. Dağı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
E. Fuat KEYMAN, Koç Üniversitesi
Nazım ENGİN, Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Ekrem TATOĞLU, Bahçeşehir Üniversitesi
Murat KARAGÖZ, Yıldız Teknik Üniversitesi

YAYIN KURULU

Fikret OTLU, İnönü Üniversitesi
Ali KOÇYİĞİT, İnönü Üniversitesi
Selma KARATEPE, İnönü Üniversitesi
Mehmet GÜNGÖR, İnönü Üniversitesi
Ahmet UĞUR, İnönü Üniversitesi
Serkan BENK, İnönü Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Erken Dönem Marksistlerinden İngiliz Marksist Tarihçilere: Marksist Tarih Yazımının Devamlılığı Yusuf ÇINAR	1-16
Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Motivasyon ve Beklenti Düzeylerinin Akademik Başarılarına Etkisi İbrahim AKSU, Mehmet TURSUN	17-31
Türk Siyasi Değişiminde Anadolu Burjuvazisi Selahaddin BAKAN, Hasan ÇİMEN	32-58
Örgütsel Stres Düzeyinin Ölçümü ve Demografik Değişkenlerle İlişkisi: Bir Kamu Organizasyonu Örneği Barış ÇÖKÜK	59-83
Üç Farklı Milliyetçilik Ahmet KARADAĞ, Haluk YAMAN	84-108
The Effect of Economic Growth on The Sustainability of Financial Development: An Empirical Application for Turkey Ali ŞEN, Ceren PEHLİVAN	109-123
Akıllı Kent Uygulamaları ve Konya Örneği Zekeriya BİLİCİ, Veysel BABAHAÑOĞLU	124-139

Sayının Hakemleri

- Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet YATKIN, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan ERKUŞ, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Levent GÖKDEMİR, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet DENİZ, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Erhan ÖRSELLİ, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Fevzi Serkan ÖZDEMİR, İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Kadir KARAGÖZ, Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Seyfettin ASLAN, Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Yılmaz DEMİRHAN, Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer AKBAŞ, Düzce Üniversitesi

Erken Dönem Marksistlerinden İngiliz Marksist Tarihçilere: Marksist Tarih Yazımının Devamlılığı

Yusuf ÇINAR¹

Öz

Karl Marks, kullandığı metot ile öncelikle Grek dönemi tarihçilerinin görmezden geldiği ekonomik ve sosyal sebeplerin tarihi şekillendiren önemli bir unsur olduğunun altını çizmiş, üretim güçlerinin önemini vurgulamış ve alt yapı-üst yapı altyapı-üstyapı tartışmasını başlatmıştır. Marksist tarih yazımına katkı sunan akademisyenlerin ilk kuşağı Marks'ın düşüncelerini yorumlayan düşünürlerden meydana gelmektedir, ikinci kuşak ise soğuk savaşla birlikte Doğu Bloğu Komünist Partisi üyesi düşünürlerden oluşmaktadır. Bu çalışmada Ortodoks Marksistlerin değil, Marks'ın kaleme aldığı metinleri kendi yorumları ile ele alan düşünürlerin tarih yazımına yaptıkları katkılar ele alınmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, Marksist tarih yazımının genel hatlarını ortaya koymaktır. Bununla birlikte erken dönem Marksistler ile İngiliz Marksist tarihçilerin Marksizm'i farklı yorumlamalarının Marksist tarih yazımının bir bütünlük arz etmediği anlamına gelmediği vurgulanmakta yani Marksist tarih yazımında kavramsal ve içerik bağlamında bir devamlılığın söz konusu olduğu iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarih Yazımı, Marksizm, Marksist Tarih Yazımı, Komünist Parti.

From Early Marxists to British Marxist Historians : The Continuity of Marxist Historiography

Abstract

Karl Marx, through his adopted method, stressed that the economic and social reasons that were overlooked primarily by historians of the Greek period were important elements that shaped history, emphasized the importance of production powers and initiated the discussion of substructure and superstructure. The first generation of academics that contributed to the Marxist historiography consisted of thinkers that interpreted the ideas of Marx, whereas the second generation included thinkers that were members of the Eastern Block Communist Party with the cold war. This study approaches the contributions of Marxist thinkers to historiography, who examined the texts written by Marx with their own interpretation. The primary aim is to present the general terms of Marxist historiography. Additionally, it is emphasized that different interpretations of Marxism by early Marxists and British Marxist historians do not convey that Marxist historiography does not present unity, i.e., it is claimed that there is a continuity of Marxist historiography within the context of conceptual and content.

Key Words: Historiography, Marxism, Marxist historiography, Communist party.

¹ Dr.Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

1. Giriş

Tarih, geçmiş döneme ışık tutan belgeler bütünüdür. Bununla birlikte disiplin içerisinde geleceğe dönük genel geçer kuralların bulunup bulunamayacağı üzerine bir yöntem tartışmasının varlığından söz etmek mümkündür. Tarihin ne olduğuna dair tartışmaların temelinde yatan ana unsurlardan bir diğeri de tarihin sınırının ve içeriğinin ne olduğuna dairdir. Tarih başka bir ifade ile yaşayanların bilimidir ama ölülerin çalışmalarını yok saymama üzerine kuruludur (Cadiou vd., 2013: 15). Tarih yazımının ilk olarak nerede başladığına yönelik iddialar var olsa da kesinlik taşımamaktadır. Herodot'un ilk tarih yazımının örneklerini sunduğuna dair iddialara karşın Herodot'tan önce Mısır ve Mezopotamya'da tarih çalışmalarının yapıldığı görülmektedir (Cadiou vd., 2013: 26). Eski Grek'te yaşayan tarihçilerin hangi konuyu ele alacakları veya ele alacakları konuyu nasıl anlatacaklarına dair farklılıklar günümüzde tarih yazımının devam eden güncel sorunsalları arasındadır. Bu tartışmaların başlangıcında yer alan esas özne ise tarihi kimin yaptığıdır. Bu noktada Grek döneminde yaşayan bir tarihçi coğrafi koşul ve sosyal şartların şekillendirdiği bir tarih üzerinden çalışma yaparken, sanı ve bilgi arasında bir fark ortaya konmuştur.

Grek döneminin tarih anlayışı tasvir üzerine temellenmiştir. Bu bir bakıma Antik Yunan tarihçilerinin, olayların neden ve nasıl meydana geldiğini açıklayamaması ile ilintilidir. Bununla birlikte sosyo-ekonomik yapılar, geçici ve değişken olmaları sebebiyle Grek döneminin tarihçileri tarafından dikkate alınmamıştır (Köksal, 2009: 1607). Roma İmparatorluğu ile birlikte tarih anlayışı tekçi bir anlayışa dönüşmüş ve tarih yazımı yoluyla Tanrı'ya hizmet edilmeye başlanmıştır. Tarihin bir bilim olarak kurumsallaşması ise Avrupa'da reform ve Rönesans hareketleri ile gerçekleşmiştir. Bu yeni uyanış yöntem tartışmalarını alevlendirmiştir (Cadiou vd., 2013: 62). Karl Marks bu dönemde yazmış olduğu Kapital Ekonomi Politigin Eleştirisi adlı eseri ile tarihin nasıl yazılacağına dair o döneme kadar yöntem bakımından rastlanmamış bir metot ortaya koymuştur. Karl Marks kullandığı metot ile öncelikle Grek dönemi tarihçilerinin görmezden geldiği ekonomik ve sosyal sebeplerin tarihi şekillendiren önemli bir unsur olduğunun altını çizmiş, üretim güçlerinin önemini vurgulamış ve altyapı-üstyapı tartışmasını başlatmıştır. Karl Marks pozitivist yöntemler ile tarihte genelgeçer yasalar aramıştır. Marks, 19. yüzyıl İngiltere'sini anlatırken geçmişten kopmamıştır. Geçmişin getirdiği bilgi ve yöntemden hareketle üretim güçleri arasındaki mücadeleye dikkat çekmiş ve yeni bir sorunsal ortaya atmış, kendine has tarihsel çerçeve kavram ile yeni bir bakış açısı sunmuştur. Bu bağlamda Marksizm'in tarih yazımına katkısı devletlerin tarih yazımında tek aktör olmasının karşısına birey temelli bir düşüncenin

ve yöntemin kitleler tarafından kabul edilmesini sağlaması ile yapmıştır. Marksizm'in bir ideoloji olarak ortaya çıkması ile birlikte devletlerin yapmış olduğu tekçi tarih yazımının aksine kendi içinde tutarlı fakat farklı yorumlanan birçok Marksist, tarih yazımı çalışmasının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Marksist tarih yazımına katkı sunan akademisyenlerin ilk kuşağı Marks'ın düşüncelerini yorumlayan düşünürlerden meydana gelmektedir, ikinci kuşak ise Soğuk Savaş'la birlikte Doğu Bloğu Komünist Partisi üyesi düşünürlerden oluşmaktadır (Iggers, 2011: 79). Bu çalışmada Ortodoks Marksistlerin, (Oğuz, 2007: 34) yani Marks'ı kitabi biçimde yorumlayan çalışmalardan daha çok Marks'ın kaleme aldığı metinleri kendi yorumları ile ele alan düşünürlerin tarih yazımına yaptıkları katkılar ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Marksist tarih yazımının genel hatlarını ortaya koymaktır. Bununla birlikte erken dönem Marksistler ile İngiliz Marksist tarihçilerin Marksizm'i farklı yorumlamalarının Marksist tarih yazımının bir bütünlük arz etmediği anlamına gelmediği vurgulanmakta yani Marksist tarih yazımında kavramsal ve içerik bağlamında bir devamlılığın söz konusu olduğu iddia edilmektedir.

1. Karl Marks ve Tarih Yazımı

Marks, Kapital Ekonomi Politığın Eleştirisi adlı kitabının I. cildini 1867 yılında yayımlamış, Kapital çalışmasının diğer ciltleri ise, Engels tarafından yayına hazırlanmıştır. Marks bu çalışmalarında serflikin yerine geçen işçi sınıfının ortaya çıkışını ele almış, feodal dönemin yerini alan kapitalist dönemin nasıl ortaya çıktığını anlatmıştır. Marks bu eserlerinde izlemiş olduğu yöntem ile tarih yazımına önemli katkılar sağlamıştır. Marks'ın diğer önemli katkısı geliştirmiş olduğu yöntemi destekleyen yeni kavramlar olmuştur. Bu bağlamda alt yapı-üst yapı tartışması, diyalektik materyalizm, üretim güçleri gibi birçok kavram Marks'ın katkısı ile tartışmaya dâhil edilmiştir. Marks'ın üretim (altyapı) ve siyaset, fikirler ve devlet (üstyapı) arasındaki ilişkiye dair metaforunu (Marks, 2013: 20), (Perry, 2010: 287), (Hobsawm, 2012: 52) Marks'ın tarih anlayışı şeklinde okursak şu kanıya varabiliriz: Tarihi belirleyen ana unsur maddi ilişkiler bütünü oluşturduğu sosyo-ekonomik yapıdır (Özlem, 2001: 154). Marks'a göre üretici güçler ve üretim ilişkilerinin birliği toplumun altyapısının temelini oluşturmaktadır. Altyapının şekillendirdiği hukuk ideoloji ve siyaset üstyapısal özellik taşımaktadır (Öz, 2008: 25). Marksist tarih anlayışından hareketle birçok tarih çalışması yapılmıştır. Öyle ki Marksist tarihçiler hem aşağıdan, hem de yukardan tarih çalışması yapmıştır (Perry, 2010: 16), her iki yöntemi diyalektik yöntemle aynı fotoğrafta birleştirdiğimiz zaman bu karşıtların ayrı değil aynı bütünde birleşik olduğu sonucuna varabiliriz. Marks, Kapital adlı eserinin ön sözünde Hegelci diyalektik yöntemden

kendisinin kullandığı yöntemin tamamen farklı olduğunu dile getirmektedir. Marks'a göre Hegel "idea" adı altında düşünme sürecine bağımsız bir özne gibi davranmıştır (Marks, 2013: 28). Marks ise, kendisinin Hegel'in iddiasının tam aksini düşündüğünü belirtmiş ve düşüncenin maddi olandan bağımsız olamayacağını dile getirmiştir (Marks, 2013: 28). Karl Raimond Poper tam bu noktada Marks ve Engels'in ortaya attığı "şimdiye kadar ortaya çıkmış toplumların tüm tarihi, bir sınıf mücadelesi tarihidir" ifadesinin maddeciliği ne kadar yansıttığı üzerinde durur (Poper, 2010: 143). Öyle ki Poper'a göre, Hegel ve çoğu tarihçi ulusal savaşların çıkma nedenini ulusal çıkar kavramı ile açıklarken Marks ve Engels bu savaşların çıkış sebebini sınıf çatışması ile açıklamıştır (Poper, 2010: 143). Marks ve Engels ikilisinin ulusal savaşların nedenini açıklaması ile Hegel'in ulusal savaşları açıklaması düşünme sürecinin maddeden bağımlı veya bağımsız oluşu ile yakından ilgilidir.

Marks'ın diyalektik yöntemini benimsemesi neticesinde "çatışma" kavramı, Marks'ın düşüncelerinin temelini oluşturmuştur (Marks, 2013: 28), (Iggers, 2011: 79), (Vilar, 2012: 28). Diyalektik yöntem Marks'ın Hegel'den etkilendiği en önemli unsurdur. Diyalektik yöntemde önce tez ortaya konulmaktadır. Akabinde bu teze yönelik eleştiriler yani antitez ortaya atılmaktadır. En son aşamada ise bu çatışmadan sentez ortaya çıkmakta, zıtlıkların birliği meydana gelmektedir (Poper, 2010: 50).

Marks tarihsel evreleri tasnif etmiştir. Marks'a göre ilk evre toplumların avcılık, toplayıcılık dönemidir. Tarihin ikinci evresi ise insanların serflik yaparak hayatını idame ettirdiği dönemdir. Üçüncü evre ise toplumların toprağa bağlı olarak yaşamaya çalıştıkları feodal dönemdir. Son evre ise, sanayinin ortaya çıkışı ile işçilerin ücret karşılığında çalıştıkları dönemdir (Marks, 2013: 28), (Öz, 2008: 26).

19. yüzyıl İngiltere'sinden hareketle İngiltere'de bir devrim beklemesi, Marks'ın tarih anlayışının bir ürünüdür. Çünkü Kapital 1. ciltte anlattığı üzere İngiltere manifaktüre üretim şeklini feodal sistemden kapitalist sisteme bir geçiş olarak kullanmıştır. Nitekim Marks, işçilerin fabrika üretim şekliyle birlikte 19. yüzyıl kölesi olarak kullanılmasına daha fazla dayanamayacağı tespitinde bulunmaktadır (Marks, 2013: 243). Tam bu noktada Marksist tarihçiler arasında yaşanan, Avrupa'da meydana gelen işçi isyanlarının bilinçli bir işçi sınıfının başkaldırısı mı olduğuna dair araştırmalar ve yorumlar Marksist tarih yazımının ana karakterlerinden birini oluşturmuştur.

Marks ve Engels, "Biz tek bir bilim tanırız o da tarihtir" diyerek aslında Kapital adlı eserin işlediği gibi tarihi materyalist bir zemine oturtmuş ve tüm tarihin sınıf çatışmaları tarihi

olarak görülmesini sağlamıştır (Özlem, 2001: 157). Marks, tarihin konusunu insanın üretici gücünün incelemesi olarak tasnif edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Öz, 2008: 32). Nitekim Marks sömürücü üretim ilişkisinin bir sonucu olarak sınıf çatışmasının insanlık tarihine özgü olduğunu dile getirmiş, tarihsel olayların temelinde bu nedenin yattığını belirtmiştir (Marks, 2013: 243), (Perry, 2010: 88), (Oğuz, 2007: 32).

Marks'ın tarihi yorumlaması ile ilgili bir diğer eseri ise, Lois Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'idir. Bu eserde öncelikle Bonaparte'ın 2 Aralık 1851'deki darbesi tartışılmaktadır ve faşist rejimlerin nasıl analiz edileceğine dair ipuçları verilmektedir (Marks, 2016: 35), (Perry, 2010: 96). Bonaparte, hareket noktasını köylü ve proleterya odaklı yapmasına rağmen ilerleyen süreçte proletaryanın güvenini boşa çıkarmıştır. Burjuvazi ise Marks'a göre, siyasi ve ekonomik çıkarını Bonaparte'ı destekleyerek sağlayacağını düşünmüş fakat yanılmıştır. Marks bu eseri ile devrim sürecini alışılmış unsurların dışında sınıf analizi, dil ve sembolizm gibi yeni kavramlar kullanarak tahlil etmiş (Perry, 2010: 99) ve tarihin nasıl yazıldığını şu cümlelerde açıklamıştır:

“İnsanlar kendi tarihlerini yaparlar ama kendi istedikleri gibi değil, kendi seçtikleri koşullarda değil, geçmişin kendilerine sunduğu belli koşullarda yaparlar” (Marks, 2016: 30).

Engels, Marksist tarih yazımının ana ilkelerinin oluşmasına Almanya'da Köylü Savaşı adlı eseri ile büyük katkı sunmuştur. Engels, Almanya köylü savaşlarının ilerleyen yıllarda devrimcilere nasıl ışık tutacağını açıklamak amacı ile kaleme aldığı eserde Alman köylülerinin 1475-1517 arasındaki ayaklanmalarını detaylı bir şekilde ele almış ve köylünün sosyal statüsünü incelemiştir (Engels, 2018: 17). Ayrıca Engels'in bu kitabında 1850 Endüstri Devrimi ile gelişen orta sınıfın “ilk evresine” yönelik tespitler bulunmaktadır (Engels, 2018: 12). Sonuçta Engels, sadece maddi hayatın incelenmesi ile bile bilimsel, tarihi bir kavrayışın oluşmasını sağlayabileceği kanaatine ulaşmıştır (Perry, 2010: 101). Engels, 16. yüzyıldaki Alman köylü savaşlarını ele alırken Marks ise Alman köylülerinin sosyal koşullarından şu şekilde bahsetmektedir:

“Keten, Kuzey Almanya'daki köylülerin en büyük zenginliklerinden birini oluşturur. İnsan soyu için şansızlık şu ki, bu refaha yol açmak yerine yalnızca sefalete engel olan yardımcı bir araçtır. Dolaysız vergiler angaryalar ve her türlü zorunlu hizmetler satın aldığı her şey için bunların üzerine bir de dolaylı vergiler ödemek zorunda olan Alman köylüsünü yere serer... Ve yıkımını tamamlamak üzere, ürünlerini istediği gibi istediği yerde istediği

şekilde satmaya cesaret edemez, bütün bunlar onu yavaş yavaş ama kesin olarak mahveder...”(Marks, 2013: 703).

Marks aslında kendine özgü bu kavramsal çerçevesi ile nesnel bilimsel bilginin peşine düşmüş, pozitivist yöntemlerle doğa bilimlerinde olan yasaların sosyal bilimlerde de olabileceğini vurgulamıştır. Marks'ın tarihte yasalar aramasının altında ütopyacı olarak ele alınan sosyalizmin bilimsel olduğunu gösterme çabası yatmaktadır (Poper, 2010: 109). Marks'ın tarihsel gelişmeleri yasa ile açıklama çabasının arka planında aydınlanmanın etkisi yadsınamaz (Perry, 2010: 63). Bu husustan hareketle Marc Bloch, Marks'ın tarihselciliğini eleştirmiş ve tarihin en ayırt edici unsurunun şiirsellik olduğunu vurgulamıştır. Bloch, indirgemeci modeli reddetmiş ve tarihin yasalarla yazılamayacağını iddia etmiştir (Bloch, 2013: 16).

2. Erken Dönem Marksist Tarih Yazımı

20. yüzyıl Marksist tarih yazımı için yeni Marksist yorumlar ortaya çıktığından önemli bir dönemdir. Bu dönem itibariyle yeni Marksist yorumları Lukács, Troçki, Gramsci, Plekhanov, Lenin, Rosa Lüksemburg gibi önemli Marksist yazarlar, erken dönem Marksist tarihçiler olarak tanımlanabilir. Burada Lukács, Troçki, Gramsci'nin Marksist tarih yazımına katkılarından hareketle Komünist Parti Tarihçileri arasında var olan bağlantısı ortaya konulacaktır.

Macar düşünür Georg Lukács, *History and Class Consciousness (1925)* adlı eseri ile Hegelci Marksist olarak bilinmektedir. Ayrıca Lukács, kitabının alt başlığında belirttiği gibi Marksist Diyalektik içinde çalışmasını yorumlamaktadır. Hegel'in diyalektik yöntemine bağlı kalmakla birlikte Proleterya'nın devrimin yapılmasında çok önemli görevi olduğunu dile getirmekte ve sınıf bilincinden bahsetmektedir (Lukács, 1971: 45-49). Bu çalışma ile Lukács, aslında Hegel'in düşüncelerinden hareketle işçi sınıfının tarihsel gelişmeleri değiştirebilecek özelliğe sahip olan bir özne ve işçi sınıfının aynı zamanda tarihin de etkilediği bir nesne konumunda olduğunu belirtmiştir. Lukács bu çalışmasında nesne ile özneyi birleştirmeyi hedeflemiştir (Lukács, 1971: 72-73), (Çolak 2011: 92-92).

Lukács, kapitalizmin yayılma evresine girmekle beraber şeyleşme döneminin başladığını ifade etmiştir. Ona göre, öncesinde insani ilişkiler çerçevesinde gelişen ilişkiler metalaşmış fiyatı olmayan hiçbir şeyin olmadığı bir döneme girilmiştir (Lukács, 1971: 42-43). Lukács, toplumun şeyleşmesinin burjuva düşüncesinin temelinde yatan esasların ortaya

çıkarılmasına yardımcı olabileceğini belirtmiştir. Bu bir bakıma burjuva tarih felsefesinin şekleşmeye verdiği önem hasebiyle gerçek tarihten kopuşu ifade etmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere Lukács burjuva tarihini pratikten uzak söylem olarak görmektedir (Lukács, 1971: 10). Bu minvalde Lukács, kendinden sonraki kuşakların eleştirel bakış açısının gelişmesine önemli katkı sunmuştur (Perry, 2010: 144).

Troçki'nin kaleme aldığı "Rusya'nın Devrim Tarihi" adlı kitap, devriminin neden Rusya'da gerçekleştiğine ışık tutmaktadır. Almanya'da köylü savaşı, Marks'ın Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i ve Rus Devrimi'nin gerçekleşmesi arasında önemli bir devamlılık esastır (Perry, 2010: 124). Troçki'nin Rus Devrimi'nin Tarihi adlı eseri ilk baskısını 1932 yılında yapmıştır. Troçki bu eserinde Rus devriminin Rusya topraklarında tesadüf eseri ortaya çıkmadığını belirtmektedir. Kitabın proletarya ve köylüler kısmında anlatıldığı üzere devrimin arka planında siyasi grevler yatmaktadır. 1903 yılında siyasi grevlerin sayısı Rus topraklarında 87 iken, Japon Rus Savaşının sonucu siyasi grevlerin sayısı 1843'e çıkmıştır. 1914'te yılında siyasi grev sayısı 1059 olmuştur. 1917 Şubat'ında ayaklananlar ise askerler ve çalışanlar ayaklanmıştır (Trotsky, 2008: 53). 1917 Ekim Devrimi'nin bilinçli bir şekilde gerçekleştiğine dair bilgi veren Troçki, köylülerin çekmiş olduğu toprak sıkıntısına dikkat çekerek köylü ayaklanmalarının proletarya bilincinin şekillenmesinde önemli bir unsur olduğunu vurgulamıştır (Trotsky, 2008: 65).

Troçki, "sürekli" devrim sloganının, Rusya'nın 1905 savaşı süresince köylülerin çok zor koşullar altında yaşadığı dönemde, nereden hareketle gündeme geldiği sorusunu dile getirir (Troçki, 1976: 10). Troçki bu sorunun cevabını Lenin'in cümleleriyle belirtir.

"...Avrupa'daki devrimci kuşakların omuzları üzerinde yükselen Rus devrimcilerin, tüm demokratik dönüşümü, asgari programımızın tamamını daha önce görülmemiş bir bütünlükle başaracaklarını hayal etmeye hakları vardır", "... Ve bu başarılırsa... o zaman devrimci yangın Avrupa'yı saracaktır... Sırası gelen Avrupa işçi sınıfı ayaklanacak ve bize nasıl yapılacağını gösterecektir; o zaman Avrupa'daki devrimci yükseliş dönüp Rusya'yı etkileyecek ve birkaç yıllık devrimci dönem birkaç on yıla yayılacaktır." (Lenin, 2003: 30), (Troçki, 2013).

Troçki için Avrupa'da kazanılacak zaferler 1905 yılı itibariyle Rusya proletaryasının iktidar mücadelesini başlatacağını belirtmiştir (Troçki, 1976: 10). Başka bir ifade ile sürekli devrim söyleminin temeli Troçki tarafından Lenin'e dayandırılırken, son tahlilde Troçki'nin Stalin'in tek ülkede sosyalizm savına karşın sürekli devrim önermesinin temeli Marks'ın

evrensel tarih iddiasına dayanmaktadır. Tarihsel ilerleme, evrensel tarih kavramları arasında önemli bir kavramsal bağlantı söz konusudur. Tarihsel ilerleme Marks'ın Hegel'den miras aldığı önemli bir kavramdır. Marks'ın tarihin akılcı bir topluma doğru ilerleyeceği inancı, evrensel tarih olup olamayacağına dair tartışmaları başlatmıştır. Marks'ın iddiası evrensel tarih anlayışının proleter devrimle gerçekleşeceği yani proleter devrimin bütün ülkelerde yaşanması ile mümkün olabileceğidir (Fukuyama, 1999: 77).

Marksist tarih yazımı ile ilgili tartışmaların yeni yeni filizlendiği dönemde Antonio Gramsci bu konu ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Gramsci, Marks'ın Kapital ve diğer eserlerinde ortaya attığı fikirlerin bir felsefe ürünü mü yoksa tarihsel olgular mı olduğunu değerlendirmiştir (Gramsci, 1986: 255). Marksizm'in tam bir felsefe olarak değil, basit bir tarih ve politika teorisi olarak kabul edilmesine itiraz etmiştir. Gramsci, Marksizm'in tarihselciliğinin kendiliğinden meydana geldiğini dile getirmekte ve Marksizm'in bir felsefe olduğu vurgusunu yapmaktadır (Gramsci, 1986: 255). Kapitalizmin kendi işleyişinden kaynaklanan çelişkileri içerisinde barındığını vurgulamış, tarihsel politik analizlerde iki noktaya dikkat çekmiştir:

"Tarihsel-politik analizde sıkça düşülen yanılgılardan biri organik olanla konjonktürel olan arasındaki doğru ilişkiyi bulamamaktan kaynaklanmaktadır. Bu da gerçekte dolaylı etkileyen nedenleri göz ardı ederek, doğrudan doğruya etkileyen nedenlerin biricik etkili nedenler olduğunu ileri sürmeye yol açar. Birinci durumda bir 'ekonomizm' aşırılığı ya da örgütsel çokbilmişlik, ikinci durumda ise 'ideolojizm' aşırılığı vardır." (Özınanır, 2013).

Marksist tarih yazımının nasıl evrildiğinin önemli bir örneği Fransa'da yaşanmıştır. 1948'e doğru Gramsci'nin görüşlerine yakın bir tez ortaya atılmış, burjuva bilimi ve proleter bilim ayrımı yapılmıştır. Bu tez komünist tarihçiler tarafından öznelci olmakla eleştirilmiş ve çürütülmüştür (Texier, 1985: 59). Marksizm'in nesnel bilgi arayışı Marksist tarih yazımının bir amacı mı olduğu yoksa bir sorunsalı mı olduğuna dair tartışmalar, II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha da yoğunlaşmıştır. Erken dönem Marksist düşünürler ikinci dünya savaşı sonrası Komünist Parti tarihçilerinin çalışmalarını etkilemiştir.

3. Komünist Parti Tarihçileri ve Tarih Yazımı

İngiliz Komünist Parti Tarihçiler Grubu 1946 yılında kurulmuştur, Christopher Hill'in 1938'de yayımlanan *History of England* adlı eseri ve Maurice Dobb'un 1946 yılında

yayımlanan *Studies in the Development of Capitalism* adlı eseri Komünist Parti Tarihçiler Grubu'nun yaklaşımını etkilemiştir (Perry, 2010: 158).

Marksist tarih görüşüne göre tarihsel materyalizm, “toplumdaki ekonomik gelişmeleri, üretim biçimindeki değişiklikleri ve sınıfların birbirleriyle çatışmasını, tüm önemli tarihsel olayların nihai nedeni olarak görür” (Perry, 2010: 295). Dobb, Marksizm’i tarihsel materyalizm olarak gördüğünü belirtmiş ve tarihsel bilginin sadece tarihsel tecrübenin incelenmesi ile edinileceğini ifade etmiştir (Dobb, 2001: 15). Bunun anlamı Kaye’e göre; tarihsel bilginin olgu olmadan elde edilemeyeceği ve sezgiler ile tarihsel bilgiye ulaşmanın mümkün olmayacağıdır (Kaye, 2009: 59). Bu bağlamda Dobb, çoğu iktisatçı olan diğer Marksist tarihçilerin yaptığı gibi sınıf mücadelesini ekonomik veriler kullanarak açıklamıştır. Dobb’un temel konularından biri de kapitalizmin nasıl doğduğu üzerinedir (Dobb, 1981: 12). Dobb, feodal dönemde dahi kapitalist üretim dönemine geçmeden önce üretim güçlerinde üretimin artırılmasını sağlayacak makinelerin ortaya çıktığını vurgulamaktadır (Dobb, 1998: 15). Dobb'un burada söz konusu ettiği "kapitalist üretimin çocukluğu" dönemindeki makineleşme sürecinden ziyade ön hazırlık dönemindeki gelişmelerdi (Hilton vd. 1984: 69). Buradan hareketle Dobb’a göre feodalite, kapitalist model ortaya çıkmadan önce çökmüştür (Dobb, 2001: 20). Dobb için diğer önemli hususlardan bir diğeri de sermaye-ücretli emek ilişkisidir ve ücretli emeğin ortaya çıkmasının fabrikalarda çalışmaya başlayan işçilerle başladığını belirtmektedir (Dobb, 1981: 16). Dobb, II. Dünya Savaşı sonrasında komünist hareketlerin güçlenmesinin altında yatan esas sebebin işçilerin sınıfsal bilince sahip olmasından kaynaklandığını belirtmiş, işçilerin savaş döneminden kuvvetlenerek çıkmasını devlet kapitalizminin bir sonucu olarak görmüştür. Savaş zamanında devletin işçileri daha çok kontrol etse de normal zamanda hammadde elde edilmesi ve üretim için dağıtılması aşamasında işçilerin örgütlenmesine karşılık işçiye veremeyeceği ödünlere verebilir olduğu iddiasında bulunmuştur (Dobb, 1981: 44). İşçilerin bu fırsatı iyi değerlendirdiğini belirten Dobb, örgütlenen işçilerin ikinci dünya savaşından güçlenerek çıktığını vurgulamıştır. Toplumsal üretim ilişkilerini gösteren ekonomi politik bir tanımlama yaparak aslında Marksist tarih yazımının altyapı-üstyapı çalışmalarına yoğunlaşmaları yerine materyalist analizler ile sınıf ilişkilerinin yeniden tanımlanmasına katkıda bulunmuştur (Dobb, 2001: 65).

Kapitalist gelişimi açıklama şekli Marksistler arasında Açık Marksizm-Kapalı Marksizm tartışmalarını başlatmıştır. Burada açık Marksizm yaklaşımında fikir itibarıyla Dobb’un fikirlerinin izlerinin görüldüğü iddia edilebilir. Açık Marksizm, kapitalist gelişimin tarih üstü yasalarla açıklanmasına karşı çıkar. Açık Marksizm diyalektik materyalizm yerine

Dobb gibi tarihsel materyalist perspektifini benimser.² Dobb'un tarihsel yazım metodu kendisinden sonra gelen Marksist çalışmaları etkilemiştir.

Marksist bir toplumsal tarihçi olan Rodney Hilton, feodal dönemi tanımlarken bu dönemi toprağa bağlı kölelik olarak adlandırır. Hilton'un yapmış olduğu çalışmalar feodalite kavramına yönelik yeni tartışmalar yaratmış, haneye dayalı ekonomi kavramı yeni tartışmalara kapı aralamıştır (Hilton vd., 1984: 13). Hilton'un Marksist tarih yazımında önemli bir yer tutmasının en önemli nedeni erken dönem Marksistlerin görüşlerinin bir ileri boyutunu dile getirmiş olması ve köylülüğün bir politik aktör olduğunu iddia etmiş olmasıdır (Hilton vd., 1984: 13). Köylüler Hilton'a göre, kendi yaşamlarını idame ettirebilecek üretim araçlarına sahipti. Bu üretim sürecinde önemli bir görevi olan aileler köylülükten türeyen tarım işçiliği yaparlardı. Hilton'a göre, İngiltere'de 14. yüzyılda yaşanan nüfus çöküşü çiftçi sınıfının ortaya çıkmasını sağlamış, bu süreç İngiliz tarım devrimi içerisinde evrilmiştir (Hilton vd., 1984: 83), (Epstein ve Hilton, 2007: 27). Öyle ki Hilton, feodal dönemi anlatırken kilise, devlet, toprak sahipleri ve diğer sınıfların hayatlarını devam ettirmek için ekonomik yeniden üretimin gerçekleştiğini belirtmektedir (Hilton vd., 1984: 12). Hilton, 1956 yılından sonra yaptığı çalışmalarda altyapı-üst yapı modelini reddederek sınıf bilinci üzerine yoğunlaşmıştır (Hilton vd., 1984: 14). Bu bağlamda Hilton, 1381 yılında İngiltere'de yaşanan köylü ayaklanmasının ilk sınıf çatışması olduğunu vurgulamaktadır. Lord ve köylüler arasında çatışma yaşanırken, Hilton erkeklerin köylü yaşamına yaptığı katkı yanında kadınların da köy yaşamına yaptığı katkıyı ifade etmiştir. Hilton kadınların sınıf pozisyonlarının onların cinsiyetinden daha önemli olduğunu belirtmiştir (Dyer, 2013). Aslında Hilton'un bu açıklamaları önemli bir noktaya vurgu yapmıştır. Hilton'a göre, 20. yüzyılda yaşayan biri için Orta Çağ durağan bir çağ değildir, köylü hareketleri değişimin ve gelişimin bir sonucudur. Tam bu noktada Hilton, tarih ilerlemesinin altını çizmektedir. Hilton'u önemli yapan bir diğer husus, Hilton'un aşağıdan yukarıya tarih çalışması yapan ilk Komünist Parti Grubu'nun üyesi olmasıdır (Kaye, 2009: 127).

Christopher Hill, 17. yüzyıl İngiliz tarihi üzerine II. Dünya Savaşı sonrasında, Komünist Parti Tarihçiler Grubu'nda önemli çalışmalar yapmıştır. Hill, yazılarında Kaye'a göre, iki tez üzerinde durmuştur. Hill birinci tezinde İngiliz devriminin bir sosyal devrim olduğunu iddia etmiş ve bu devrimin burjuva devrimi olduğunu vurgulamıştır (Kaye, 2009:

²Açık Marksizmi savunanlar tarafından diyalektik materyalist yöntemlerle toplumu açıklamaya çalışmanın teori/pratik yapı/mücadele arasında ilişki kurulması Açık Marksizm tarafından teorinin kapanımı olarak açıklamaktadır. Açık Marksizm "açık" kavramını tüm bu perspektiflere alternatif olduğu için kullanır (Çelik, 2001: 215).

142). Hill'in ikinci tezine göre, İngiliz devrimi kapitalist devrim olmasına rağmen demokrasiyi iletmiştir (Hill, 2016: 330). Hill erken dönem Marksist tarihçilerin ekonomik sebepler üzerinden değerlendirmelerini daha da geliştirerek İngiliz devriminin toplumsal açıklamasını yapmıştır. Başka bir ifade ile Hill, İngiliz Devrimi'ni toplumu ilgilendiren dinsel, ekonomik, siyasi ölçekleri bir potada birleştirerek açıklamaktadır (Hill, 2016: 340). Hill'e göre İngiliz devriminin en önemli sonucu toprak sahipleri için sermaye birikiminin sağlanmasını kolaylaştırması ve endüstri devrimine giden yolu açmasıdır. (Hill, 2016: 332). Kaye, Hill'in yorumundan hareketle İngiliz Devrimi'nin sadece politik hayatı, ekonomik hayatı ve dinsel hayatı etkilemediğini belirtmiş, bütüncül bir bakış açısıyla İngiliz Devrimi'nin bütün bir hayatı etkilediğini vurgulamıştır (Kaye, 2009: 176). Hill yazmış olduğu "*The World Turned Upside Down*" adlı eserin önsözünde belirttiği gibi, Orta Çağ dönemine ışık tutmakta ve 17. yüzyılda sosyal değişimlerle tersine dönen sosyal statülere dikkat çekmektedir (Hill, 1991: 16).

Hill, feodal dönemi lordlar ve kullar arasındaki ilişkiler bütünü olarak tanımlamakta ve İngiltere'deki nüfus artışına dikkat çekmektedir (Hill, 1991: 41). Hill, Orta Çağ toplumunun inanış biçimini ele alarak dinin toplumlarda çok etkili bir güç olduğunu belirtmiş ve sekülerleşme sürecini analiz etmiştir. Hill'e göre, insanların cehennem ile korkutulmaması ve dünya güçleri tarafından inancından dolayı cezalandırılmaması gereklidir. Orta Çağ İngiliz toplumunun yaşadığı problemler İngiliz Devrimi ile yeni bir aşamaya girmiştir ve insanların özgürleşmesine sebep olmuştur (Hill, 1991: 154). Hill'in bu çalışmasında İngiliz Devrimi'nin sosyal yansımalarına verdiği bir diğer örnek ise, Orta Çağ toplumunun cinsel yaşamının özgürleştiğini vurgulamış olmasıdır (Hill, 1991: 319).

Eric Hobsbawn, diğer İngiliz Marksist tarihçiler gibi Komünist Parti Tarihçiler Grubu'nda önemli çalışmalara imza atmıştır. Hobsbawn'ı diğer İngiliz komünist tarihçilerden ayıran en önemli husus şudur: 1956 yılında Macaristan'da gerçekleşen antikomünist ayaklanmanın son derece sert bastırılması tepkilere neden olmuş ve Hill, Hilton, Thompson Komünist Parti'den ayrılmıştır, Hobsbawn ise Komünist Parti'den ayrılmamıştır. Hobsbawn Komünist Parti'ye ölünceye kadar yani 2012 yılına kadar sıkı sıkıya bağlı kalmıştır (Yayla, 2018). Atilla Yayla, Hobsbawn'ın komünizme bağlılığını gençlik döneminde Nazizmin yükselişini görmesine ve Yahudi olmasına bağlamaktadır (Yayla, 2018). Hobsbawn, 20. yüzyıl tarihi çalışmak yerine 19. yüzyıl tarihini çalışmayı tercih etmiştir. Hobsbawn'a bu bağlamda yapılan en önemli eleştiri sınırlı kaldığı iddia edilen üç konuyla ilgilidir. Birinci olarak Hobsbawn'ın, tarihin ne kadar Marksistleşirse bir o kadar gerçeğe daha çok

yaklaşacağına inanması, çok fazla eleştiri almasına sebep olmuştur. İkinci olarak Hobsbawn'ın Komünist Parti'nin kurulmasından sonraki süreçle ilgilenmemesi Komünist Parti'nin yapmış olduğu yanlış uygulamaları dile getirmek istememesinden kaynaklandığına dair iddiaların ortaya atılmasına sebep olmuştur. Üçüncüsü Hobsbawn'ın Komünist Parti'ye bağlılığının, tarihin Marksist araçlardan daha çok Komünist Parti'nin kabul ettiği metotlar ile ele almasına yol açtığı eleştirisidir (Yayla, 2018). Hobsbawn, bu eleştirilere karşılık, *“Çünkü benim bir işçi sınıfı tarihçisi olduğum zamanda hem gerçek bir Ortodoks Komünist olmanız hem de Komünist Parti'nin aktif olduğu dönem hakkında açıkça yazılar yazmanız mümkün değildi, çünkü Komünist Parti'nin 1920'de kurulmasıyla her şeyin değiştiğine dair bir inanç vardı. Ben her şeyin değiştiğine inanmadım fakat bunu açıkça söylemek hem akıllıca hem de kibarca olmazdı”* diyerek (Kaye, 2009: 127) Komünist Parti'ye bağlılığını bir kez daha vurgulamıştır. Bununla birlikte Hobsbawn Marks'ın yaptığı Kapital adlı çalışmasının çok daha fazla itibar görmesi gerektiğini vurgulamış ve Marks'ın yanlış algılandığını belirtmiştir (The Economist, 2002).

Hobsbawn yaptığı çalışmalarda tarihin sadece maddi ortamların yansıması olduğu iddiasını reddetmiş ve tarihi ekonomik açıklamalarla anlatan tarihçileri burjuva tarihçileri olarak nitelmiştir. Hobsbawn, toplumsal üretim ilişkilerini açıklarken sınıf mücadelesine dikkat çekmiştir (Hobsbawn, 1998a: 26). Hobsbawn, Devrim Çağı adlı kitabında tarımsal gelişmenin saf kapitalist bir açıdan sadece İngiltere'de ortaya çıkmasına dikkat çekmektedir. İngiltere'de toprak mülkiyetinin ticari üretim yapan orta ölçekli kiracılardan oluştuğunu, bunun yanında sınıfsal açıdan ise mülkiyet sahiplerinin çiftçiler olduğunu belirtmiştir (Hobsbawn, 1998: 26).

1830'lu yıllarda Endüstri Devrimi'nin İngiltere'de başlaması Hobsbawn'ın dikkatini çekmiş ve Endüstri Devrimi Hobsbawn'a göre, ilk kez bu tarihlerde toplumların kendi üretici güçlerinin yarattığı zincirlerden kurtulması anlamına gelmiştir. Bundan böyle üretici güçler, durmadan, hızla ve bugüne dek sınırsız bir biçimde insan, mal ve hizmet artışı gerçekleştirebilecektir (Hobsbawn, 1998a: 26). İngiltere'nin sanayileşmesi, gücünü artırmış ve kendisinden başka devlette olmayacak silahlara ve gemilere sahip olmasının yolunu açmıştır. İngiltere tarımdan sanayiye geçerek bu geçişi yapan ilk ülke olma unvanını kazanırken tarım, gelir kaynağı olma bakımından ikinci sıraya düşmüştür, tarıma bağlı kalan ülkeler güç kaybetmeye başlamıştır (Hobsbawn, 1998b: 195). Bu bağlamda Hobsbawn, analizlerini sadece işçi sınıfının mücadelesine dayandırmamış, kapitalizmin gelişimini anlatan ayrıntılı çalışmalar sunmuştur (Kaye, 2009: 207).

E. P. Thompson “*the Making of the English Working Class*” adlı eseri ile en çok konuşulan İngiliz Komünist Parti tarihçileri arasına girmiştir. 1940-1950 yılları arasında aktif olan Thompson, Komünist Tarihçiler Grubu arasında önemli çalışmalarda bulunmuştur (Kaye, 2009: 223). Thompson’ı diğer tarihçilerden ayıran temel unsur, tarihsel analizlerinde insana vermiş olduğu önemdir. Bu bağlamda Thompson, sürekli olarak ekonomik belirlenimci olma ve insanın özne olma rolünü yadsıyan toplum bilim çalışmalarına ve Marksizm türüne karşı entelektüel bir mücadele vermiştir (Thompson, 2015: 847). Thompson, çalışmalarında bir bakıma İngiliz halkının siyasi ve kültürel var oluşunu anlatmıştır (Gray ve Thompson, 1979: 182). Thompson, Marksist tarihçiler arasında “sınıf”ın verili bir kavram olduğuna dair iddiaları eleştirerek sınıfın aslında insan ilişkileri ile şekillendiğini belirtmiştir (Thompson, 2015: 848). Aslında Thompson’un kitabını yazdığı 1963 yılında Batı, sosyal değişimleri çok fazla yaşamış ve Marksizm’in yeniden tanımlanması üzerine tartışmalar ortaya çıkmıştır (Gray ve Thompson, 1979: 181). Thompson, Komünist Parti’den 1956 yılında ayrılmasına rağmen bir komünist parti düşmanı veya anti Sovyetler Birlikçi olmamış, aksine Avrupa Komünizmi’nin demokratik olması gerektiği sonucuna varmıştır (Gray ve Thompson, 1979: 187). Thompson’ı diğer İngiliz komünist tarihçilerden ayıran bir diğer unsur ise aşağıdan yukarıya tarihsel yöntem yerine yukardan aşağıya tarih çalışmaları yapmasıdır (Thompson, 2015: 545), (Sewell, 2016). Öyle ki Thompson’a göre işçi sınıfının ortaya çıkması sanayi devrimin bir sonucu değildir, işçi sınıfı kapitalist sömürünün ürünüdür (Thompson, 2015: 243). Thompson’a göre, kültür de işçi sınıfının kurucu unsurudur (Perry, 2010: 180). Thompson’ın kültüre yüklemiş olduğu anlam Thompson’ın Annales okulunun kültürel dilini ve yaklaşımını benimsemesine neden olmuştur (Perry, 2010: 185). Aslında Thompson’ın kültürle bu denli ilgilenmesinin arka planında altyapının sadece ekonomik bileşenlerden oluşmadığı, beşeri bileşenleri de içerdiği fikri yatmaktadır (Thompson, 2015: 545), (Kaye, 2009: 249). Bu bağlamda Thompson’ın çalışmaları hem tarih temelli ve kuram üreten hem de politik amaçlıdır (Kaye, 2009: 230).

4. Sonuç

Hegel’in maddeden bağımsız “idea”sını maddeyle bütünleştiren Marks, 19. yüzyılda kapitalizmin nasıl evirildiğine dair bazı tespitlerde bulunmuştur. Marks kendisinden sonra gelecek Marksistlerin çoğunun yapmadığını yapmış, yaşadığı yüzyılı geçmişle bütünleştirerek anlatmıştır. Erken dönem Marksistlerinden olan Lukács özne-nesne tartışmasının başlamasına vesile olmuş, insanın tarihin şekillenmesinde hem özne hem de tarihsel süreçte meydana gelen gelişmelerden etkilenebilen bir nesne olduğu önermesinde bulunmuştur. Troçki ise

erken dönem Marksistler arasında yaşadığı dönemdeki gelişmeleri tahlil etmesi bakımından diğerlerinden ayrılır. Troçki, 1917 Ekim Devrimi'nin bilinçli olarak yapıldığını belirtmiş ve 1905 yenilgisinden 1917 devrimine kadar geçen köylü ayaklanmalarına dem vurmuştur. Köylü ayaklanmaları tıpkı İngiliz devriminde olduğu gibi Rus devriminde proleter bilincin oluşmasını sağlamıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi, Marksist tarihçiler kendi aralarında farklı yöntemler kullansalar da önemli ortak noktalarından bir tanesi bağlantılı bir tarih ortaya koyabilmeleridir. Erken dönem Marksistlerden olan Gramsci, Marksist tarihçilerin peşine düştüğü sosyal yasaların aslında Marksizm perspektifinde özneliğin kaybolmasına sebep olduğunu vurgulamış, konjonktürel olan ile organik olan yani geçmişten beri süregelen olgular arasında doğru ilişkinin kurulamamasının sonucu olarak, çoğu Marksist tarihçinin 18. ve 19. yüzyıl tarihsel gelişmelerine aşırı ideolojik yaklaşımlar çerçevesinde hapsolmalarına sebep olduğunu belirtmiştir.

Marksist tarihçilerin metodolojik olarak alt yapı-üst yapı ve tarihsel materyalizm konseptinden hareket etmeleri özellikle İngiliz Marksist tarihçiler arasında emeğin ve kapitalizmin ne zaman çıktığına dair tartışmaların birbiriyle bütünleşmelerini sağlamıştır. İngiliz Marksist tarihçilerin, proleter bilinci araştırırken köylülüğün proletaryadan önceki emeğin ilk hâli olduğu tespiti, Troçki'nin Ekim Devrimi'ni köylü ayaklanmaları ve proleter bilinç ile ilişkilendirmesiyle yakından ilgilidir. Bir diğer İngiliz Marksist tarihçi Hill ise, İngiliz Devrimi'nin toplumsal sebeplerine dikkat çekmiş, Marksizm'in sadece tarihsel materyalist boyutundan değil dinsel, sosyal ve siyasi sebepler üzerinden İngiliz Devrimi'ni okumaya çalışmıştır. Hill ve Hilton'un çalışmalarında kadın emeğinden bahsetmeleri feminist tarihin gelişmesine ayrıca katkı sunmuştur.

Erken dönem Marksist tarihçilerin ve İngiliz Marksist tarihçilerin en önemli ortak noktası tarihsel gelişmeleri indirgemeci bir tavırla ele almaktan öte tarihin insan ilişkileri yönünden incelenmesine katkı sunmuş olmalarıdır. İngiliz Marksist tarihçi Thompson, sınıf kavramının indirgemeci olarak ele alınmasını eleştirmiş, sınıfın insan ilişkileri sonucunda ortaya çıktığını vurgulamıştır. Günümüz itibarıyla Marksist tarih çalışanların, insan ilişkileri ile tarihsel konjonktür arasındaki doğru bağlantıyı kuramamaları onları daha kolaycı bir yola itebilir. Bunun sonucu olarak insan ilişkileri soyutlanarak güncelden uzak sadece tarihte belli dönemlerde ortaya çıkan benzerliklerin daha çok bilimsel olma uğruna tarihsel yasa olarak iddia edilmesi riski ortaya çıkabilmektedir. Hobsbawn'ın belirttiği gibi özellikle İngiliz Marksist tarihçilerin, bazen yaptığı çalışmaların Marksizm'den daha çok Komünist Parti konseptine göre yazmışlarsa da bütünlük bağlamında ortak sorunsallar etrafında birleştikleri

görülmektedir. Ancak bu tutum, dönem itibariyle güncelden uzak çalışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bu çalışma, bahsi geçen erken dönem Marksist tarihçilerin ve İngiliz Marksist tarihçilerin tarihsel yasalar keşfetmek amacıyla daha çok insan ilişkileri üzerinden emeğin, sınıfsal bilincin kökenini bulmaya çalıştıkları sonucuna varmıştır.

Kaynakça

- BLOCH, Marc (2013), Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul.
- CADİOU, François vd. (2013), Tarih Nasıl Yapılır, Çev. Devrim Çetinkasap, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÇELİK, Sinan Kadir (2001), "Tarihsel Materyalizmi Yeniden Düşünmek: Açık Marksizm İlişkisel Yaklaşım ve Praksis", Praksis, Sayı:1, ss. 183-223.
- ÇOLAK, Metin (2011), "Georg Lukacs'ı Yeniden Düşünmek", Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, Vol. 12, ss. 91-124.
- DOBB, Maurice (1981), Kapitalizm, Sosyalizm, Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma, Çev. Mehmet Selik, Ankara, Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- DOBB, Maurice (2001), Kapitalizmin Dünü ve Bugünü, Çev. Feyza Kantur, İletişim yayınları, İstanbul.
- DYER, Christopher (2013), <http://ir.uiowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1168&context=mff>, Erişim tarihi: 15.12.2013.
- ENGELS Friedrich (2018), Alman Köylü Savaşı, Çev. Okay Gönensin, Yordam yayınevi, İstanbul.
- EPSTEIN, En Stephan R., RODNEY, Hilton (2007), "Marxism and the Transition from Feudalism to Capitalism", Past and Present, 195, ss. 248-269.
- GRAMSCI, Antonio (1986), Hapishane Defterleri, Seçmeler, Onur Yayınları, İstanbul.
- GRAY Robbie, E. P. Thompson (1979), "History and Communist Politics", Marxism Today.
- FUKUYAMA, Francis (1999), Tarihın Sonu ve Son İnsan, Gün Yayıncılık, İstanbul.
- HILL, Christopher (1991), the World Turned Upside Down, Penguin Yayınevi, İngiltere.
- HILL, Christopher (2016), İngiltere'de Devrim Çağı 1603-1714, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul.
- HILTON Rodney vd. (1984), Feodalizmden Kapitalizme Geçiş, Çev. Müge Gürer, Semih Sökmen, Metis Yayınları, İstanbul. HOBBSAWN, Eric (1998a), Devrim Çağı (1789- 1848), Dost Kitabevi Yayını, Ankara.
- HOBBSAWN, Eric (1998b), Sermaye Çağı (1848- 1875), Çev. Bahadır, Sina Şener, Dost Kitabevi Yayını, Ankara.
- HOBBSAWN, Eric (2012), Karl Marx'ın Tarih Yazımına Katkısı, Birikim Dergisi, Vol. 3, ss. 53-64.
- LENİN, V. İ (2003). Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, Eriş Yayınları, Ankara.
- LUKÁCS, Georg (1971), History and Class Consciousness Studies in Marxist Dialectics, Merlin Press, London.

- IGGERS, Georg G. (2011), Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara.
- MARKS, Karl (2013), Kapital Ekonomi Politüğın Eleştirisi, Çev. Mehmet Selik ve Nail Salgın, Yordam Kitabevi, İstanbul.
- MARKS, Karl (2016), Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i, Çev. Tanıl Bora, İletişim yayınları, İstanbul.
- KAYE, Harvey (2009), İngiliz Marksist Tarihçiler, Çev. Arife Köse, İletişim, İstanbul.
- KÖKSAL, Hüseyin, "Tarih Neydi, Niçin Yazılıyor ve Nasıl Eleştiriliyordu? Antikçağdan Bilimsel Tarihe Kadar", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2009, Vol. 29, ss. 1604-1625.
- OĞUZ, Şebnem (2007), "Maddeci Tarih Yazımında Temel Tartışmalar", Praksis, sayı:17, ss. 33-56.
- ÖZLEM, Doğan (2001), Tarih Felsefesi, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- ÖZ, Şaban (2008), "Marksist Tarih Felsefesine Giriş", KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Vol. 12, ss. 21-37.
- ÖZİNANIR, Can Irmak (2013), "Hangi Gramsci? Hangi konjonktür?", <http://www.marksist.org/teori/aadan-sosyalizm-yazlar/10153-hangi-gramsci-hangi-konjonktur>, Erişim tarihi: 27.12.2013.
- PERRY, Matt (2010), Marksizm ve Tarih, Çev. Gül Tunçer, İletişim Yayınları, İstanbul.
- POPER, Karl (2010), Açık Toplumun Düşmanları-II, Çev. Harun Rızatepe, Liberte Yayınları, Ankara.
- SEWELL, William H. (2016), "How Classes Are Made: Critical Reflections on E. P. Thompson's Theory of Working Class Formation", <https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/51104/336.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim tarihi: 25.01.2016.
- TEXIER, Jacques (1985), Gramsci ve Felsefe, Çev. Kenan Somer, Birey ve Toplum, Ankara.
- The Economist, (2002), "Marx after Communism", December 21st.
- THOMPSON, Edward Palmer (2015), İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul.
- TROÇKİ, Leon (1976), Sürekli Devrim, Çev. A. Muhittin, Kız Yayınları, İstanbul.
- TROTSKY, Leon (2008), The History of the Russian Revolution, Çev. Max Eastman, Online Kitap Formatına Çeviren: Konstantine Thoukydidis., <https://www.marxists.org/ebooks/trotsky/history-of-the-russian-revolution/ebook-history-of-the-russian-revolution-v1.pdf>, Erişim tarihi: 11.10.2018.
- TROTSKY, Leon (2018), Tek Ülkede Sosyalizm, <http://www.marxists.org/turkce/trocki/1930/tus.htm>, Erişim tarihi: 11.10.2018.
- VILAR, Pierre (2012), "Maksist Tarih: İnşa Halinde Olan bir Tarih", Birikim Dergisi, Vol. 3, ss. 25-51.
- YAYLA, Atilla (2018), "Eric Hobsbawm'ın Ardından", <http://www.hurfikirler.com/eric-hobsbawmin-ardindan/>, Erişim tarihi: 25.01.2018.

Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Motivasyon ve Beklenti Düzeylerinin Akademik Başarılarına Etkisi

İbrahim AKSU¹
Mehmet TURSUN²

Öz

Bu araştırmanın amacı, yükseköğretimde muhasebe eğitimi alan öğrencilerin, ders motivasyonu ile mesleki beklentilerinin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde bir etkisinin olup olmadığını belirlemesidir. Araştırmada öğrencilerin motivasyon ve beklenti düzeyleri ile ilgili veriler anket yöntemiyle toplanmış, akademik başarı puanları olarak ise genel muhasebe dersinden aldıkları sınav notları kullanılmıştır. Araştırma sonucunda motivasyon ve mesleki beklenti düzeyinin akademik başarı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, öğrencilerin yükseköğretimde muhasebe eğitimine başlamadan önce motivasyon ve mesleki beklenti düzeylerinin tespit edilerek eksikliklerin giderilmesi, öğrencilerin akademik ders başarısının yükseltilmesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akademik Başarı, Motivasyon, Mesleki Beklenti.

The Effect of Motivation and Expectation Levels of Accounting Students on Their Academic Achievement

Abstract

The purpose of this research is to determine whether the course motivation and professional expectations of students receiving accounting education have an effect on the academic achievement of these students. In the research, the motivation and expectation levels of the students were gathered by the questionnaire method and the academic achievement scores were taken from the general accounting course exam grades. As a result of the research, it has been determined that the level of motivation and professional expectation has an important effect on the academic achievement. According to these results, eliminating the deficiencies by determining the motivation and professional expectation levels of the students before the beginning of the accounting education in the higher education gives as an important factor in increasing the academic lecture success of the students.

Keywords: Academic Achievement, Motivation, Expectation.

1. Giriş

Ülkemizde ortaöğretimi tamamlayan öğrencilerin büyük bir kısmı üniversitelere yerleşebilmektedir. Üniversite sürecinde öğrenciler birçok zorlu aşamadan geçerek mezun olabilmektedirler. Üniversite sürecinde öğrencilerin ders motivasyonu ve mesleki beklenti düzeyleri, öğrencilerin akademik başarılarında önemli bir yer tutmaktadır. Yükseköğretimde

¹ İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Öğretim Üyesi, ibrahim.aksu@inonu.edu.tr

² Adıyaman Üniversitesi Kahta MYO, Öğretim Görevlisi, mtursun@adiyaman.edu.tr

kalitenin sağlanması için önemli noktalardan birisi de öğrencilerin mesleki beklentilerine olabildiğince cevap verebilmektir. Bunun yapılabilmesi için öncelikle öğrencilerin motivasyon ve beklenti düzeylerinin tespit edilmesi gerekmektedir.

Araştırma, Adıyaman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme ve İktisat bölümlerinde muhasebe dersi alan öğrenciler üzerinde uygulanmıştır. Araştırmada öğrencilerin akademik başarılarına etki eden motivasyon ve mesleki beklenti faktörleri dikkate alınmıştır. Bu faktörler öğrencilerin akademik başarılarının ve öğrenim ortamının kalitesinin belirlenmesinde önemli yer tutmaktadır. Özellikle öğrencilerin muhasebe eğitimi alma kararını verme sürecinde isteyerek mi yoksa istemeden mi karar verdikleri, muhasebe eğitiminin kendileri için ne anlam ifade ettiği ve muhasebe mesleğinden beklentileri araştırılmış ve bunun akademik başarı üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenmiştir.

Araştırmaya konu olan motivasyon faktörü için iki durumdan bahsedilebilir. Birincisi, muhasebe eğitiminin kalitesini artırma gerekliliğinin ortaya çıkmasıyla muhasebe eğitiminde değişim tartışması başlamış ve muhasebe eğitimi alan öğrencilerinin öğrenme yaklaşımlarını inceleyen, yükseköğrenim ortamının bu yaklaşımlar üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar giderek artmasına rağmen, çok az araştırma, motivasyon gibi öğrenme yaklaşımlarının önceliklerini incelemiştir. İkincisi, son yıllarda yükseköğretime daha geniş çaplı erişim ve daha fazla katılım imkanının olması, öğrencilerin yükseköğrenime uyum sağlama ve eğitimlerini tamamlama becerilerine ilişkin kaygılarını artırmıştır. Öğrencilerin yükseköğrenime girme motivasyonları gibi faktörlerin incelenmesiyle, muhasebe eğitimi veren eğitimcilerin, öğrencilerin motivasyon ve mesleki beklentilerinin, onların öğrenmelerini etkileyen ve nihayetinde yükseköğrenim içindeki akademik başarılarını arttıran bir etken olduğunu anlamalarını sağlamıştır.

Ülkemizde üniversiteye yerleşme aşamasında öğrencilerin istedikleri bölümlere, bir başka ifadeyle motivasyon ve mesleki beklentilerini yüksek tutacak bölümlere yönlendirilmesi öğrencilerin üniversite eğitimindeki başarısını arttıracak bir gerçektir. Ancak ülkemizde öğrencilerin tercihleri üzerinde etkili olan kişilerin (aile, öğretmen v.b.), öğrencilerin ilgi ve isteklerini dikkate almadan iş imkanları doğrultusunda öğrencileri yönlendirmelerinden dolayı bu duruma yeterince dikkat edildiği söylenemez. Bu nedenle yaptığımız çalışmanın öğrencilerin motivasyon ve beklentilerinin, onların akademik başarıları üzerinde ne derece etkili olduğunu ortaya koymak açısından önemlidir.

Çalışma; çalışmayı çevreleyen literatür taraması, veri toplama detayları ve bulgular şeklinde oluşturulmuştur. Elde edilen bulgular gelecekteki araştırmalara ışık tutacak şekilde değerlendirilmiş ve sunulmuştur.

2. Literatür Taraması

Literatür incelendiğinde yükseköğretim aşamasında muhasebe eğitimi alan öğrencilerin motivasyon ve mesleki beklentileri ile ilgili çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar genel olarak öğrencilerin motivasyon ve mesleki beklenti düzeylerinin tespiti ile ilgilidir. Literatürde muhasebe eğitimi alan öğrencilerin motivasyon ve mesleki beklenti düzeylerinin akademik başarıyla ilgisinin olduğu belirtilmiş olsa da, bu ilişkiyi ortaya koyan bilimsel çalışmalara rastlamak oldukça güçtür.

Küreselleşme ile birlikte neredeyse eş zamanlı olarak değişen işletme çevresi; bilgi kullanıcılarının ve bilgi ihtiyaçlarının da değişmesiyle, verilecek muhasebe eğitiminin de bilgi kullanıcılarının ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde değiştirilmesi bir zorunluluk haline dönüşmüştür (Bayazıtlı vd., 2015: 2). İşletme çevresindeki bu değişiklikler aynı zamanda muhasebe meslek mensuplarının hizmet kalitesini de olumsuz yönde etkilemiştir (Özdemir, 2014: 82). Küreselleşmenin etkisiyle işletmecilik dünyasında yaşanan bu hızlı değişimler, araştırmacıları muhasebe eğitiminde reform arayışına yönlendirmiştir.

1980'lerden beri, muhasebe eğitimi için reform gerekliliğini vurgulayan çeşitli raporlar yayınlanmıştır (American Accounting Association Committee on the Future Structure, Content and cope of Accounting Education (Bedford Committee)), 1986; Accounting Education Change Commission (AECC), 1990; Mathews, 1990; Albrecht ve Sack, 2000). Bu raporlar, günümüzün küresel dinamik iş ortamında etkin bir şekilde çalışabilmek için gerekli bilgi, beceri ve niteliklere sahip aktif ve bağımsız öğrenenler olan mezunların yetiştirilmesi için muhasebe programlarına duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Bu raporlarda bahsedilen niteliklere sahip mezunlar yetiştirebilmek için verilecek muhasebe eğitimi, öğrenciler tarafından yaygın olarak benimsenen yüzeysel öğrenme yaklaşımlarının aksine, öğrenmeye yönelik derin yaklaşımları içermesi gerekmektedir (Beattie vd., 1997: 1-12).

Literatürde yer alan birçok araştırmaya göre; öğrencilerin daha dinamik öğrenim ortamlarından ve önceki öğrenme deneyimleri dahil olmak üzere bir dizi kişisel faktörden etkilendikleri belirlenmiştir. Bu faktörlerin başında motivasyon ve mesleki beklenti gelmektedir.

Öğrenciler yükseköğrenime devam ederken çeşitli faktörlerle derse motive olurlar. Bu faktörler, insanların neden ve niçin öğrendiklerini, nelerden nasıl ilham aldıklarının kaynağını oluşturmaktadır (Pintrich ve Schunk, 1996). Motivasyon genellikle içsel motivasyon ve dışsal motivasyon olarak sınıflandırılır (Stage ve Williams, 1990: 518; Pintrich, Marx, ve Boyle, 1993: 176). Öğrenmeye yönelik içsel motivasyon, kişinin öğrenmeyi arzuladığı ve bireyin kendi içinde bir amaca sahip olduğu ve bireyin benlik ve amaç duygusuyla uyumlu olduğu şeklinde tanımlanır (Donald, 1999; Fazey ve Fazey, 2001). Bu türden motive olmuş öğrenciler, öğrenme faaliyetine devam ederken merak, ilgi, istek ve eğlenceyi, öğrenme faaliyeti sürecine dahil ederler. Ayrıca içsel motivasyona sahip öğrenci, kendi entelektüel gelişimine ve kişisel hedeflerine ulaşmak için çaba gösterir (Lepper, 1998; Paulsen ve Gentry, 1995). Daha önce yapılan araştırmalarda yer alan bazı başarılı muhasebe programı öğrencilerinin, çalışmalarının başlangıcında oldukça motive oldukları tespit edilmiştir (Byrne ve Flood, 2005: 111-124). Bu öğrenciler daha çok kariyer odaklı çalışsalar da, entelektüel olarak kendilerini geliştirme isteğini de taşıdıkları tespit edilmiştir. Dahası, bu öğrencilerin hedeflerine uyan ve zevk aldıkları bir konu olduğunu düşündükleri için muhasebe alanında bir kariyer seçtikleri tespit edilmiştir. Muhasebe eğitiminde başarılı olan bu öğrencilerin sahip oldukları içsel motivasyon ve mesleki beklenti düzeylerinin kariyerlerine olumlu katkı yaptığı bilinmektedir.

İçsel motivasyonun aksine, dışsal motivasyona sahip öğrenciler, yalnızca bir ödül kazanmak ya da herhangi bir cezadan kaçınmak gibi dışsal bir hedefe ulaşmak için öğrenmeye çalışırlar (Donald, 1999: 30). İçsel motivasyon, öğrenmeye derin yaklaşımlar getirme olasılığının daha yüksek olması nedeniyle daha caziptir (Paulsen ve Gentry, 1995; Donald, 1999). Ayrıca dışsal motivasyondan çok içsel motivasyon düzeyi yüksek olan öğrenciler daha iyi performans gösterirler ve yaşam boyu öğrenme faaliyetlerine devam etme olasılıkları dışsal motivasyona sahip öğrencilerden daha yüksektir (Lumsden, 1994; Kohn, 1993; Lumsden, 1994; Kohn, 1993). İçsel motivasyona sahip öğrenciler aynı zamanda orta derecede zorlu olan görevleri tercih ederken, dışsal olarak yönlendirilmiş öğrenciler zorluk derecesi düşük olan görevlere yönelirler ve hedeflerine ulaşmak için gereken çabanın asgarisini gösterme eğilimindedirler (Lumsden, 1994). Ancak, bazı öğrenciler başarılı olacaklarsa, etkili bir şekilde dengelemeleri gereken içsel ve dışsal faktörlerin bir karışımı ile motive olurlar (Pintrich ve Garcia, 1991).

3. Araştırma Metodolojisi

Araştırmanın metodolojisi kapsamında; araştırmanın amacı, araştırmanın önemi, araştırmanın kapsamı ve sınırları ile araştırmanın yöntemi hakkında bilgi verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı; Adıyaman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde muhasebe eğitimi alan öğrencilerin motivasyon ve mesleki beklenti düzeylerinin öğrencilerin akademik başarısı üzerindeki etkisini ölçmektir. Bu çalışma ile ilgili geliştirilen hipotezler aşağıda belirtilmiştir.

Hipotez 1. Okuduğu bölümü isteyerek seçen öğrencilerin motivasyon düzeyleri ile okuduğu bölümü istemeden seçen öğrencilerin motivasyon düzeyleri arasında fark vardır. (H1₁)

Hipotez 2. Okuduğu bölümü isteyerek seçen öğrencilerin mesleki beklenti düzeyleri ile okuduğu bölümü istemeden seçen öğrencilerin mesleki beklenti düzeyleri arasında fark vardır. (H2₁)

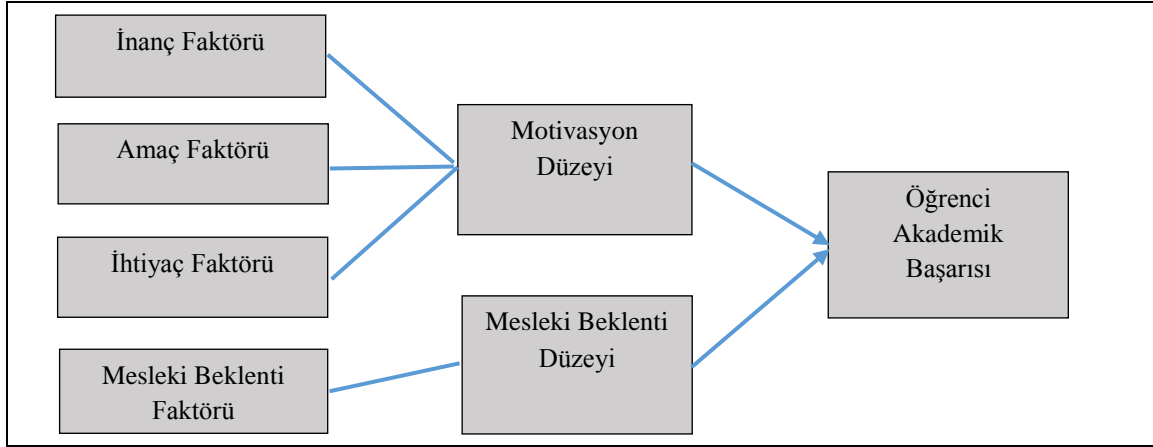
Hipotez 3. Muhasebe eğitimi alan öğrencilerin motivasyon düzeylerinin, öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etkisi vardır. (H3₁)

Hipotez 4. Muhasebe eğitimi alan öğrencilerin mesleki beklenti düzeylerinin, öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etkisi vardır. (H4₁)

Hipotez 5. Muhasebe eğitimi alan öğrencilerin motivasyon ve mesleki beklenti düzeylerinin, öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etkisi vardır. (H5₁)

Bu çalışmada, Adıyaman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme ve İktisat Bölümleri'nde Genel Muhasebe dersi alan öğrencilerin motivasyon ve beklenti düzeyleri tespit edilmiş ve motivasyon ve beklenti düzeylerinin öğrencilerin ders başarı puanları üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Araştırma amacına yönelik belirlenen hipotezler doğrultusunda oluşturulan model şu şekildedir:

Şekil 1: Motivasyon ve Beklenti Düzeyi ile Akademik Başarı Arasındaki İlişkiye İlişkin Araştırma Modeli.

Araştırma kapsamında ilk olarak; okudukları bölümü isteyerek seçen öğrencilerin motivasyon düzeyleri ile istemeden seçen öğrencilerin motivasyon düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığı test edilecektir. Sonrasında okudukları bölümü isteyerek seçen öğrencilerin mesleki beklenti düzeyleri ile istemeden seçen öğrencilerin mesleki beklenti düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığı test edilecektir. Bir sonraki aşamada ise öğrencilerin motivasyon ve mesleki beklenti düzeylerinin ders başarısı üzerindeki birleşik etkisi incelenecektir.

3.2. Araştırmanın Önemi

Yükseköğretimde muhasebe eğitimi verilirken bir yandan sektörün ihtiyaçları göz önünde tutulurken diğer yandan öğrencilerin bu mesleğe motive edilmesi gerekmektedir. Ülkemizde birçok öğrenci hedefsiz ve amaçsız bir şekilde üniversiteye başlamaktadır. Bunun akademik başarıyı olumsuz yönde etkilediği değerlendirilmektedir. Bu çalışma ile motive olan ve mesleki beklentisi yüksek olan öğrencilerin akademik başarılarının diğer öğrencilere göre daha yüksek olup olmadığı test edilmektedir. Üniversitelerin öğrencilerin akademik başarısını etkileyen faktörler hakkında bilgi sahibi olması, verilecek eğitimin kalitesini artırma yönündeki faaliyetler için bir veri sağlayacaktır. Ayrıca bu çalışma, öğrencilerin akademik başarılarını arttırmak için öğrencilerin motivasyon ve beklenti düzeylerinin de yükseltilmesi gerektiğini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

3.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Bu çalışmanın kapsamını Adıyaman üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde Genel Muhasebe dersi alan öğrenciler oluşturmaktadır. Her bir öğrenci için bir

anket formu kullanılmıştır. Araştırmada Byrne ve Flood tarafından geliştirilip 2005 yılında İrlanda'daki Dublin Üniversitesi Muhasebe ve Finans Bölümü öğrencileri üzerinde uygulanan anket forumundan faydalanılmıştır (Byrne ve Flood, 2005: 116-120). Anket soruları iki bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde, öğrencilerin genel demografik bilgileri ile ilgili sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise öğrencilerin motivasyon ve mesleki beklenti düzeyleri ile ilgili sorular yer almaktadır. Çalışmada oluşturulan hipotezler doğrultusunda hazırlanan anket Adıyaman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde İşletme ve İktisat Bölümleri'nde okuyan ve Genel Muhasebe dersini alan tüm öğrencilere uygulanmıştır.

Araştırmanın amaçları öğrencilere açıklanmış ve toplanan bilgilerin ilgili çalışma dışında herhangi bir yerde kullanılmayacağı konusunda kendilerine güvence verilmiştir. Fakültenin İşletme ve İktisat Bölümleri'nde okuyan ve Genel Muhasebe dersi almakta olan 137 öğrenciden 124'ü anketi tamamlamış ve tamamlanan anketler araştırma için kabul edilmiştir.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Yaptığımız araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formunda 28 adet yargı ifadesi bulunmakta olup, 5'li Likert Ölçeği kullanılmıştır. Veri analizinde kullanılacak istatistiksel hipotez testleri; verinin yapısına ve ölçek türüne, dağılımın biçimine ve test edilecek hipoteze göre 'parametrik testler' ve 'parametrik olmayan testler' olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Parametrik testler; belirli bir hipotetik evren dağılımına ve bu dağılımı belirleyen ortalama, standart sapma gibi parametrelere dayalı algoritmalar içeren esnek olmayan yöntem ve tekniklerin ortak adıdır. Parametrik olmayan testler ise genellikle bir evren dağılımından bağımsız olarak, beklenen-gözlenen değer farkları, sıra ve sıra farkları gibi daha temel ve betimsel kestirimlere dayalı algoritmalar içeren esnek yöntem ve tekniklerdir. Parametrik testlerin istatistiksel gücü ve etki büyüklüğü, parametrik olmayan testlere göre daha yüksektir. (Buskirk vd., 2013: 106-142).

Verilerin dağılımlarının, aritmetik ortalama, mod, medyan, çarpıklık ve basıklık katsayıları gibi istatistikler üzerinden incelenmesi, betimsel yöntemler olarak belirtilmektedir (Abbott, 2011). Bu kapsamda aritmetik ortalama, mod ve medyanın eşit ya da yakın olması, çarpıklık ve basıklık katsayılarının ± 1 sınırları içinde 0'a yakın olması, çarpıklık ve basıklık katsayılarının kendi standart hatalarına bölünmesi ile hesaplanan çarpıklık ve basıklık indekslerinin ± 2 sınırları içinde 0'a yakın olması normal dağılımın olarak değerlendirilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Bu kapsamda, normallik analizi yapılmış, motivasyon ve mesleki beklenti faktörlerinin çarpıklık basıklık (skewness and kurtosis) değerleri -1 ile +1 arasında dağıldığı gözlemlenmiş olduğundan, araştırma verilerimizin normal dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Bu durumda verilerimizi parametrik testlere tabi tutmamızda herhangi bir sakınca görünmemektedir.

Motivasyonu etkileyen kişisel faktörleri dört başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar:

1. Uyarılma, 2. İnançlar, 3. Amaçlar, 4. İhtiyaçlardır (Öncü, 2004: 177). Motivasyon faktörleri arasında bulunan uyarılma faktörü daha çok dışsal motivasyon faktörleriyle ilgili iken, inançlar, amaçlar ve ihtiyaçlar faktörleri ise içsel motivasyon faktörleri arasında değerlendirilebilir. Çalışmamızda daha çok içsel motivasyona yönelik anket soruları üzerinde durulmuş ve bu doğrultuda anket soruları oluşturulmuştur.

Önceki çalışmalar ve ön uygulama sonuçlarına göre düzenlenen ölçme aracının deneme formu, ölçeğin yapı geçerliğinin; dolayısıyla alt boyutlarının belirlenmesi ve güvenilirlik düzeyinin tespit edilmesi için örneklem grubuna uygulanmıştır. Daha sonra anket sorularıyla toplanan veriler faktör analizine tabi tutulmuş ve anket sorularının 4 faktörde toplandığı tespit edilmiştir. Verilerle ilgili derinlemesine bir yorum yapabilmek için değişkenlerin tek tek uygunluklarına da bakmak gereklidir. 0,50'nin altında kalan KMO değerli ifadeler araştırmadan çıkarılmalı ve faktör analizine o şekilde devam edilmelidir (Hair, Black, Babin, & Anderson, 2010, s. 95-104). Buna göre; anket sorularından 3 tanesinin (11, 25 ve 26 numaralı sorular) faktör yükleri 0,5 ten küçük olduğu için anketten çıkarılmıştır.

Tablo 1: Muhasebe Eğitimine Yönelik Motivasyon ve Beklenti Ölçeğindeki Maddelerin Döndürülmüş Temel Bileşenler Analizi Yöntemine Göre Faktör Yükleri

Faktör 1 (İnançlar Faktörü)		Faktör 2 (Amaçlar Faktörü)		Faktör 3 (İhtiyaçlar Faktörü)		Faktör 4 (Beklentiler Faktörü)	
Soru No	Faktör Yük Değeri	Soru No	Faktör Yük Değeri	Soru No	Faktör Yük Değeri	Soru No	Faktör Yük Değeri
1	0,768	7	0,601	12	0,700	18	0,614
2	0,713	8	0,587	13	0,592	19	0,697
3	0,655	9	0,621	14	0,789	20	0,694
4	0,528	10	0,628	15	0,566	21	0,600
5	0,778			16	0,689	22	0,551
6	0,763			17	0,689	23	0,551
						24	0,540
						27	0,643
						28	0,575
Açıklanan Varyans(%)	17,778	12,128		17,740		16,024	
Toplam Açıklanan Varyans(%)						63,671	

Ölçeğin güvenilirliğinin tespiti Cronbach Alpha katsayısıyla hesaplanmıştır. Cronbach Alpha katsayısı, ölçekte yer alan maddelerin varyansları toplamının genel varyansa oranlanması ile bulunan bir ağırlıklı standart değişim ortalamasıdır. Hesaplanan bu katsayı için genel kabul en az 0,70 olmasıdır (Ercan ve Kan, 2004: 213).

Tablo 2’ de belirtildiği gibi yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda, tüm ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısının 0,733 olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuç 0,70’ten büyük olduğu için ölçeği kabul edilebilir.

Tablo 2: Muhasebe Eğitimine Yönelik Motivasyon ve Beklenti Ölçeğindeki Güvenirlik Katsayısı

Güvenirlik	
Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
0.733	34

Ölçme aracının her alt boyutu için iç tutarlılık katsayıları da incelenmiştir. Tablo 3’ te belirtildiği gibi yapılan bu analizler sonunda alt faktörlerin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,871 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu sonuç 0,70’ten büyük olduğu için ölçeği kabul etmekte herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.

Tablo 3: Muhasebe Eğitimine Yönelik Motivasyon ve Beklenti Ölçeğindeki Alt Faktörlerin Güvenirlik Katsayısı

Güvenirlik	
Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
0,871	4

Yukarıdaki analizlerden sonra araştırma verileri, araştırmanın hipotezleri göz önünde bulundurularak frekans, bağımsız gruplar arası t testi ve regresyon analizine tabi tutulmuştur.

4. Bulgular

Öğrencilerin anket sorularına verdikleri cevaplara ilişkin değerlendirmeler tabloların altında yer almaktadır. Uyguladığımız ankette öncelikle tanımlayıcı istatistiklere daha sonra ise araştırmamızın temelini oluşturan öğrencilerin motivasyon ve beklenti düzeylerine ilişkin sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 4: Cinsiyet

	Frekans(n)	Yüzde(%)
Kadın	80	64,5
Erkek	44	35,5
Toplam	124	100,0

Anketin uygulandığı öğrenci sayısı 124 olup bunların %65,5'ini kadınlar, %35,5'ini ise erkekler oluşturmaktadır. Anket sadece genel muhasebe dersini ilk defa alan öğrencileri kapsamakta olup ana kütleinin tamamı olan 137 öğrenciye uygulanmış, anketi tamamlayan 124 öğrenci araştırmaya dahil edilmiştir. Muhasebe eğitimi alan öğrencilerden kız öğrencilerin oranının erkek öğrencilerin yaklaşık 2 katını oluşturması dikkat çekicidir.

Tablo 5: Okuduğu Bölüm

	Frekans(n)	Yüzde(%)
İşletme	61	49,2
İktisat	63	50,8
Toplam	124	100,0

Araştırmaya katılan 124 öğrencinin %49,2'si İşletme Bölümü'nde, %50,8'i ise İktisat Bölümü'nde Muhasebe eğitimi almaktadır. Bu durum, her iki bölümde neredeyse eşit sayıda öğrencinin muhasebe eğitimi aldığını ortaya koymaktadır.

Tablo 6: Okuduğu Bölümü İsteyerek Seçme Durumu

	Frekans(n)	Yüzde(%)
Evet	56	45,2
Hayır	68	54,8
Toplam	124	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin %45,2'si okuduğu bölümü isteyerek tercih edip yerleştiğini, % 54,8'inin ise okuduğu bölümü istemeden tercih etmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Bu durum öğrencilerin motivasyon ve mesleki beklenti düzeyleri ile yakından ilgili olduğu için önem arz etmektedir. İstemediği bir bölümde okuyan öğrencilerin motivasyon ve beklenti düzeyleri, bölümünü isteyerek tercih eden öğrencilere göre daha düşük kalmaktadır. Ayrıca araştırma hipotezlerimizden "Hipotez 1 ve Hipotez 2" bu bölüm ile ilgilidir. Hipotezlerimizi ayrı ayrı ele alacak olursak;

Hipotez 1. Okuduğu bölümü isteyerek seçen öğrencilerin motivasyon düzeyleri ile okuduğu bölümü istemeden seçen öğrencilerin motivasyon düzeyleri arasında fark vardır.

Tablo 7: Motivasyon Faktörü Bağımsız t Testi İstatistik Bilgileri

Bölümünüzü isteyerek mi seçtiniz?	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	P Sig. (2-tailed)
Evet	56	3,5635	0,71262	0,09523	0,008
Hayır	68	3,2194	0,69220	0,08394	

Tablo 7'de görüldüğü gibi bölümünü isteyerek seçen öğrencilerin motivasyon düzeyi ortalaması 3,5635, bölümünü istemeden seçen öğrencilerin motivasyon düzeyi ortalaması 3,2194 olarak tespit edilmiştir. Okuduğu bölüme isteyerek yerleşen öğrencilerin motivasyon düzeyi ortalaması okuduğu bölümü istemeden seçen öğrencilerin motivasyon düzeyi ortalamasından yüksek çıkmıştır. Bağımsız gruplar arası t testi sonuçları incelendiğinde

bölümünü isteyerek seçen öğrencilerin motivasyon düzeyleri ile bölümünü istemeden seçen öğrencilerin motivasyon düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır ($p=0,008<0,05$). Bu durumda “Hipotez 1” kabul edilmiştir.

Hipotez 2. Okuduğu bölümü isteyerek seçen öğrencilerin mesleki beklenti düzeyleri ile okuduğu bölümü istemeden seçen öğrencilerin mesleki beklenti düzeyleri arasında fark vardır.

Tablo 8: Mesleki Beklenti Faktörü Bağımsız t Testi İstatistik Bilgileri

Bölümünüzü isteyerek mi seçtiniz?	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	P Sig. (2-tailed)
Evet	56	3,7143	0,70873	0,09471	0,000
Hayır	68	3,0114	0,91828	0,11136	

Tablo 8’de de görüldüğü gibi bölümünü isteyerek seçen öğrencilerin mesleki beklenti düzeyi ortalaması 3,7143, bölümünü istemeden seçen öğrencilerin mesleki beklenti düzeyi ortalaması 3,0114 olarak tespit edilmiştir. Okuduğu bölüme isteyerek yerleşen öğrencilerin mesleki beklenti düzeyi ortalaması okuduğu bölümü istemeden seçen öğrencilerin mesleki beklenti düzeyi ortalamasından yüksek çıkmıştır. Bağımsız gruplar arası t testi sonuçları incelendiğinde bölümünü isteyerek seçen öğrencilerin mesleki beklenti düzeyleri ile bölümünü istemeden seçen öğrencilerin mesleki beklenti düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır ($p=0,000<0,05$). Bu durumda “Hipotez 2” kabul edilmiştir.

Araştırmamızın ana amaçlarından birisi olan Hipotez 3’e baktığımızda;

Hipotez 3. “Muhasebe eğitimi alan öğrencilerin motivasyon düzeylerinin, öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etkisi vardır.” şeklindeydi. Hipotezimizi test etmek için regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre; muhasebe eğitimi alan öğrencilerin motivasyon düzeyleri ile akademik başarıları arasında ($R= 0,523$) orta düzeyde pozitif bir ilişki vardır. Bu ilişki düzeyine göre öğrencilerin motivasyon düzeyleri öğrencilerin akademik başarıları üzerinde yaklaşık %27 oranında etkiye sahiptir ($R^2=0,274$). Öğrencilerin akademik başarısını etkileyen çok sayıda faktörün olduğu düşünüldüğünde bu oran dikkate değer bulunmaktadır. Bu durumda; “Hipotez 3” kabul edilmiştir.

Tablo 9: Motivasyon Düzeyinin Akademik Başarı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart Hata	F	P (Sig.)
,523	,274	,268	15,09902	45,994	,000

Bağımlı Değişken: Akademik Başarı Notu; **Bağımsız Değişken:** Motivasyon Faktörü

Araştırmamızın bir diğer hipotezi olan, Hipotez 4'ü incelediğimizde;

Hipotez 4. “Muhasebe eğitimi alan öğrencilerin mesleki beklenti düzeylerinin, öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etkisi vardır.” şeklindeydi. Hipotezimizi test etmek için regresyon analizi uygulanmış olup analiz sonuçları şöyledir: Muhasebe eğitimi alan öğrencilerin mesleki beklenti düzeyleri ile öğrencilerin akademik başarıları arasında ($R=0,475$) orta düzeyde pozitif bir ilişki vardır. Bu ilişki düzeyine göre öğrencilerin mesleki beklenti düzeyleri öğrencilerin akademik başarıları üzerinde yaklaşık %23'lük bir etkiye sahiptir ($R^2=0,226$). Bu oran öğrencilerin ders başarısı üzerinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu durumda; “Hipotez 4” kabul edilmiştir.

Tablo 10: Mesleki Beklenti Düzeyinin Akademik Başarı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart Hata	F	P (Sig.)
.475	.226	.219	15.59089	35.561	.000

Bağımlı Değişken: Akademik Başarı Notu; **Bağımsız Değişken:** Mesleki Beklenti Faktörü

Araştırmamızın bir diğer hipotezi olan, Hipotez 5'te ise öğrencilerin motivasyon düzeyleri değişkeni ile mesleki beklenti düzeyleri değişkeninin birlikte öğrencilerin akademik başarıları üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Hipotez 5. “Muhasebe eğitimi alan öğrencilerin motivasyon ve mesleki beklenti düzeylerinin, öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etkisi vardır.” şeklindeydi. Hipotezimizi test etmek için regresyon analizi uygulanmış olup analiz sonuçları şöyledir: Muhasebe eğitimi alan öğrencilerin motivasyon ve mesleki beklenti düzeyleri ile öğrencilerin akademik başarıları arasında ($R= 0,537$) orta düzeyde pozitif bir ilişki vardır. Bu ilişki düzeyine göre öğrencilerin mesleki beklenti düzeyleri öğrencilerin akademik başarıları üzerinde yaklaşık %29'lük bir etkiye sahiptir ($R^2=0,289$). Bu oran motivasyon ve mesleki beklenti düzeyi faktörlerinin öğrencilerin ders başarısı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumda; “Hipotez 5” kabul edilmiştir.

Tablo 11: Motivasyon ve Mesleki Beklenti Düzeyinin Akademik Başarı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart Hata	F	P (Sig.)
.537	.289	.277	15,00439	24,560	.000

Bağımlı Değişken: Akademik Başarı Notu; **Bağımsız Değişken:** Motivasyon ve Mesleki Beklenti Faktörü

5. Sonuç ve Öneriler

Günümüzde bilginin hızının ve gücünün giderek arttığı bilinen bir gerçektir. Üniversiteler bilgi üreten ve bu bilgiyi ilgililere sunan kurumların başında gelmektedir. Bilgi üretiminin en kritik kurumlarından olan üniversitelerin sundukları bilgiyi eksiksiz olarak yerine getirmeleri gerekmektedir. Üniversitelerin bilgi sundukları en önemli topluluk ise öğrencilerdir. Çeşitli zorlu süreçlerden geçerek yükseköğretime başlamış öğrencilerin beklentileri büyük olmaktadır. Bu beklentilerin karşılanmaması öğrencilerin motivasyonunu ve dolayısıyla akademik başarılarını önemli ölçüde düşürmektedir. Bu problemlerin yaşanmaması için öncelikle yapılması gereken mevcut durumun tespit edilmesidir. Üniversiteye başlamış öğrencilerin isteyerek mi bölüme geldiğinin yoksa istemeden bölümü tercih etmek zorunda mı kaldığının bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca öğrencilerin motivasyon düzeylerinin ve mesleki beklentilerinin tespit edilmesi daha kaliteli bir eğitimin verilmesi için önemlidir. Yaptığımız çalışmada muhasebe eğitimi alan öğrencilerin bölümlerini isteyerek mi yoksa istemeden mi tercih ettikleri tespit edilmiştir. Daha sonra öğrencilerin motivasyon ve mesleki beklenti düzeyleri belirlenerek, motivasyon ve mesleki beklenti düzeylerinin öğrencilerin akademik başarısını ne oranda etkilediği belirlenmiştir.

Çalışma sonucunda İşletme ve İktisat Bölümü'nde okuyan öğrencilerin büyük bir kısmının (%64,5) kadınlardan oluştuğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin yaklaşık %45'i bölümünü isteyerek tercih etmiş kalan kısmı ise bölümünü istemeden tercih ettiğini belirtmiştir. Bu durum motivasyon ve beklenti düzeyini doğrudan etkilemektedir. Nitekim bölümünü isteyerek seçen öğrencilerin motivasyon ve beklenti düzeyleri ile bölümünü istemeden seçen öğrencilerin motivasyon ve beklenti düzeyleri arasında anlamlı bir farkın olduğu ortaya çıkmıştır. Tercih aşamasında öğrencilerin istemediği bir bölüme yönlendirilmesi, öğrencilerin akademik başarısızlığının ana kaynaklarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öğrencilerin motivasyon ve mesleki beklenti düzeyleri ile akademik başarıları arasında orta düzeyde pozitif bir ilişkinin olması, öğrencilerin motivasyon ve beklentilerinin dikkate alınması gerektiğini ortaya koyan önemli bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, motivasyon ve mesleki beklenti düzeyinin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde yaklaşık %29 oranında bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bu oran yüzbinlerce öğrencinin birbiriyle yarıştığı bir ortamda küçümsenemeyecek bir orandır.

Bu çalışmada elde edilen bulgular ışığında yükseköğretim kurumlarının öğrencilerin başarılarını arttırmaları için öğrencilerin motivasyon ve beklenti düzeylerini dikkate alması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca öğrencilerin motivasyon ve beklenti düzeylerini yükseltecek ders dışı bazı etkinliklerin yapılması zorunlu bir hal almaktadır.

Öğrencilerin yükseköğretime geçiş esnasında bölüm tercihlerini ilgi ve isteklerine göre seçmelerinin, onların yükseköğrenim sürecinde akademik başarılarını yükselteceğini bilmeleri gerekmektedir. Öğrencilerin bölüm tercihleri üzerinde etkili olan kişilerin, motivasyon ve mesleki beklenti düzeyi ile akademik başarı arasındaki bu ilişkiyi göz önünde tutmaları yerinde olacaktır.

Gerek devlet üniversitelerinin gerek ise vakıf üniversitelerinin öğrenci seçiminde, öğrencilerin akademik başarıları ve yaptıkları sınavların yanında onların motivasyon ve beklenti düzeylerini de belirlemeleri ve öğrenci kabulünde göz önünde tutmaları, verdikleri eğitimin kalitesini yükseltecek ve daha başarılı mezunlar yetiştirmelerinin önünü açacaktır.

Kaynakça

- ABBOTT, M. L. (2011). Understanding educational statistics using Microsoft Excel and SPSS. United States: John Wiley & Sons.
- Accounting Education Change Commission (AECC). (1990). Objectives of education for accountants: position statement number one. Issues in Accounting Education, 5(2), 307-312.
- ALBRECHT, W. S., & SACK, R. J. (2000). Accounting education: charting the course through a perilous future. Sarasota: American Accounting Association.
- American Accounting Association Committee on the Future Structure, Content and Scope of Accounting Education (Bedford Committee). (1986). Future accounting education: preparing for the expanded profession., Issues in Accounting Education(1), 168-195.
- BAXTER, A., & HATT, S. (2000). Everything must go! Clearing and first year performance. Journal of Further and Higher Education, 24(1), 302-306.
- BAYAZITLI, E.; ÖZDEMİR, F. S.; ENSARİ ALPAY, E. (2015). Finansal Raporlamada Standardizasyon ve Muhasebe Meslek Mensuplarını Zorlayan Öğrenme Sürecinin Bilinçli Yetkinlik Öğrenme Modeli Temelinde İrdelenmesi. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 1-31.
- BEATTIE, V.; COLLINS, B.; MCINNES, B. (1997). Deep and surface learning: a simple or simplistic dichotomy? Accounting Education: An International Journal, 6(1), 1-12.
- BİGGS, J. (1996). Enhancing teaching through constructive alignment. Higher Education(32), 347-364.
- BUSKİRK, T. D.; WILLOUGHBY, L. M.; TOMAZİC, T. J. (2013). Nonparametric statistical techniques. T. D. Little içinde, The Oxford handbook of quantitative methods: Volume 2 – Statistical analysis (s. 106-142). United States: Oxford University Press.
- BYRME, M. ve FLOOD, B. (2005). A study of accounting students' motives, expectations and preparedness for higher education. Journal of Further and Higher Education, 29(12), 111-124.
- DONALD, J. (1999). Motivation for higher-order learning. New Directions for Teaching and Learning, 78(2), 27-35.

- ERCAN, İ. ve KAN, İ. (2004). Ölçeklerde Güvenirlik ve Geçerlik. Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 30(3), 211-216.
- FAZEY, D. ve FAZEY, J. (2001). The potential for autonomy in learning: perceptions of competence motivation and locus of control in first-year undergraduate students. *Studies in Higher Education*, 26(3), 345-361.
- HAİR, J. J.; BLACK, W. C.; BABİN, B. J., ANDERSON, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis Seventh Edition*. Prentice Hall.
- KOH, M. Y.; KOH, H. C. (1999). The determinants of performance in an accountancy degree program. *Accounting Education: An International Journal*, 8(1), 13-29.
- KOHN, A. (1993). *Punished by rewards: the trouble with gold stars, incentives plans, A's, praise, and other bribes*. Boston: MA, Houghton Mifflin.
- LEPPER, M. (1998). Motivational considerations in the study of instruction. *Cognition and Instruction*, 5(4), 289-309.
- LUMSDEN, L. (1994). *Student motivation to learn* (Eugene, OR, ERIC Clearinghouse on Educational Management).
- MATHEWS, R. (1990). *Accounting in higher education: report of the review of the accounting discipline in higher education*. Canberra : Australian Government Publishing Services.
- MATHEWS, N. ve MULKEEN, S. (2002). *Staying the course? A study of student retention: UCD entrants 1999–2001*. Dublin: University College Dublin.
- ÖNCÜ, H. (2004). *Motivasyon*. L. Küçükahmet içinde, *Sınıf Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- ÖZDEMİR, F. S. (2014, Ocak). Finansal Raporlama Standartlarını Öğrenme Sürecinde Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin Durumları: Samsun'da Ampirik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 81-107.
- PAULSEN, M. ve GENTRY, J. (1995). Motivation, learning strategies, and academic performance: a study of the college finance classroom. *Financial Practice and Education*, 5(1), 78-90.
- PINTRICH, P. ve GARCÍA, T. (1991). Student goal orientation and self-regulation in the college classroom. M. Maehr , & P. Pintrich içinde, *Advances in motivation and achievement: motivation enhancing environments*. Greenwich: CT, JAI Press.
- PINTRICH, P. ve SCHUNK, D. (1996). *Motivation in education: theory, research, and application*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall Inc.
- PINTRICH, P.; MARX, R.; BOYLE, R. (1993). Beyond cold conceptual change: the role of motivational beliefs and classroom contextual factors in the process of conceptual change. *Review of Educational Research*, 63(2), 167-199.
- STAGE, F. ve WILLIAMS, P. (1990). Students' motivations and changes in motivation during the first year of college. *Journal of College Student Development*(31), 516-522.
- TABACHNICH, B. G. ve FIDELL, L. S. (2013). *Using multivariate statistics (Sixth edition)*. United States: Pearson Education.
- ZELLER, R. A. (1988). Validity. J. P. Keeves içinde, *Education Research, Methodology, and Measurement an International Handbook*. (s. 322-330). Headington Hill Hall: Oxford: Pergamon Press PLC.

Türk Siyasi Değişiminde Anadolu Burjuvazisi

Selahaddin BAKAN¹

Hasan ÇİMEN²

Öz

Cumhuriyeti kurulduğu yıllarda, yeterli sermaye birikimi ve güçlü burjuvazinin yetersizliği nedeniyle, siyasi-bürokratik kesimlerin ülke yönetiminde belirleyici etkisi söz konusu olmuştur. Siyasi ve bürokratik kesimle uyumlu ilişki geliştiren devletçi burjuvazi, piyasa ve rekabet koşullarından ziyade, devleti yönetenlerle geliştirdiği patronaj ilişki sayesinde ekonomide etkili olmuştur. Bu durum, siyasal hayatta güçlü ve örgütlü yapılardan ziyade, tekçi bir toplum modeline elverişli ortam hazırlamıştır. Ancak 1970’li yıllardan itibaren dünya ölçeğinde yayılan “neo-liberal” veya “yeni sağ” düşüncesinin Türkiye’deki siyasi temsilcileri ve Anadolu burjuvazisi, Türkiye’deki değişimin önünü açmıştır. Bu bağlamda Türkiye’de 1980’li yıllar; yeni ekonomi anlayışın gelişmesinde ve İslami düşünce ve sermayenin güçlenmesinde dönüm noktasını oluşturmuştur. Erbakan’la siyasette temsil edilen bu kesim, Özal döneminde ekonomi ve siyasette etkin olmaya başlamış sonuçta Erdoğan dönemiyle de siyaseti değiştiren ve dönüştüren aktör olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Devletçi Burjuva, Anadolu Burjuvazisi, Siyasi Değişim

The Anatolian Bourgeoisie in Turkey’s Political Change

Abstract

In the years when the Republic was founded, due to the lack of sufficient capital accumulation and the strong bourgeoisie, it was the decisive influence of the political-bureaucratic sectors. The statist bourgeoisie, which develops a harmonious relationship with the political and bureaucratic sector, has been influential in the economy thanks to the patronage relationship developed by the state rulers, rather than market and competition conditions. This situation has created a favorable environment for a model of single society that is far from strong and organized structures in political life. However, since the years 1970 spread worldwide "neo-liberal" or "new right" political representatives and the idea of Turkey's Anatolian bourgeoisie, paved the way for change in Turkey. In this context, the year 1980 in Turkey, formed the turning point, in the new economic understanding and the strengthening of Islam. This sector, which is represented politically by Erbakan, started become effective at the economy during Özal period, As a result, became an actor who changed and transformed politics in Erdogan period.

Keywords: Statist Bourgeois, Anatolian Bourgeoisie, Political Change

1. Giriş

Türk siyasetine Osmanlı’dan tevarüs eden patrimonyal devlet ve siyaset anlayışının ekonomideki uzantısını, dış rekabete kapalı, devlet tarafından korunan ve kullanan sermaye

¹ İnönü Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

² İnönü Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Doktora Mezun

sahipleri oluşturmuştur. “Planlı ekonomi” veya “karma ekonomi” olarak ifade edilen devletçi ekonomi mantığı 1980’den sonra değişmeye başlamıştır. Değişimde sürecinde; tüm dünyada neo-liberal ekonomik sistemin tırmanışa geçişi ve bloklar arası yumuşamanın etkisi, Sovyetler Birliği’ndeki değişim hareketi ve Avrupa Birliği (AB)’nin ekonomik ve siyasi bir güç olarak ortaya çıkması etkili olmuştur (Özen, 2011:124). Söz konusu değişimde, dış dinamiklerin yanında, gerek Özal’ın değişimci ve farklı siyaset anlayışının etkisi, gerekse 1970’li yıllardan itibaren serpilip güçlenmeye başlayan ve muhafazakâr değerleriyle birlikte siyaset ve ekonomide var olmayı amaçlayan Anadolu burjuvazisinin etkisi yadsınamaz. Kimi zaman “İslamcı Sermaye” olarak da adlandırılan Anadolu Sermayesi, Erbakan’ın siyasete atılmasıyla siyasal alanda temsilcilik kazanmış, 1990’lı yılların başında Müstakil Sanayici ve İşadamları Deneği (MÜSİAD) adı altında örgütlenerek, İstanbul merkezli Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD)’nin karşısına, Anadolu sermayesinin temsilcisi olarak çıkmıştır.

Anadolu burjuvazisi, Özal’ın açtığı neo-liberal ekonomi politikaları benimseyip dış ekonomik pazarlara başarıyla adapte olmuş, sahip oldukları muhafazakâr değerler temelinde liberal ekonomi ve siyasi politikalarla barışık olabileceklerini göstermiştir. 28 Şubat döneminde “yeşil sermaye” veya “irticai sermaye” şeklinde karalama kampanyalarına maruz kalsa da, yaşanan tecrübelerle kendisini dönüştüren Anadolu burjuvazisi, muhafazakâr veya İslamcı düşünceyle arasına mesafe koymuş daha liberal tavır takınmaya özen göstermiştir. 1990’lı yılların sonunda baş gösteren ekonomideki krizin de önemli etkisiyle iktidara gelen AK Parti’nin “muhafazakâr demokrat” çizgisi, Anadolu burjuvazisinin dönüşmesinde ve güçlenmesinde elverişli ortam sağlamıştır. AK Parti’yle birlikte hareket eden Anadolu burjuvazisi, Şahin’in de belirttiği gibi (2010:95), özellikle Ortadoğu ve Afrika pazarlarına açılarak, hem ekonomik hem de siyasi ve kültürel ilişkiler yönünden dış politika felsefesini zenginleştirerek değişiminin öncülüğünü yapmıştır.

2. Kuruluşundan 1980’lere Türk Siyasetinin Belirleyici Aktörleri

Batı siyasi tarihinde, önemli değişim ve dönüşüm hareketlerinin ekonomik sınıf temeline dayandığı veya en azından bu konuda burjuvazinin önemli itici güç olduğu, İngiliz Sanayi ve Fransız devrimlerinin burjuva karakterli devrimler olduğu zira ekonomiye hâkim güçlerin, siyaseti de önemli ölçüde etkilediği bilinmektedir (Şahin, 2010:95). Türkiye’de ise, ulusal kalkınmanın devlet öncülüğünde sağlanması düşüncesi, hem ekonomik temelde güçlü bir sınıfın yokluğu hem de devletin toplumu dönüştürme projesinin bir gereği olduğu söylenebilir. Bunun yanında, devletçi politikalar ve devlet aracılığıyla kalkınma stratejisi, modernleşme sürecinin de önemli bir parçası olarak görülmüştür (Eren ve Bakan, 2017,132).

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde, iktisat vekili Mahmut Esat Bozkurt, ülkenin karma sistemi takip etmesi gerektiğini, ekonominin kısmen devlet, kısmen de “teşebbüsü şahsi” tarafından deruhte edileceğın söyleyerek hükümetin resmi görüşünü belirtmiştir. bu durum 1970'lerin sonuna kadar ülkenin ekonomik sistemini belirlemiştir (Güner, 1978:13,33,34). Bu dönemde Türkiye'de milli bir burjuvazi yaratma projesi, sanıldığı gibi milli sermayeyi artıran, özel teşebbüsü harekete geçiren ve ulusal kökenli ekonomik bir düzenin altyapısını oluşturan kamusal hedeflerden ziyade, asker ve sivil bürokrasinin palazlanmasını sağlayacak türden özel girişimlere sahne olmuştur (Duman, 2007). Söz konusu anlayış ve uygulamalar neticesinde devleti yöneten ve yönlendiren siyasi, bürokratik kadrolarla iktisadi güç unsurları ortak paydada buluşmuştur.

2.1. Siyasi-Bürokratik Yapı

Yeni kurulan Cumhuriyette, tıpkı Osmanlı'da olduğu gibi, devletçi siyaseti/bürokrasiyi dengeleyecek bir ticari sınıf veya mülk sahibi olmaması veya mevcut olan farklı etnik kesimlerin de ülkeyi terk etmesiyle, söz konusu yapı bu alanı kontrol etme ve belirleme fırsatını yakalamıştır. Böylece merkezîyetçi bürokrasinin hem kendi statüsünü garanti altına almasının hem de devlet eliyle oluşturulan burjuvanın, devlete bağlı ve mecbur kılınmasının koşulları oluşturulmuştur (Keyder, 2004:168). Boratav'a göre (2005:14,15,18), 1925'te Aşar'ın kaldırılmasıyla, köylülükle dolaysız bölüşüm karşıtlığını sona erdiren bürokrasinin üst düzeyinde yer alan kişilerle, bazı egemen sınıflar arasında özel ve sistematik ilişkiler, Cumhuriyet tarihi boyunca sürekli olagelmıştır. Bu bağlamda ekonomide ve dolayısıyla siyasette burjuvazinin bir türlü egemen olmayışı, bürokrasinin bir türlü giderilemeyen iktisadi varlığı, “devletçilik” uygulamaları nedeniyle mümkün olmamıştır. Bu sistemde devlet, bir yandan kapitalizme uygun ulusal pazar ekonomisini kurarken diğer yandan bu alandaki çıkar gruplarını baskılayarak kendi eliyle ulusal ekonomi ve burjuvazi oluşturma çabalarıyla dayanışmacı sistemi oluşturarak, kendisinden özerk bir alanın oluşturulmasını “ulusal bütünlüğe yönelik tehdit” olarak görmüştür. Keyder'in belirttiği gibi (2004:174), ulusal kalkınmacılıkda esas olarak, “ulusal toplum” oluşturulmaya çalışılmakta, iktisadi politika da bu amaç için uygulanacak bir araç olarak kullanılmaktadır. Duman'ın (2007) belirttiği gibi, Türkiye'de ulus-devletin kurucu kadroları, güçlerini burjuva sınıftan değil, göbek bağıyla bağlandıkları bürokratik devlet geleneğinden almış, kısaca burjuva devlet, burjuva toplumundan önce doğmuştur. Bir resmî ideoloji olarak devletçilik ise mevcut düzeni devam ettirmek şeklinde anlaşılmıştır. Devletçilik anlayışı, sadece iktisadi kalkınma stratejisi olmanın yanında, siyasi ve kültürel boyutları olan, Kemalist düşüncenin yerleşiklik

kazanmasında ve sınıf farklılıklarının önlenmesinde işlevsel olmuştur. Zira, Cumhuriyet elitlerinin, toplumu dönüştürme projesiyle örtüşmüştür. Köker'e göre (2002:111), "laiklik" ve "milliyetçilik" ilkeleri gibi devletçilik de, siyasi ve kültürel boyutlarıyla aynı düzeyde temel ve değişmez bir ilke olup, "halkçılık" ilkesiyle örtüşmekte zira halkçılık, çıkarları çatışan sınıfların bulunmadığı bir toplum anlamına gelirken, devletçilik de, bir nevi halkçılığın iktisadi politikasını teşkil etmiştir. Akalın'ın (1996:89-91) belirttiği gibi devletçilik, sosyolojik açıdan imtiyazsız ve sınıfsız bir toplumu inşa etmeyi hedeflediğinden, devletten ayrı ve özerk güçlü bir burjuva sınıfının oluşmasına engel olmuştur.

Tek Parti dönemi sonrasında 1950-1960 döneminde, tarımda teknolojik ürünlerin kullanılmaya başlanmasıyla tarımsal gelir artışı görülse de, ekonomideki devletçi felsefe değişmemiştir. Muhalefet döneminde devletçi uygulamaları eleştiren ve serbest girişim ve piyasayı savunan Demokrat Parti (DP), liberal anlayışa yatkın gözükse de, devletin en büyük yatırımcılığını sürdürmüş (Turan, 2009:550), Güner'in de belirttiği gibi (1978:55,56), Yem Sanayii, Şeker Fabrikaları, Çimento sanayii gibi sermayesinin yarısından azının devlete ait olduğu İktisadi Devlet Teşekkülleri (İDT)'nin sayısında önemli derecede artış görülmüştür. Sunar'a göre (2010:57), DP politikası, özel teşebbüsün geliştirilmesi ve özendirilmesine yönelik olsa da, geniş kapsamlı devletçiliği içeren, popülist bir ekonomik yaklaşımla KİT, devlet sübvansiyonu ve himayecilik, 1953'ten sonra temel politika olmuştur. DP devletçiliği tek parti döneminden farklı nitelik göstererek, özel teşebbüse girdi sağlayacak ara malların üretimine yoğunlaşarak "komutacı devlet" anlayışından "vasıta devlet" anlayışıyla, patronaj sistem pekiştirmiştir. Bu anlayış, 1960 darbesiyle pekiştirilerek, devlet sanayiye ucuz kredi, girdi ve alt yapı hizmetleri sağlamaya başlamış, "ithal ikameci" sanayileşme modeline kaynaklık etmiştir (Öztürk, 2009:343). Keyder'e göre (2015:182-185), ithal ikameci model hem sanayi burjuvazisinin hem de bürokrasinin ihtiyaçlarını karşılamada işlevsel olmuş, idari mekanizmalarla devletçi burjuva arasındaki organik bağ güçlendirilmiştir.

Ekonomi ve insan kaynaklarının, rasyonel ve planlı kullanımıyla sorunlara çözüm getireceği düşüncesi, hükümetin iktisadi ve sosyal hedeflerinin tayininde, kısa, orta ve uzun vadeli kalkınma plan ve programlarının hazırlanmasında hükümete yardımcı olmak amacıyla kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (Güner, 1978:92,93), merkezi plan ve devletçi komuta ekonomisinin yürütülmesinde, kurumsal temeli oluşturan "ideolojik-bürokratik" bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. DPT burjuvazi ile diğer çıkar grupları arasındaki dengeyi kurmaya çalışarak, ithal-ikameci sanayi modelini hayata geçirirken, teşvik ve sanayi uygulamalarına yönelik rantın nasıl bir denge içinde dağıtılacağına hesabını yaparak

(Kahraman, 2007:72,98), patronaj ilişkisinin devamında etkili olmuştur. DPT'nin kurulmasıyla, devlet denetimindeki iktisadi politikalar bir nevi yasal hale gelerek, devletin burjuva üzerindeki etkinliği tescil edilmiştir (Keyder, 2004:169). Erdoğan'a göre (2004:163). bürokratik karar süreci, akılcı ve hukuki çerçeve dışında, keyfi uygulamalara açık olduğundan, ithal-ikâmecî sanayileşme anlayışı, işadamlarının bürokrasiye karşı çıkmasının maliyetini yükselttiğinden, bürokratik devlet karşısında ricacı konumunu devam ettirmiştir. Sonuçta, siyasetin temel aktörleri ve belirleyeni de, toplumsal sınıf veya kesimlerden ziyade, Cumhuriyetin kurucu elitlerinin tekelinde olmuştur. Emiroğlu'na göre (2015:233, 234, 312, 313), siyasette yıllardır etkin olan yönetici elitler, meslekleri ne olursa olsun, işlevsel olarak üretici olmadıklarından, üretim üzerinden kurulamayan siyasal mücadele yöntemi, devlet iktidarını eline geçirip, ekonomi ve siyaseti, kendi düşüncelerindeki “modernist-ilerlemeci” tek çizgiden ibaret bir süreç olarak görülmesine yol açmıştır.

2.2. Devletçi Burjuva

Devlet tarafından korunan ve kullanan burjuvaziyle ilgili Keyder (2004:46,47), dünya kapitalist sistemine ayak uyduramamış “çevre” ülke burjuvazilerinin, sürekli edilgen durumunda olduğunu, siyasi otoritenin kanatları altında korunarak hem dünya piyasasındaki rekabete hem de olumsuz işçi-işverenin var olduğu bir ortama alışık olmadığını belirtmektedir. Bu kesim, siyasi ve ekonomik olgunluğa ulaşamadığından, otoriter devlet ve toplumsal düzenin sürdürülmesine katkı sağlamış, riskleri azaltmak ve yerel cepheyi güvence altına almak için, buyurgan devletle birlikte, siyasi liberalizme ihtiyatla yaklaşmışlardır. Tek parti döneminde ve sonrasında cılız ticaret ve sanayi burjuvazisi, devlet korumasından yakınmak bir yana, kendi varlığını ve gelişmesini söz konusu korumacılığa bağlamış ve devlete bağımlılığını uzun yıllar sürdürmüştür (Özbudun, 2011:30). Bulaç'a göre (2009:45), iktisatta devletçi uygulamalara haklılık kazandırma çabaları olarak görülen başlangıçtaki “bebek sanayilerin” korunup kollanması olgusu, Türkiye’de 1929 kriziyle başlamış, ancak yerli burjuva, hiçbir zaman büyüyüp olgunlaşamamış, kendi ayakları üzerinde duramamış, devletten yardım ve teşvik almadan, yürüme gücünü elde edememiştir. Türk ekonomisinde özel sektör, bir nevi devletin serasında yetiştirilen, dış ortam etkenlerin olumsuz şartlarına karşı korunup gözetilen bir sektör olmuştur. Devletçi burjuvazi, giderek devletle birlikte var olma ilişkisi içine girmiş, kamudan sağlanan destek ve rantla büyüyerek dışa kapalı, rekabet etkisinden uzak bir kapitalist tipinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Bilgin, 2007:147). Devletçi ya da ithal-ikameci modelde devlet önemli bir aktör olduğundan, girişimciler piyasaya odaklamaktan ziyade, siyaset ve bürokrasiyle yakın ilişki kurarak, oluşan rantın

paylaşılmasına ortak olmuş (Gülalp, 2003:45), Keyder'in belirttiği gibi (2004:165), varlığını devlete borçlu olan Türk burjuvası için, iktidar olmak diye bir seçenek söz konusu olmadığından, devletten ayrı özerk bir statüsü ve dayanacakları medeni haklar çerçevesi ve hukukun üstünlüğüne dayanan bir alan söz konusu olmamıştır. Zira devlet korumasından yakınmak bir yana, kendi varlığını ve gelişmesini korumacılığa bağladığından (Özbudun, 2011:30), patrimonial siyaset anlayışının pekiştirmiştir.

Bu durumun önemli sonucu, demokrasinin zayıf veya cılız kalmasıdır. Sunar'a göre (2010: 20-22), demokrasinin temel dayanağı, ekonomik kalkınmışlık ve piyasa ekonomisidir. Zira ekonomik kalkınmışlık düzeyi yüksek ülkelerin büyük çoğunluğunun demokratik ülkeler olduğu, bu ülkelerde okuma-yazma ve kitle iletişimin yüksek olması, ekonominin sağladığı kaynak ve imkânların geniş olması, uzlaşma olanaklarını artırmaktadır. Piyasa ekonomisinin, demokratikleşmeyi pekiştireceği zira Batı'daki liberal demokratik düzenin, piyasa ekonomisinin sağladığı dayanaklar üzerine inşa edildiği, yönetim araçlarına sahip bürokrasinin gücünü, ancak üretim araçlarına sahip sermayenin dengelediği aşikârdır. Sonuçta Batı'da ekonomik iktidar, siyasal iktidara ulaştıran temel araç olduğu halde, Türkiye'de siyasal iktidar, ekonomik iktidara yani büyük servet kazanma veya ona hükmetme ayrıcalığını getirmiştir (Özbudun, 1990:65). Türkiye'de tekelci kapitalizm, devletçi elitlerin desteği ile geliştiği için, takip edilen Batılılaşma ve modernleşme politikalarını, halkın yerli kültürünü tasfiye edici tutumlarını benimsemiş, bu bağlamda askeri darbeler, politik ve ekonomik elitleri oluşturan tekelci kapitalistlerin ittifakıyla gerçekleşmiştir (Bilgin, 2007:119). Boratav'a göre (2005:93,123), Türk siyasetinde meşruiyetini devletten alan burjuva, emekçi sınıfını siyaset sahnesinin önemli bir aktörü olarak görmediğinden, gerçek anlamda burjuva demokrasisine katkıda bulunmamıştır. Değişim, dönüşüm ve demokrasinin gelişimine endeksli bir rol oynayıp, emek ve sermaye arasında bir "toplumsal sözleşme" yapmadan ziyade güvenlik temelli askeri çözümlere destek vermiştir.

Türkiye'de 1960'lardan itibaren uygulanan ithal ikameci politikalarla iyice güçlenen bu kesimin sermaye kapasitesi ve sanayileşme düzeyi giderek artmaya başlamış ve 1971'de TÜSİAD adı altında örgütlenmişlerdir (Bölükbaşı, 2012:167). Ancak devlet destekli bu kesimin tekil pozisyonu, 1970'lerden itibaren değişmeye başlamış, Zürcher'in (2017) de belirttiği gibi 1950'li yıllarda başlayan ve 80'li ve 90'lı yıllarda zirveye ulaşan kırsal kesimden kentlere olan göç olgusuyla, şehirlerin yeni çehresini oluşturan kesimlerin, küçük aile işletmelerine dayanan daha sonra büyüyerek varlıkları siyasi iktidara dönüşecek olan

Anadolu iş çevreleri, siyasetin ve ekonominin etkileyeni haline gelmiş, bürokrasi-burjuvanın rant dağıtımına dayanan statükoyu tehdit etmeye başlamıştır.

3. Türkiye Ekonomi ve Siyasetinin Yeni Aktörü: Anadolu Burjuvazisi

Türkiye’de 1950’lerden 70’lere kadar kademeli olarak devam eden, köyden ve kırsaldan kente olan göç olgusu ve topraksız insan sayısındaki artış, göç alan kentlerin iktisadi anlamda ülke kalkınmasına faydasının yanında, burjuva sosyolojisi perspektifinden yeni oluşumların da habercisi olmuştur. Zira gelişmiş illerdeki esnaf ve dinî dernekler arasındaki yakın ilişki, yeni örgütlenmelere yol açarken, güçlenen kapitalizm karşısında tutunamayan ve giderek kaybettiği çıkarlarını korumak için direnişe geçen küçük burjuvazi, dinsel bir cephe arkasında, sosyoekonomik sisteme muhalefet etmeye başlamıştır (Yücekök, 1976). 1980’lere doğru giderek kentlileşen yerel burjuvaziler, Türkiye’nin piyasa ekonomisi tecrübesiyle daha görünür hâle gelmiştir. Özal’la birlikte siyasi, iktisadi ve sosyal düzenin tecrübe etmeye başlayan değişimin, 24 Ocak Kararlarıyla ekonomide “liberalizasyon” olarak adlandırılan küresel kapitalizme eklenme sürecine dayandığı söylenebilir. Fuller’e göre (2008:101), uluslararası alandaki bu gelişmelerin yanında, Türkiye’de sağ siyasetin güçlenmesi, siyasal toplumsal ve ekonomik demokratikleşmeyi yansıtmaktaydı. Özal’ın ekonomik açılımları, dış ticaret serbestisi, özel girişimcilik fırsatının ülke genelinde yayılması, Anadolu işadamları, şehirlerdeki geleneksel alt sınıfları ve İslami entelektüel kesimi güçlendirmiş, Anadolu burjuvazisi, artık ekonomi ve siyasette yeni aktör olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.

3.1. Anadolu Burjuvazisini Ortaya Çıkaran Etkenler

Anadolu Burjuvası, 1970’li ve 80’li yılların getirdiği elverişli ortamda güçlenme imkânı bularak, siyasetin yeni aktörlüğüne soyunmuştur. Söz konusu etkenlerin birincisi, ekonomi ve siyasi hayatta neo-liberal ilkelerin hâkim olmaya başlamasıdır. “Anglo Sakson muhafazakârlığı” veya “yeni sağ” olarak da ifade edilen ve Seksenli yıllara damgasını vuran bu düşünce, İngiltere’de Thatcher, Amerika’da Reagan, Türkiye’de ise Özal tarafından siyasette etkin kılınmıştır (Çaha, 2007:107). Yavuz’a göre (2008:115), Türk siyasetinde 1980’lerden sonra ortaya çıkan yeni İslami kimlik hareketi, aslında dinsel bağlılıkların dirilmesinden ziyade, “neo-liberal” ekonomik siyasetle harmanlanmış modern bir oluşumun ifade etmektedir. Özal, “neo-liberal” ekonomi politikasıyla Türk ekonomisinin içe kapalı, bürokratik elite özel sektör elitlerinin gizli anlaşmasına dayanan “avanta paylaşım mekanizmasını” yıkip, dışa açılarak uluslararası piyasalarla bütünleşmeyi amaçlayan, ekonominin prangalarından kurtulduğu rekabetin esas alındığı bir dönüşümü getirmiştir

(Erdoğan, 2016:31). Kısaca Çaha'nın belirttiği gibi (2007:5), sağ siyasetin merkezinde yer alan liberal ve muhafazakâr siyaset, 20. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vurmuş, kurgulayıcı rasyonalizmin ürünü olan doktrinleri ve devrimci düşünce biçimlerini saf dışı bırakmıştır. İngiliz ve Amerikan geleneğinden süzülerek gelen bu siyaset biçimi, siyasal ve iktisadi anlamda liberal değerlere, sosyolojik anlamda da muhafazakâr değerlere vurgu yapmaktadır.

İkinci olarak, 1980'li yıllardan itibaren yükselen ve modernist anlayışın evrenselliğini tartışmalı kılan “postmodern düşünce” ve bunun yayılmasına kaynaklık eden “küreselleşme” olgusunun etkisi aşikârdır. Modernizmin eleştirisi ve krizi, artan küreselleşme söylemleriyle birlikte postmodern kimlik siyaseti yükselişe geçerken, İslami kimlikler de görünürlüklerini artırmaya başlamıştır (Gülalp, 2003:56). 1980'lerde başlayan yeni dönem, aynı zamanda postmodernitenin getirmiş olduğu demokrasi ve farklı kimliklerin kendi tercihlerini serbestçe belirlediği bir dönemdi (Kahraman,2007). Gözen'e göre (2009:539), 24 Ocak Kararları, Türkiye'nin küreselleşme dalgasına katılım çabalarının bir başlangıcını temsil etmektedir. Bu dönemde statükoyu devam ettirmek isteyenlerin karşısında, liberal demokrasiyi, serbest piyasa ve özelleştirmeyi, yumuşatılmış bir laiklik ve insan haklarına dayalı bir hukuk devletini, askeri vesayetın geriletilmesi ve Kürt sorununa yönelik siyasi-kültürel çözüm önerilerini getiren düşünceler (Özkazanç, 2007:57,58) hâkim olmaya başlamıştır. Tuncel'in belirttiği gibi (2013:264), küreselleşme ve serbest piyasa ekonomisinin uygulama alanının genişlemesi, devletin belirleyici olduğu alanı daraltırken, sivil ve örgütlü toplumun gelişmesine önemli zemin hazırlamış bu bağlamda sadece özel alana hapsedilen İslami kesimler, kamusal alanı hedef alacak tarzda gelişmeye başlayarak, ekonomik alandan başlamak üzere her alana kadar geniş bir zeminde etkisini artırmaya başlamıştır.

Anadolu sermayesinin güçlenmesinde üçüncü olarak, bazı iç ve dış politik gelişmelerin etkisi olduğu söylenebilir. 1970'lerde yaşanan iki önemli gelişme Batı'nın ve ABD'nin Türkiye'ye olan bakışında önemli değişiklik getirmiştir. Birincisi Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi, diğeri İran İslam devrimidir. Soğuk Savaş döneminin sonlarına doğru ABD, Sovyetlere karşı bir yanda insan hakları kampanyası başlatırken diğeryandan da “ılımlı İslam” olarak nitelendirdiği ülkelerden bir “yeşil kuşak” oluşumunu ortaya atmıştı. “İlimli İslam”, bir yanda Sovyetlere karşı “kalkan” görevini yerine getirirken diğeryandan da Hizbullah gibi radikal akımlarla İran'ın çevrelenmesine yardımcı olacaktı. Bu gelişme, Türkiye'deki 12 Eylül askeri rejime rastlamaktaydı (Oran, 2004:11). Akgün'e göre (2014:547), darbe sonrasında yeni oluşan askeri yönetimi tanıyan ilk ülke ABD olmuştur.

1980 askeri darbesi, var olan iktidar düzenlemelerini bozmuş olsa da, söz konusu iktidar ilişkilerini ve kaynak dağıtımını yeniden yapılandırmak isteyen yeni aktörler için fırsat sağlamıştır. Bu bağlamda darbenin temel işlevlerinden biri de, milliyetçiliği kabul edilebilir bir İslamcı-muhafazakâr anlayışla harmanlamak olmuştur (Bölükbaşı, 2012:169,170). Bu ortamda ortaya atılan “ılımlı İslam” veya “Türk-İslam” söylemleri, devletin laik karakterinden kaynaklanan yasal ve ideolojik sınırları genişletmesi bakımından, İslamcılığa meşruiyet alanı kazandırmakla birlikte, İslamcı düşüncenin de liberal-demokratik değerlerle uzlaşmasına yol açmıştır. İslamcılığın dönüşümü ilerleyen süreçte normal seyrinin dışına çıkarak, AB üyelik sürecine destek veren bir yöne evrilerken Kemalist hegemonyadan kurtulabileceği (Duran, 2005:17) düşüncesine yol açmıştır.

Son olarak, Türk siyasetinde “çevre” olarak ifade edilen kesimlerin temsilciliğini üstlenen siyasilerin de, Anadolu burjuvazisinin güçlenmesine katkıda bulunduğu bir gerçektir. Türkiye’de İslamcılık hareketi, 1960’lardan sonra değişen sosyo-ekonomik dinamiklerle birlikte, toplumsal dönüşümün yol açtığı dezavantajlı kesimlerin taleplerini de içine alan bir niteliğe bürünmüş (Nebati, 2014:145), modernitenin ortaya koyduğu eşitsizlikler, bölgesel ve toplumsal farklılaşmalar sonucu kendisini dezavantajlı gören kesimlerin kümelenmesine neden olmuştur. Ekonomik yönden yükselen be kesim, “Kemalist blokun” kontrolündeki ekonomi çizgisinin dışında tutulmanın sıkıntılarını yaşamış ve hür teşebbüs imkânını kazanmak isterken, Demirel’li Adalet Partisi (AP)’nden yeterli destek görememişlerdir (Yavuz, 2008:280-285). Sarıbay’a göre (1985: 98-100), Erbakan’ın siyasete atılması ve siyasetteki temel misyonu, taşra sermayesinin çıkarlarını koruma ve söz konusu kesimin siyasetteki temsiline dayanmaktaydı. Anadolu burjuvazisi, Erbakan’ın siyasette etkin olduğu dönemlerde daha çok İslamcı-muhafazakâr temelde, Özal ve Erdoğan dönemlerinde liberal-muhafazakâr çizgiyle, merkez-sağ siyasetin yükselişiyle paralel bir yükseliş yakalamıştır.

3.2. Güçlenen Anadolu Burjuvazisi

Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren hız kazanan göç olgusu, kentlerde yeni sosyolojik yapılanmalara neden olmuş, taşra kökenli küçük esnaf ve girişimcilerin kendi gelenek ve değerleriyle bağlı ticaret anlayışı kendisini göstermeye başlamıştır. İstanbul merkezli devletçi burjuva karşısında güçsüz olduğunu gören bu kesim, Erbakan’lı Milli Nizam Partisi (MNP) ve Milli Selamet Partisi (MSP)’nce temsil edilmeye başlamış (Bakan, Arpacı, 2012:135,136), gerek MNP gerekse MSP, taşralı küçük müteşebbislerin sınıfsal çıkarlarını, dinsel-kültürel siyasi söylemle dile getirmişti (Bölükbaşı, 2012:168). Zira ticaret burjuvazisinden sanayi burjuvazisine dönüşmeye başlayan Anadolu sermayesi, iktidar

olanaklarından yararlanmaya başlamıştır (Kahraman, 2008:175). 1980’li yıllar sonrasında, siyasal ve sosyal hayatta radikal değişimler yaşanmış, küreselleşme ve ekonomide görülen liberalleşmenin etkisiyle yeni bir sermaye sınıfının ortaya çıkarak siyasal elitlerin arasına yeni bir toplumsal ve siyasal gruplar katılmaya başlamıştır (Efegil, 2012:197). Kahraman’a göre (2008: 177), bu dönemde hızla yayılan küreselleşme anlayışı ve sermayenin dolaşımı, Anadolu’da birikmiş olan bu sermayenin dünyaya açılmasına imkân vermiştir. Böylece Cumhuriyet elitinin getirdiği ‘ekonomik devletçilik-merkeziyetçilik’ projesi, “ekonomik liberalleşme” projesiyle revize edilmeye başlanmıştır. Söz konusu gelişmede Özal faktörü öne çıkmaktadır.

Özal dönemi, Anadolu sermayesinin, güçlenmesi ve meşruiyet kazanmasında kilit rol üstlenmiştir. Yavuz’un (2007) belirttiği gibi, İslamcı anlayış ve yaşantının kamusal alanda görünürlüğü artmış, dünyanın ve Türkiye’nin içinden geçtiği değişime uyum sağlayan İslami cemaatler, kendi düşünce ve hayata bakışlarını serbestçe dile getirmeye başlamıştır. 1980’lerden 90’lara İslami gazete ve dergilerin genel oranı yüzde 7’ler seviyesinden 47’lere yükselmiş, ulusal, bölgesel televizyon ve radyoculuk alanında da aynı yükseliş gözle görünür olmaya başlamıştır. Özal’ın mimarı olduğu 24 Ocak kararlarının getirdiği ekonomideki liberal politikalar, taşra kökenli yeni bir ticari elit yaratırken, Anadolu’daki küçük ve orta büyüklükteki işadamları için geniş olanaklar sağlamış, bunlardan bazıları işlerini Anadolu’da geliştirirken, diğerleri İstanbul’a göç ederek büyüme olanakları geliştirmeye başlamıştır (Bakan ve Arpacı, 2012:136). Bu dönemde ekonomide, eğitimde ve medyada, kapsamlı bir özelleştirme çalışmaları başlamış, İslami finans ve sermaye, piyasada etkisini göstererek ekonomik çeşitliliğin ve çoğulculuğun göstergesi olmuştur (Ataman, 2014:272). İslami anlayışın piyasayla iç içe geçmesi, dini değer ve ilkelerin, piyasa toplumunun mekanizmaları ve ruhuyla örtüşmesiyle, İslamcı ideoloji etkisini yitirmeye başlarken, İslami sermaye de piyasaya tahvil edilerek, sistem içinde kendisine yer bulan çıkar grubuna dönüşmüştür (Yankaya, 2014: 68,72,91,92). Doğan’a göre (2010:291), bu durum, İslamcı sermaye ile Nakşibendi tarikatı arasındaki bağlantının getirdiği, İslam’la kapitalist piyasa düzenini uzlaştırma çabalarının bir sonucuydu. Yavuz’a göre (2008:133), söz konusu yeni burjuvazinin temel özelliği; dinsel ve sosyal olarak muhafazakâr, ekonomik olarak liberal ve özel girişime eğilimli, aile ve dinsel ağlar sayesinde başlangıç sermayesini oluşturabilecek kapasiteye sahipti.

Örgütsel anlamda Anadolu sermayesinin temsilciliğini üstlenen MÜSİAD, ekonomik liberalleşmenin başladığı 1980’lerin sonlarına doğru, sanayi, inşaat ve hizmet sektöründe

Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ)'ler tarafından Mayıs 1990'da kurulmuştu. Söz konusu örgütlenme; hem İslamcı karşı seçkinlerin kişisel çıkardan İslamcı burjuvanın ortak çıkarlarına geçişi sağlama çabası, hem de İstanbul merkezli büyük sermayenin yararlandığı yatırım ve teşviklerden faydalanamayan KOBİ'lerin, TÜSİAD ve büyük şirketlerin hâkimiyetinde olan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) gibi kuruluşlara karşı muhalif olarak kendisini konumlandırmaydı. Bu konuda hem TÜSİAD, hem de MÜSİAD, liberal ekonomi politikaları ve Avrupalı değerleri kabul etse de, TÜSİAD Kemalist Batılılaşmanın takipçiliğini temsil ederken, MÜSİAD İslam ve Anadolu geleneklerini izleyerek, Kemalist modernleşmeye alternatif toplumsal değişime yön verecek yeni yol ve yöntemler sunmaktaydı (Yankaya, 2014:95-98,248,249). Türkiye'de artık iki tür sosyoekonomik elit kategorisinden birincisi Kemalist devletin kucağında büyüyen laik kentsel burjuvazi, diğeri de Anadolu muhafazakâr tüccar sınıfıdır (Haenni, 2005). Zira "merkez" ve "çevre" ayrışmasında çevre'nin temsilciliğini yürüten MÜSİAD, Gülalp'in belirttiği gibi (2003:50), TÜSİAD'ın siyasal otoriteyle yakın ve işbirliği içinde bulunarak birikimlerini artıran konumu karşısında, devlet korumasından mahrum olan küçük ve orta boy işletmelerin temsilciliğine soyunmuş, sırtını devlete dayamadan sermaye birikim tarzının örneğini oluşturmuştur.

Anadolu burjuvazisinin temsilcisi MÜSİAD, kendilerinin devletle ilişki kurmadan, "müstakil" olarak sermaye biriktirdiğini ve 'çevre'nin değerleriyle özdeşleşmiş olan İslami anlayışı temsil etmekteydi (MÜSİAD, 2005:14,15). Yavuz'a göre (2008:131) MÜSİAD; ekonominin tamamen liberalleştirilmesini ve özelleştirmeleri savunurken tekelci, oligopolcü, sırtını devlete dayamış "ahbap çavuş kapitalizmine" karşıydı. Devlet eliyle oluşturulan burjuvanın aksine, kendilerinin Batı'daki gibi doğal süreçte oluştuğunu, Türkiye'nin gerçek burjuvazisinin kendileri olduğunu dile getirmiş ve İslami kimliğe gönderme yaparak güvenilirlik, dürüstlük, geleneklere ve adetlere saygı, manevi duyarlılık gibi hususlardan bahsederek "ahlaki bir tüccar topluluğu" oluşturmayı amaçlamıştı (Yankaya, 2014:18,103). Kahraman'ın belirttiği gibi (2008:178), bu durum, siyasal anlamda yeni bir dönemin başlangıcını göstermekle birlikte taşra burjuvazisi artık, siyasal-sosyal-kültürel anlamda statükoyla uyum içinde olmak zorunda değildi. Çaha'ya göre (2014: 570, 571), 1980'lere kadar büyük ölçüde devletle göbek bağı bulunan tek işadamları derneği TÜSİAD iken, bu dönemden sonra Anadolu burjuvazisi ve onun temsilcisi MÜSİAD, yeni gelişen orta sınıfın sesi olmaya başlamıştır. Bu kesim doğal olarak kendi kültürel değerlerini, tüketim kalıplarını ve simgelerini kamusal alanda daha görünür bir şekilde ortaya koymaya başlamıştır.

MÜSİAD'ı Türkiye'de en önemli teşkilat olarak gören Özal, Cumhurbaşkanı olduktan sonra, Doğru Yol Partisi (DYP) ve TOBB arasındaki ve Mesut Yılmaz'lı Anavatan Partisi (ANAP) ve TÜSİAD arasındaki koalisyonu MÜSİAD'la dengelemeye çalışmış, hatta derneğin düzenlediği tüm açılışlara ve iftarlar davetlerine katılmaya özen göstermişti (Alkan ve Aydın, 2000:147,148). Özal, geleneksel bankacılık sisteminin yanında aralarında Anadolu Finans, İhlas Finans ve Asya Finans'ın da bulunduğu İslami finans kuruluşlarını hayata geçirmiş, bu sektör, yurtiçi ve özellikle yurtdışında bulunan muhafazakâr Türk vatandaşlarının tasarruflarını değerlendirdiği bir alan olarak görülmüş, kısaca Özal'ın faizsiz bankacılık girişimleriyle hayata geçen bu kuruluşlar eliyle Anadolu sermayesi ekonomiyeye dâhil edilmiştir (Teazis,2014:116). Özal'ın neo-liberal ekonomi politikalarının hem nedeni hem de sonucu olarak ortaya çıkan "Anadolu burjuvazisi", Anadolu'nun önemli yerlerine kurdukları küçük ve orta ölçekli şirketlerle toplumsal hareketliliği artırmıştır (Yavuz, 2010:12,13). Kısaca Yavuz'un belirttiği gibi (2001:49-51), Özal'la başlayan bu süreçte Anadolu burjuvazisinin güçlenip siyasi güç dengelerini değiştirmesiyle, ülkenin toplam ihracatı ve ekonomik refahı artarken, toplumun farklılıklarını ve kültürel çeşitliliğini yansıtacak bir anlayışın da gelişmesine neden olmuştur.

MÜSİAD, başlangıçta Cumhurbaşkanı Özal'la iyi ilişkiler yürütürken, partileri kapatılmış bir gelenekten gelen ve marjinal söylemiyle dikkatleri çeken Refah Partisi (RP) ile sağlam, güvenilir bir siyasi patronluk yapamayacağı endişesiyle mesafeli durmuş (Alkan ve Aydın, 2000: 148), Özal'ın vefatı sonrasında ve RP'nin 1994 yerel seçimlerde aldığı başarıyla duruşunu değiştirerek, RP'yle yakın ilişkiler kurmaya başlamıştı (Yankaya, 2014:107). MÜSİAD yöneticileri, RP'yle aynı siyasi çizgide olduklarını belirterek, faizsiz kredi sistemini savunduklarını, ülkenin Avrupalı olma sevdasından vazgeçmesi gerektiğini, bağlantısız bloklara girmeyen bir ülke olarak RP çizgisini desteklediklerini belirtmekteydi. Erbakan'lı RP'nin, 1994 yılındaki yerel seçimlerde özellikle Ankara ve İstanbul gibi büyükşehirleri kazanması, İslami burjuvanın güçlenmesinde önemli bir sıçrama tahtası olmuştu (Zürcher, 2017). Artık Batı'da olduğu gibi Türkiye'de ticaret, ekonominin ve politikanın önemli bir etkileyeni haline gelmeye başlamış, siyasiler yurtdışı gezilerinde iş adamlarının da katılımını sağlayarak, onların yurtdışına açılmalarında etkili olmuşlardır (Şahin, 2010: 96). Anadolu burjuvazisi, artık Türkiye'nin dışa açılan yüzünü de temsil etmeye başlamıştı.

Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH) içindeki büyüklüğü giderek yüzde 10'ların üzerine çıkan MÜSİAD, TÜSİAD'ın temsil ettiği büyük sermayenin lehine işleyen düzene meydan okumaya başlamıştı. Kombassan Holding, Petlas başta olmak üzere, Anadolu burjuvazisi

savunma sektöründeki özelleştirmelerden önemli pay alırken, Yimpaş, İhlas ve Kombassan dışındaki şirketlerin oluşturduğu “Birleşik Konsorsiyum”, elektrik dağıtım şirketleri özelleştirmelerinde pay almaya başlamıştı. 1996’da Gümrük Birliği (GB)’nin yürürlüğe girmesiyle MÜSİAD üyesi KOBİ’ler, AB üyesi ülkelerle ticareti artırmış bu bağlamda makine, mobilya ve gıda ürünleri ihraç ederken, teknoloji ürünü malzemeler ve inşaat ekipmanlarını ithal etmiş, Avrupalı şirketlerin dağıtımcılığını da üstlenmişlerdi. Zira MÜSİAD, Erbakan hükümetinin, D-8 Birliği politikasını destekleyerek Ortadoğu, Orta Asya ve Güney Asya’daki Müslüman ülkelerle ticaretin kurulmasında etkili olmuş (Yankaya, 2014), bugüne kadar İslam dünyasına sırtını dönen Türkiye’nin, RP Hükümeti öncülüğünde yeniden İslam ülkeleriyle kucaklaşmasını destekleyerek ekonomik işbirliğini savunmuştu (MÜSİAD, 1996). RP’yle birlikte güçlenen ve Ortadoğu’ya açılmaya başlayan Anadolu sermayesinin temsilciliğini artık MÜSİAD’ın yanında Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON), Anadolu Aslanları Konfederasyonu (ASKON), ve İş Hayatı Dayanışma Derneği (İŞHAD) gibi yeni örgütlenmeler kendisini göstermeye başlamıştı.

3.3. Anadolu Burjuvazisinin Dönüşümü: 28 Şubat Süreci

Türk siyasetinde RP’nin yükselişi ve statükoyu tehdit edecek düzeydeki söylem ve politikalarına karşı ordu, “irtica” tehdidiyle ve kendisine destek veren sivil unsurlar vasıtasıyla karşı bir hareket başlatmıştı. 28 Şubat’ta, Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kararlarında laikliğin bir yaşam tarzı olduğunun vurgulanmasıyla, Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)’nın İslami örgütler hakkında suç duyurusunda bulunması (Teazis, 2014:121,122), Genel Kurmay’ın İslami sermaye ve ona yakın olan şirketlerin ihalelerden çıkarılması ve İslami Sermayeden ürün alınmaması yönündeki talimatlar, kuşkusuz İstanbul merkezli büyük sermaye lehine önemli bir tutumdu (Bulaç, 2009:375,376). Bu süreçte TÜSİAD, RP aleyhine başlatılan kampanyaya katılmış, MÜSİAD’ı yolsuzluk ve yasadışı para transferi yapmakla suçlayarak ekonomik gücüne ve imajına zarar vermişti (Öniş, Türem, 2001). TÜSİAD’ın başını çektiği sivil toplum kuruluşları, Cumhuriyetin “şeriat özlemi içinde olanların” saldırısı altında olduğu yönünde bildiri yayınlarken, orduya destek vermişler (Doğan, 2010:295), “yeşil sermaye” veya “irticai sermaye” olarak nitelendirdikleri sermaye çevrelerini bu şekilde saf dışı bırakmak istemişlerdi.

Özal ve Erbakan hükümetleri döneminde önemli kazanç kaynağı olan MÜSİAD, 28 Şubat’la birlikte bankalar, kamu sektörü nezdinde olumsuz bir faktör haline gelmiş, üye sayısında önemli düşüşler yaşanmıştı (Yankaya,2012:2; Öniş, 2001:290). 28 Şubat sürecinin de etkisiyle gelen 2001 ekonomik krizi, söz konusu sermaye kesimine ikinci darbeyi vurmuş,

İhlas Finans'ın, krizden olumsuz etkilenmesi ve mali yükümlülüklerini yerine getiremediği için Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu kararıyla faaliyetleri sona erdirilmiştir (*Milliyet*, 11.02.2001). Buna karşın Anadolu Sermayesi, Aktay'a göre (2011:198), yaşanan olumsuz gelişmelerle ekonominin ve eğitimin merkezinden dışlanmış ancak kendi aralarında oluşturdukları işbirlikleri, örgütlenmeler ve alternatif yatırım alanlarıyla, yeni toplumsal merkezler üretmeye başlamışlardı.

Sonuçta MÜSİAD, 28 Şubat süreci sonucunda 1998'de RP'nin ve onun yerine kurulan Fazilet Partisi (FP)'nin de 2001'de kapatılmasıyla, İslamcı anlayışla arasına mesafe koyma gereği duymuş tüm partilere eşit mesafede durmaya başlamıştı (Öniş, 2001:291). 28 Şubat müdahalesi, İslami aktörler nezdinde, kamusal alandaki varoluş ve etkinlik açısından bir sorgulama ve kendilerini yeniden tanımlama, sistem içinde meşru olarak konumlanma çabasına yol açmıştı. RP ile yakın ilişki içinde olan yönetim kadrosu değişmiş, derneğin amblemindeki İslami imgelerin kaldırılmış, İslami söylem ve eylemlerden kaçınılması yönünde çağrılar yapılmaya başlanmıştı (Yankaya, 2014:6,7,121,122). Zira hisse senedi satışlarında 'İslam' ibaresinin kullanımının yasaklanması, kamuoyunda adı yolsuzlukla anılan bazı üyeleri istifaya zorlanması (Doğan,2010:302) gibi tüm bu hususlar da meşrulaşma arayışlarıydı. MÜSİAD'ın dönüşümü, her ne kadar 28 Şubat sürecinin getirdiği bir zorunluluk olarak ortaya çıksa da, özellikle 1999'da AB üyelik sürecinin ivme kazanması ve "Kopenhag Kriterleri"yle getirilen demokratikleşme baskısının da bu sürece etkide bulunduğu bir gerçektir. AB'ne, siyasi ve ekonomik entegrasyonu reddeden MÜSİAD, artık AB yanlısı bir görüntü çizmeye ve İslami anlayışla AB üyeliğinin çelişmediğini savunmuş, Öniş ve Türem'in belirttiği gibi (2001:94-120), demokratikleşmenin getireceği sivil alanın açılması ve güçlenmesinin, dini hakların genişletilmesi yönünde etkide bulunacağı, aynı şekilde KOBİ'lerin AB'nin finansal ve ticari olanaklarından faydalanacağı yönündeki düşünceyle hareket etmişti. MÜSİAD'ın siyasi ve ekonomi anlayışındaki değişimi, Anadolu sermayesinin kültürel ve siyasi üstyapısını da aynı yönde biçimlendirmiş, kökündeki siyasi İslam geleneğinin tersine, serbest piyasa değerlerinin içselleştirildiği liberal eğilimli yeni bir politik süreç oluşmuştur. Bu gelişmeyle birlikte radikal İslamcılık törpülenmiş, İslam ve iktisat arasındaki ilişkiler, piyasa ve verimlilik üzerinden temellendirilmeye başlanmıştır (Yılmaz, 2005:639). Muhafazakâr kesimin temsilcisi olan Anadolu sermayesi, kapitalist ilişkiler ağı içinde zenginleştikçe, ister istemez "dünyevileşme" eğilimi içine girmişlerdi (Akarçay, 2009: 196,197). Ekonomideki liberalleşmeyle güçlenen dinamik Anadolu girişimcilerin talepleri, siyasi alanın genişletilmesini getirecek kontrol edilemeyen kitle iletişim alanları gibi,

oluşturduğu söylemsel alanlarda bilinçlenmenin gelişmesine katkıda bulunmuş (Yavuz, 2001:36,37) böylece demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi Avrupa değerleriyle, ekonomide serbest piyasa uygulamaları, yenileşmenin önemli unsurlarını teşkil etmeye başlamıştır. Kısaca Anadolu sermayesi ve onun temsilcisi olan MÜSİAD'ın yükselişi, Bölükbaşı'nın belirttiği gibi (2012:175), 28 Şubat'la birlikte kesintiye uğrasa da, kendilerini çatışma yerine, sistemle uyumlu hale getirmek için, çatışma yerine, eklemleme yollarını tercih etmişlerdi. Söz konusu gelişmelerin siyasal alandaki adresi, artık AK Parti ve kurucusu Erdoğan olmuştur.

3.4. Türk Siyasetini Dönüştüren Anadolu Burjuvazisi

Türk siyasetine damga vuran AK Parti'nin kuruluş felsefesi, Refah Partisi (RP) döneminde yaşanan siyasi tecrübelerle şekillenmişti. RP'ye oy verenler, Erbakan'ın kurduğu partilerin, kapatılmış olmasının getirdiği baskılar neticesinde, daha düşük profildeki bir İslami söylem ve daha liberal siyasi çizgiye yönelerek, sistemle birlikte yaşamının kaçınılmaz olduğunu görmüşlerdi (Baharçipek vd, 2012:9). Siyaseten zemin kaybetme hali ve dinin zarar görmesi duygusu bir deneyim olarak İslami kesimde, "farklılaşarak var olma" yönünde önemli bir dinamizm katmış (Bayramoğlu, 2006:37), kendileri değişim ve dönüşüm geçirdiği gibi, Türk siyasetini de dönüştüren önemli aktörler olarak ortaya çıkmıştı. AK Parti yöneticilerinin, "Milli Görüş" düşüncesini bıraktıklarını ve Cumhuriyetin temel nitelikleri ve kazanımlarını ihlal edecek bir anlayışta olmadıklarını belirtmeleri (Gözen, 2006:85), onlara önemli hareket alanı sağlamıştı. Erdoğan ve arkadaşlarının, İslamcı geçmişinden uzaklaştığını kanıtlamak ve rejim içindeki meşruiyetini pekiştirmek için, dış politikanın süreklilik unsuru olan "Baticılık" kozuna sarılması (Erol, Ozan, 2011:35), ortaya attıkları "muhafazakar demokrat" çizgisiyle de örtüşmekteydi. AB ile entegrasyon süreci, İslami burjuvazinin çıkarlarının savunulması ve taleplerinin karşılanmasında işlevsel olurken, aynı zamanda AK Parti'nin de meşruiyet tabanının genişletmişti (Yankaya, 2014:130). Muhafazakâr demokrat söylemi, 2001'deki 11 Eylül terör saldırısıyla yükselen "İslamofobi" anlayışıyla da alakalı olarak İslamcı siyasetin yarardan ziyade zarar getireceği yönündeki düşünceye de dayanmaktaydı. Gülalp'in de belirttiği gibi (2003:21,22), 11 Eylül saldırıları, İslamcılık düşüncesi ve İslami devlet idealine büyük darbe vursa da, İslami yorumcular kendilerini terör saldırılarından ayrı tutarak, İslam'ın liberal yönlerini yeniden keşfederek, kendilerini küresel sisteme eklemlemeye başlamıştı. Bölükbaşı'nın belirttiği gibi (2012:183), İslamcı anlayış artık "adil düzen" söyleminden vazgeçip, küresel kapitalist sisteme entegre olmaya çalışarak, Kemalist düşüncüyü toptan reddetme yerine, makul bir eleştiri dili geliştiren bir kitle

hareketine dönüşmüştü. Zira hem Anadolu sermayesi ve temsilcisi MÜSİAD'ın gerekse Milli Görüş geleneğinden gelen AK Partililerin, İslamcı düşünceden daha liberal düşünceye ve AB üyelik kriterlerine sıcak bakması, onları doğal olarak ittifak haline getirmişti.

Söz konusu her iki kesim, 1970 ve 80'lerin karşı seçkinci kesimini oluşturan, ekonomide liberal, kültürel alanda muhafazakâr düşüncenin temsilcileri olup, İki Binli yıllardan itibaren, İslamcı düşünceyi ikinci plana alıp, siyasi çeşitlilik ve toplumsal çoğulculuk ilkelerini kabul etmiş (Yankaya, 2014:146,147), AB'ne karşı ılımlı tavırlarıyla küreselleşmenin nimetlerinden faydalanmak isteyerek, "İslam-modernleşme-ekonomik kalkınma" olarak isimlendirdikleri kültürel denklemin temsiline soyunmuştu (Keyman ve Koyuncu, 2004:127). Tezis'in belirttiği gibi (2014:123-124), AK Parti'nin dayandığı ekonomik sınıf artık Anadolu Burjuvası olup, İslami sermaye artık kapitalizmin ruhuna bürünerek kendi düşüncelerini topluma yaymaya başlamıştı. AK Parti'nin bazı kurucu üyelerinin MÜSİAD üyesi olduğu, derneğin kurucu üyelerinden önemli isimlerinin, başta Konya, Kayseri, Sakarya ve Antalya olmak üzere birçok il ve ilçelerdeki AK Parti'nin yerel teşkilatlarında da etkinlik gösterdiği bilinmektedir (Yankaya, 2014:160-162). Ticaret-siyaset yakınlığı temelindeki ilişki biçimi, artık siyasetin yeni elitlerinin, değişimin yeni aktörleri olduklarını göstermekteydi. AK Parti'yle birlikte İslami Finans Kuruluşları, Bankacılık Kanunu'ndaki düzenlemeyle yasal zemine kavuşurken, "katılım bankacılığı" hüviyetine bürünmüş ve İslam ülkeleriyle ilişkilerde önemli rol oynamaya başlamıştır. Türkiye, Kasım 2016'da İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK) 32. Bakanlar Toplantısı'na ev sahipliği yapmış, sonrasında Borsa İstanbul ve İslam Kalkınma Bankası (İKB) arasında stratejik iş birliği protokolü imzalanmıştır (Özdemir ve Aslan, 2017). Bu durum, İslami sermayenin Türkiye'nin İslami finans merkezi olma hedefine katkı sağladığını göstermektedir.

Anadolu sermayesinin temsilcisi MÜSİAD, AK Parti hükümetin AB üyelik reformlarını desteklemekteydi. Öniş'e göre (2010:273), AK Parti'nin siyasi gündemiyle önemli ölçüde örtüşen MÜSİAD, Türkiye'nin AB ile bütünleşmesine ve bununla ilgili demokratikleşme reformlarına önemli bir bağlılık göstermiştir. AK Parti iktidarının dünya ekonomisine eklenme çabasında merkezi önem taşıyan (Akarçay, 2009:185) MÜSİAD, derneğin yıllık ekonomi raporlarında, Avrupa üyelik sürecinin gidişatı ve ekonomik ilişkilere detaylı yer vermeye, ekonomik meseleler ve kaliteli ara eleman yetiştirme konusunda ortak programlar uygulamaya başlamıştı. Türkiye'nin önde gelen şirketler listesinde, MÜSİAD'a bağlı şirket sayısında artışlar yaşanırken, uluslararası ekonomi ve finans kuruluşları, artık

Türkiye ziyaretlerinde TÜSİAD ve TOBB'un yanında MÜSİAD'ı da ziyaret ederek onların görüşlerine de başvurması, onların artık dışarıda da muhatap alındığını ve meşruiyet kazandığını göstermekteydi. TÜSİAD'ın artık MÜSİAD'ı muhatap alması ve yaptığı görüşmeler görüşmeler, Demokratik Türkiye Partisi (DTP) ileri gelenlerinin, Kürtlerin kimliksel hakları bağlamında MÜSİAD'ı ziyaret edip destek istemesi, söz konusu sermayenin, siyasetteki yeni aktörlüğüne işaret etti (Yankaya, 2012:11,12; 2014:111,112). Kısaca muhafazakar eğilimli ve genellikle taşra kökenli ve eğitilmiş olan söz konusu bu kesim, “merkez”deki seçkinlerin konumlarını sarstığı gibi (Gülalp, 2003:59), ekonomiyi dış pazarlara açarak, dış politika seçeneklerinin çeşitlenmesinde böylece Türkiye'nin Batı'ya karşı elinin güçlenmesinde katkıda bulunmuştu. Yavuz'un belirttiği gibi (2010:11) Anadolu burjuvazisi, birçok konuda ilerici bir hareket olup resmi ideoloji ve ordu-bürokrasi-kapitalist üçlününün oluşturduğu seküler bloka meydan okurken, geleneksel İslami anlayışa karşı da eleştiriler getirebilmişti. Zira neo-liberal anlayış ve piyasanın genişlemesi, orta sınıfın artması ve sivil toplumun genişlemesinin, bu kesim üzerinde önemli etkide bulunduğu aşikârdır.

Diğer taraftan AK Parti dönemiyle hayata geçen “çok boyutlu aktif dış politika” uygulamasında Anadolu burjuvazisinin önemli katkısı olduğu aşikârdır. Aslında Türkiye'de işadamları-siyasetçi işbirliğinin dış politik yansıması Özal dönemiyle başlamış, AK Parti'yle önemli ivme kazanmıştır. Zürcher'e göre (2017), serbest pazar kapitalizmini din ögesiyle renklendiren kültürel muhafazakârlığın da temsilcisi olan bu kesim, Türkiye'nin, aynı zamanda Müslüman Ortadoğu coğrafyasına olan açılımında önemli ivme kazandırmıştır. Alkan ve Mercan'ın belirttiği gibi (2013:25), dış politikada ekonomi temelli bir anlayışın hâkim olması ve farklı coğrafyalara yönelik özel açılım politikalarının hayata geçirilmesinde, muhafazakâr iş dünyasının hayati bir rol üstlenmekte zira işadamlarına yurtdışına açılım sağlama girişimi AK Parti hükümetleri döneminde önemli derecede artış göstermiştir. Türk dış politikasının çeşitliliğinde özellikle Ortadoğu ve Afrika politikasının ivme kazanmasında işlevsel olan Anadolu burjuvazisi, 1980'lere kadar sermayenin önemli bir kısmını elinde bulunduran TÜSİAD grubunun, Batı yönlü ekonomik ilişkilerine alternatif olarak Ortadoğu ve Afrika açılımını getirmiştir. Anadolu Burjuvazisinin, AK Parti'yle birlikte özellikle Afrika ülkeleri başta olmak üzere, Türkiye'nin yurtdışındaki temsilciliklerinde ve Türkiye'deki yabancı temsilciliklerin sayısında önemli oranda artış görülmüştür. Söz konusu ülkelerin birçoğuyla yapılan anlaşma gereği, vatandaşların karşılıklı vize muafiyetinden faydalanmasının önü açılmış, bireyler ve toplumlar arası temasların önü açılarak, dış politikanın daha geniş bir düzlemde oturtulması hedeflenmiştir (Ekşi, 2014:164,165).

Zengin'in belirttiği gibi (2010:91), vizelerin kaldırılması, siyasi sınırları anlamsız kılarken, Türkiye'nin bölgeyle sosyal ve ekonomik olarak bütünleşmesinin de önünü açmıştır.

AK Parti'yle birlikte Afrika'ya olan ticaretin üç kattan daha fazla artış göstermesi, Türk iş adamları ve TİKA'nın yanında sivil toplum kuruluşlarının önemli çalışmaları sonucunda Türkiye, Afrika Birliği'nde gözlemci statüsü elde ettiği gibi, BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğın kazanılmasında en çok desteği Afrika ülkelerinden almış (Şahin, 2010:95-98), Anadolu Burjuvazisi, tıpkı iç politikada olduğu gibi dış politikada da önemli bir aktör olmaya başlamıştır. AK Parti'nin Afrika açılım stratejisinde önemli katkı sağlayan Anadolu burjuvazisi, inşaat ve hizmet sektörüyle bölgenin alt yapı yatırımlarına olan gereksinimini karşılarken, bölgenin sahip olduğu maden ve enerji kaynakları, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için cazip gelmiştir (Alkan, Mercan, 2013:31). AK Parti hükümetleri, bugüne kadar “dış politika ufkunun dışında tutulan” Afrika, Uzak Doğu ve Latin Amerika ülkelerine yönelik açılım politikalarının geliştirilmesi ve 2023 yılında bölgede en aktif ülke olma hedefini (Fırat,2007:4) sürekli canlı tutmuş, TİKA'nın katkılarıyla dış ticaret ve kültürel ilişkiler önem kazanmıştır.

AK Parti'nin Afrika açılımında öncü rol üstlenen ve yedi bölgesel işadamları federasyonu ile kurulan Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON)'un Afrika ülkeleri üzerindeki etkisi önemlidir. TUSKON'un, Gülen Cemaati'yle bağlantılı olduğu, özellikle Afrika ülkelerindeki eğitim kurumlarının, TUSKON'a bağlı muhafazakâr işadamları tarafından desteklendiği, söz konusu okullar vasıtasıyla bölge ülkeleriyle daha kolay bağlantılar kurduğu bilinmektedir (Alkan ve Mercan, 2013:33,34). Ancak Gülen Cemaati'nin, Türkiye'de 15 Temmuz darbe girişimiyle doğrudan bağlantılı olduğu ortaya çıkmış zira bu girişimle, başta meclis olmak üzere, birçok kurum ve kuruluşlar bombalanmış, 250 şehit ve İki Bin'in üzerinde yaralının söz konusu olduğu bir durumda, söz konusu yapının “cemaat” değil, Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) olarak nitelendirilmesi önemlidir. FETÖ yapısıyla bağlantılı asker, emniyet ve yargı mensubu ve diğer bürokratik kesimler olduğu gibi, iş dünyasından özellikle TUSKON da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Küçük'e göre (Türkiye, 29.12.2017), FETÖ'nün ticari organizasyonu olan TUSKON yöneticileri, 17-25 Aralık Operasyonu ile gün yüzüne çıkan “hükümet-cemaat” çatışması sonrasında, hükümet ve devlet aleyhinde söylem geliştirmiş, birçok ticari toplantı ve organizasyonlarda hükümeti tehdit etmekten geri kalmamıştı. Zira TUSKON Başkanı Rızanur Meral ve bazı yöneticiler, “anayasal düzeni, meclisi ve hükümeti ortadan

kaldırmaya teşebbüs” (ntv.com.tr. 30.05. 2017) suçundan suçlanmıştı. FETÖ’ye destek veren diğer yapılar gibi, TUSKON’la ilgili karar da devam eden yargısal süreç sonunda verilecektir.

Ekonomik ve kültürel açıdan etkinlik kuran FETÖ’nün, iktidarı da kontrol etme isteğini gösteren bu durum, 17-25 Aralık Operasyonu’yla gün yüzüne çıkmıştı. Koçal (2012:104) bu durumu; AK Parti’nin, artık eski “bürokratik-oligarşik merkez”in değil, kapitalist yeni merkez’in temsilcisi olarak, paranın yani ticaretin etkinliğini ve gücünü görüp cemaatlerin kurmakta oldukları hegemonyadan pay istediği, bunun karşısında cemaatin ise, “ekonomik hegemonik” güç olarak, siyasal iktidardan ve bürokrasiden pay istediği şeklinde yorumlamaktadır. Zira Cemaat-hükümet çatışması, bir nevi iktidarı paylaşma sorununun dışı vurmuydu. Tuncel’in belirttiği gibi (2014:13), AK Parti, aslında uzun süredir iktidarda olsa da, siyasal iktidarının temelini oluşturacak güçlü örgütsel yapıdan yoksundu. Bu doğrultuda cemaatlere yakınlık göstermesi muhtemeldi. Diğer taraftan AK Parti’nin “muhafazakar demokrat” çizgisi, Öniş’in de belirttiği gibi (2010:280), sağ ve sol siyasal partilerin başarısızlıklarından faydalanan geniş bir koalisyona dayanmaktaydı ve farklı çıkar gruplarından oluşan geniş koalisyonu, uzun süre bir arada tutmak hayli zordu.

Kuşkusuz tüm Anadolu burjuvazisinin tüm kesimlerini FETÖ’yle irtibatlandırmak mümkün olmamakla birlikte, MÜSİAD’ın 15 Temmuz darbesinde ve sonrasında devletin yanında yer alması, özellikle Güney Afrika’da TUSKON’un yerini alarak başarılı çalışmalar yapması, 2018 yılını Afrika Yılı ilan ederek, Sudan, Nijerya, Güney Afrika, Nijer, Senegal, Fildişi Sahilleri, Çad, Moritanya, Etiyopya, Gana, Uganda, Tanzanya, Kenya, Somali ve Demokratik Kongo’da teşkilatlanması, bu bölgelerdeki FETÖ yapılanmasına ağır bir darbe vurmuştu (www. Memurlar.net, 17.05.2018). Güney Afrika’ya çöreklenen FETÖ, buna karşın, sosyal medya üzerinden Türk işadamları ve misyonlarına karşı karalama kampanyası başlatmakta gecikmemiş, Türkiye’de iş dünyasına yönelik tezgahlanan 17-25 Aralık kumpasının bir benzerini Güney Afrika’da FETÖ ile arasına mesafe koyan iş adamlarına yönelik hayata geçirmeyi amaçlamıştı (*Yenişafak*, 04.05.2018). Kısaca Anadolu sermayesinin; yıllardır Kemalist blok tarafından ötekileştirilen, horlanan İslamcı-muhafazakâr kesimlerin, siyaset ve ekonomide liberal değerlerle barışık olarak merkeze yürümesinde ve “merkez-çevre” paradigmasının anlamsız hale gelmesinde, önemli bir etken olduğu, zira dış politika Afrika ve Ortadoğu açılımlarıyla yeni ufuklar kazandırdığı unutulmamalıdır. Sonuçta orta ve alt sınıfa dayalı toplumsal tabanı ile ekonomik ve siyasal anlamda ‘çevre’ye dayanan bir siyasî aktör olan AK Parti, büyük sermayenin dışında kalan ve 28 Şubat’ta tasfiye edilmeye çalışılan Anadolu sermayesinin önünü açmıştır. AK Parti dönemi, öteden beri Cumhuriyet’in

seçkin zümrelerine ait olan maddî değerlerden, kurum, statü ve makamlarından, toplumun geri kalan dezavantajlı çoğunluğunun da yararlandırılmasını sağlayan bir dönemdir (Özipek, 2011:671,673). AK Parti iktidarları döneminde, piyasa ekonomisi ilkeleri ve özel sektör öncülüğünde ekonomik büyüme ve yaygın sosyal kalkınmaya ağırlık veren bir model izlenirken, KOBİ'ler için yeni doğal yatırım alanları açılmıştı. Anadolu sermayesini oluşturan KOBİ'lere verilen destek, Türkiye toplumunun sosyolojik dönüşümünde işlevsel olurken, AK Parti ve Anadolu burjuvazisinin yeni siyasi söylemi olan demokrasi, sivil toplum, insan hakları ve özgürlükler ve farklı kimliklere saygı ifade ve düşünceleri, yıllardır merkez'den dışlanan kesimlerin devletle olan ilişkilerinin geliştirilmesi için bir fırsat ve yeni kanallar açmıştır. Yeni siyasi dilin gelişmesinde Anadolu burjuvazisi; özel eğitimi, gazete, dergi, televizyon ve radyo kanallarını finanse ederek önemli rol oynamış, bir nevi kendilerine sosyo-kültürel bir meşruiyet sağlamıştır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye ekonomisi, 1930'lardan sonra devletçilik 1960'lar ve 70'lerde özel sektörün başını çektiği ithal ikâmecî anlayışın hâkimiyetinden sonra, 24 Ocak Kararlarıyla dışa açılmıştır. 1980'lerde devlet desteği olmadan, büyük ölçüde kendi yağıyla kavrularak ihracata yönelen Anadolu sermayesi, hem ekonominin dışa açılmasına ve rekabet koşullarına hem de AB üyelik sürecine adapte olarak ve katkıda bulunarak Türkiye'nin küresel ekonomiye entegrasyonunda kolaylık sağlamıştır. Temsil ettiği şirket sayısı, katma değer, dış ticaretteki payı ve önde gelen büyük sermayedarları bakımından TÜSİAD'ın gerisinde kalsa da, hitap ettiği toplumsal kitle ve zihniyet dünyası bağlamında modernleşmenin yeni aktörleri olarak ortaya çıkmış, siyasetten ekonomiye, eğitimden sivil toplum kuruluşlarına kadar siyasetin ve ekonominin yükselen aktörleri olarak, “çevre”den “merkez”e yürüyüşün öncüsü olmuştur (Mumyakmaz, 2014:373,380,381). Türk ekonomisinde “yüksek ahlak ve ileri teknoloji” prensibini benimseyen MÜSİAD, serbest piyasa girişimciliği ve ekonominin güçlenmesinde uluslararası rekabete ve ihracata dayalı büyümeyi amaçlamış (Özdemir, 2006:1), desteklediği neo-liberal ekonomi politikaları, Türkiye ekonomisi üzerindeki devlet kontrolünün azalması ve açıklığın bir sonucu olarak çok uluslu ticaret ağlarının ortaya çıkmasında işlevsel olmuştur.

Türk siyasetinde bürokratik-merkeziyetçi kadroların etkisinin kırılmasında ve kendi geleceği ve kimliğini özgürce geliştirebilecek bireylerden oluşan bir yapının oluşmasında burjuva veya orta sınıfın gelişmesi hayati önemdedir. Anadolu burjuvazisi tarafından finanse edilen ve devlet kurumları dışında çalışan yeni entelektüel kesim; insan hakları, demokrasi ve piyasa ekonomisi söylemlerini, küresel söylemlerle uyumlu olarak, siyaset dilinin yeniden

belirlenmesinde öncü rolü oynamıştır (Yavuz, 2010:11,26). Orta sınıfın gelişmesi aynı zamanda demokratikleşmenin de zeminini oluşturacaktır. Zira Türkiye’de orta sınıfın en fazla güçlenip geliştiği dönem 1980 sonrası dönem, KOBİ’lerin öncülüğünde olmuştur (Bilgin, 2007:50). Mumyalmaz’ın belirttiği gibi (2014:373), Türk ekonomisinde Anadolu burjuvazisinin etkin bir aktör olarak ortaya çıkması ve ekonomide yaşanan büyük değişimle birlikte sanayileşme süreci, Anadolu’nun her köşesine yayılmış, özellikle Gaziantep, Denizli, Kayseri, Malatya, Konya gibi şehirler hem ihracatın hem de sanayinin merkezi haline gelmeye başlamıştır.

Anadolu sermayesi, İstanbul ve çevresinde kümelenen büyük sermayenin devletle yakın ilişkisi ve rantçı faaliyetlerine ve laik seçkinlerin Batılılaşma politikalarına karşı, kendilerini Anadolu sermayesinin çıkarlarının koruyucusu ve kendi ekonomik kalkınma ve modernleşme tarzını muhafazakâr-İslamcı hassasiyetleri üzerine inşa etmiştir (Yankaya,2014:250). Cumhuriyet projesinin marjinalleştirdiği bu kesim, 1990’lı yıllarda ekonomik anlamda güçlenerek siyaseti yönlendirmeye başlayarak, “karşı elit grubunu” oluşturmuş, kendi basın-yayın organlarıyla sesini duyurmaya başlamış, güçlü ve örgütlü ekonomik altyapısıyla Türk modernleşmesini yeniden sorgulayarak, İslami hayatı kamusal alanın içine taşımayı başarmıştır (Toprak, Çarkoğlu, 2000:2,3). Eğitim olanaklarıyla altyapısını geliştiren bu kesim, modernizm tartışmalarını takip ederek, Batı’nın rejimsel niteliğine kökten tepki koymaktan ziyade, kendi değerleriyle bağdaştırmaya çalışarak, sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda yayılan değişimin öncüsü olmuşlardır (Mumyalmaz, 2014: 378). Tepe’nin de belirttiği gibi (2010:147) günümüzde, laik “merkez”le geleneksel “çevre” arasındaki gerilim ortadan kalkmış, geleneksel kitleler kendilerini daha etken siyasi aktöre dönüştürmüştür. İslami hayat tarzını benimseyen ancak yüzü dışa ve her türlü değişime açık olan bu kesim, kazandığı ekonomik ve siyasal gücün etkisiyle Türkiye değişiminin ve modernitesinin öncülü olmuştur.

Anadolu burjuvazisi aynı zamanda Türkiye’nin, tek yönlü ve güvenlik-stratejik eksenli dış politikasını farklı açılımlar sağlayarak, dış politikanın çeşitlenmesi ve güvenlik ekseninden ekonomi temelli eksene kaydırılmasında etkili olmuştur. Şahin’in belirttiği gibi (2010:99), Anadolu burjuvazisinin Ortadoğu ve Afrika açılımı dış ekonomik ilişkilerin çeşitlendirilmesi bağlamında Türkiye’nin elini Batı’ya karşı güçlendirirken, söz konusu bu bölgelerde siyasi ve ekonomik varlığın yanında, Türk TV dizilerinin de popüler hale gelmesiyle kültürel etkinliğin de artmaya başladığı görülmüş, yoğun olarak izlenen dizilerdeki tüketim kalıpları, Türk malına olan ilgiyi de artırmıştır. Sonuçta MÜSAİD, Türkiye’yi dönüştüren önemli bir irade haline gelmiş, “çevre”nin “merkez”e yürüyüşünde

önemli etken rolü oynamıştır. Elitlerin hâkim olduğu merkez; iktisadi, sosyo-kültürel, eğitim ve bürokraside önemli engellemelerde bulunsa da, MÜSİAD değişimden yana irade ortaya koymuştur (MÜSİAD,2010:7,8).

Anadolu burjuvazisinin, Türkiye ekonomisi ve siyasetindeki değişimin öncüsü olmasına karşın, eleştirilebilir tarafı da söz konusudur. Birincisi iktidarla iç içe olmanın getirdiği iltimaslar neticesinde, başlangıçta sürekli eleştirdikleri İstanbul burjuvazisiyle aynı konuma gelme tehlikesidir. Koray'a göre (2015:37) İslami burjuvazi artık, büyük sermayenin görmüş olduğu devlet desteğini, AKP dönemiyle birlikte elde ettikleri siyasal destekle birlikte kendileri için isteme konumuna gelmişlerdir. Zira MÜSİAD ve TUSKON üyesi çoğu firmaların, olağanüstü büyümesi, ihale ve imar ile ilgili yeni düzenlemelerde kayırlmış olmasına bağlıdır. AK Parti hükümetleri döneminde, TOKİ ihalelerinin önemli bir bölümünün AK Parti'yle organik bağı bulunan ve çoğunlukla AK Parti döneminde kurulan şirketlere verildiği, bu kesimlerin MÜSİAD, TUSKON, ASKON gibi örgütlere üye olanlar yanında, milletvekilleri, parti yöneticileri ve çevrelerinden oluştuğu belirtilmektedir (Turan, 2015:310). Eren ve Bakan'a göre (2017:143), İstanbul burjuvazisi başlangıçta liberal ekonomi ve siyasi politikalar ve AB üyelik sürecine hız vermesi bakımından AK Parti'ye destek verse de, kamu ihaleleri, özelleştirmeler ve ihracatın desteklenmesinde hükümetin İslami burjuvadan yana olan tavrı karşısında, desteğini geri çekmeye başlamıştı. Özellikle Gezi Hadisesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler, hükümetin basın ve medya üzerindeki baskıcı tutumu ve otoriterleştiği yönündeki söylemler, bu durumu körüklemişti.

İkinci olarak, Anadolu burjuvazisinin birçoğunun, sektörel bazlı üretimde, yüksek katma değerli ve teknoloji yoğun ürünlerden ziyade inşaat ve hizmet sektörü gibi alanlarda yoğunlaşmasının, ekonomide uzun vadede iyileşme getirmediği ortaya çıkmıştır. AK Parti Hükümetleri döneminde, kamusal yatırımların itici gücünü oluşturan inşaat sektörü, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'da, yıllık ortalamanın üzerinde bir artış göstermiş, bir nevi inşaata dayalı birikim modelinin merkeze alınması (Yeşilbağ, 2016), kısa sürede ekonomide olumlu havanın esmesine yol açmıştır. Ancak double yol, köprü, evsizlere konut edindirme kuşkusuz önemli girişimler olarak görülse de, orta ve uzun vadede ekonomiyi ileriye ve geleceğe taşıyacak nitelikte olmadığı ve konjonktürel etkenlerden çabucak etkilendiği ortadadır. Zira İSO'nun yayınladığı "İlk 500 Sanayi Kuruluşu" raporunda, 2017 yılında ortaya konan katma değer yönünden, en yüksek payın yüzde 39,9 ile son iki yılda olduğu gibi, yine orta-düşük teknoloji yoğunluklu sanayiler aldığı, orta-yüksek teknoloji yoğunluklu sanayiler grubunun payı yüzde 19,5'ten yüzde 20,2'ye yükselirken, yüksek teknoloji yoğunluklu sanayiler

grubunun payının ise, yüzde 3,6 ile bir önceki yıla göre hemen hemen aynı kaldığı görülmüştür (*Hürriyet*, 30.05.2018). Bu konuda Rahmi Koç'un, "yatırımların çoğu taşa, toprağa ve çimentoya gitti. Oysa memlekete ihracat getirecek, rekabeti kuvvetlendirecek 'greenfield' dediğimiz yeni yatırımlar, yeni fabrikalar ve yeni işyerleri açılması lazımdır" (Akyol, *Hürriyet*, 04.05.2018) şeklindeki yorumu önemli olup, süratle teknoloji yoğun ürünlerin üretime geçilmesi elzemdir.

Son olarak Anadolu burjuvazisinin, İki Binli yılların başında sahip çıktığı demokrasi, hukukun üstünlüğü ve serbest piyasa söylemini ikinci plana attığı yönünde algı oluşmuştur. Dağı'ya göre (2010:135), AK Parti'nin AB üyelik sürecine sahip çıkması, başta TÜSİAD olmak üzere diğer tüm hükümet dışı örgütler, medya, sosyal demokrat ve liberal kesimler tarafından desteklenmiş ve hükümete önemli derecede meşruiyet zemini sağlamıştır. Ancak, hükümetin son dönemde otoriterleştiği, hukuk devleti ilkesini ihmâl ettiği ve özgürlükleri baskıladığı yönünde eleştiriler yükselmeye başlamış, ancak Anadolu burjuvazisinin başlangıçta diline doladıkları demokrasi ve özgürlük söylemlerine fazla sahip çıkmadığı görülmüştür. Turan'a göre (2015:391,392), hükümetle organik bağ içinde bulunan İslamcı burjuvazinin, bir nevi "yönetici fraksiyona" dönüşümünün politik alana yansması, neoliberal ekonomi ve siyasi felsefeyle gerilimin artmasına yol açmıştır. Kısaca Eren ve Bakan'ın da belirttiği gibi (2017: 145,146), Türkiye'de burjuvazinin devlet eliyle oluşturulması, "devlete yaslanmaya" neden olabilmekte, sermaye birikim sürecini devlet aracılığıyla sağlayan burjuvazi, genelde devletle çıkar çatışması yaşamamaktadır. Zira ulusal burjuvazi 2000'li yıllara kadar; İslami burjuvazi de 2000 sonrasında devlet tarafından desteklenmiştir. Anadolu burjuvazisinin, tıpkı İstanbul merkezli devletçi burjuvazisi gibi, sırtını siyasal iktidara veya devlete dayamasıyla ve her konuda onun rengini almasıyla, siyasal iktidarın veya devletin her türlü antidemokratik uygulamaları karşısında, dile getirebileceği hiçbir şeyin olamayacağı gerçeği akılda tutulmalıdır. Siyasi iktidarların gelip geçici olduğu ancak demokrasinin ve demokratik yönlü değişimin kalıcılığı getirdiği unutulmamalıdır.

Kaynakça

"Afrika'da 17/25 kumpası", *Yenişafak*, 04.05.2018, <https://www.yenisafak.com/gundem/afrikada-17-25-kumpasi-3269171>. Erişim: Aynı tarih

AKALIN, Güneri, "Türkiye'de Devletçilik Hareketi ve Sosyo-Ekonomik Maliyeti", *Liberal Düşünce Dergisi*, 1996/1, ss.85-92.

AKARÇAY, E. (2009), Türkiye'de İslam Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, VI. *Ulusal Sosyoloji Kongresi*, 6. *Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı*, http://www.sosyolojiderneği.org.tr/kutuphane/icerik/akarçay_erhan.pdf. Erişim: 12.04.2018.

AKYOL, Taha, “Ekonomiye Dikkat”, *Hürriyet*, 04.05.2018. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/ekonomiye-dikkat-40825371>. Erişim: 04.05.2018.

AKTAY, Yasin (2011), *Karizma Zamanları*, Timaş Yayınları, İstanbul.

ALKAN, Haluk, AYDIN, Uğur, “Türkiye’de İşadamları-Devlet İlişkileri Perspektifinden MÜSİAD”, *Toplum ve Bilim*, Yaz 2000, N.85, ss. 133-155.

ATAMAN, Muhittin (2014), “Özal ve Özalizm: Siyasette Yeniden Yapılanma”, *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye’nin Demokrasi Tarihi:1946-2012*, (Ed).T. Ü. Bilgiç, C. Göktepe, Ufuk Yayınları, İstanbul. Ben Kapitalist Değilim”, *Milliyet*, 17 Ağustos 1993.

BAHARÇİÇEK A. BAKAN S. ARPACI I. (2012), “Türkiye’de Demokrasinin Derinleşmesi Süreci Üzerinde Necmettin Erbakan’ın Etkisi”, Turgut Özal Uluslararası Siyaset ve Ekonomi Kongresi II, Malatya. 14.04.2012.

BAYRAMOĞLU, Ali (2006), *Çağdaşlık Hurafe Kaldırılmaz: Demokratikleşme Sürecinde Dindar ve Laikler*, TESEV Yayını, İstanbul.

BERİŞ, H. Emrah (2008), Türkiye’de 1980 Sonrası Devlet Sermaye İlişkileri ve Parçalı Burjuvazinin Oluşumu, Ekonomik Yaklaşım Kongresi, Ankara.

BEZCİ, B. MIŞ, N. (2012). “İslamcılığın dönüşümünü tartışmak”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi: İslamcılığın Dönüşümü Özel Sayısı*, 14(1), ss.1-17.

BİLGİN, Vedat (2007), *Türkiye’de Değişimin Dinamikleri*, Ankara: Lotus Yayını.

BORATAV, Korkut (2005), *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Dönüşüm*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

BÖLÜKBAŞI, Mustafa, “Milli Görüşten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye’de 28 Şubat Süreci Sonrası, İslami Elitlerin Dönüşümü”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2012, C.1, S.2, ss. 166-188.

BULAÇ, Ali (2009), *Göçün ve Kentin Siyaseti: MNP’den SP’ye Milli Görüş Partileri*, Çıra Yayınları, İstanbul.

ÇAHA, Ömer (2007), *Dört Akım Dört Siyaset*, 3. Baskı, Orion Yayını, Ankara.

DOĞAN, A. Ekber (2010), İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, (Ed) İ. Uzel, B. Duru, Phoenix Yayını, Ankara.

DAĞI, D. İhsan (2010), “Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi”, *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, (Ed). H. Yavuz, 2. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul.

DUMAN, M. “Türkiye’de Burjuva Sınıfının Sosyal Profili”, *Sosyoekonomi*, 2007,3(5), 33-46.

DURAN, Burhanettin (2005), “AB Üyeliği Türkiye’nin ve Avrupa’nın Yeniden ‘İcad’ını Getirebilir mi?”, *Liberal Düşünce*, Sayı: 40, Güz, ss.1-39

EFEGİL Ertan , “Türk Dış Politikasında Siyasal Kültürün Etkisi: Kemalist Siyasal Kültürün Evrimleşmesi, *Akademik Bakış*, 5/10,ss. 2012c,189-207.

ERDOĞAN, Seyfettin (2004), *Politik Konjonktür Hareketleri Teorisi Perspektifi ile Siyaset-Ekonomi İlişkisi*, Değişim Yayını, İstanbul.

ERDOĞAN, Mustafa (2016), “Türk Politikasında Bir Reformist: Turgut Özal”, *Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat Zihniyet*, (Ed). İ. Sezal-İ.Dağı, Beta Yayını, İstanbul.

EREN, S. Sıla (2017), “2000’lerde Türkiye’de Burjuvazi Sınıfının Siyasal Dönüşümü”, *Birey ve Toplum*, Bahar 2017, C.7, S.13, ss.127-149.

EROL M. Seyfettin ve OZAN Emre, “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim, *Akademik Bakış*, 4/8, 2011, ss. 13-39. “FETÖ, MÜSİAD’a yönelik iftira kampanyası yürütmektedir”, <https://www.memurlar.net/haber/749381/> Erişim: 17.05.2018.

FULLER E. Graham (2008), *Yükselen Bölgesel Aktör: Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, (Çev). M. Acar, 4. Baskı, Timaş Yayını, İstanbul.

GÖZEN Ramazan (2006), “Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon”, *Doğu’dan Batı’ya Dış Politika: Ak Partili Yıllar*, (Der). Z. Dağı, Orion Yayını, Ankara.

GÖZEN Ramazan (2009), *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe: Türkiye’nin Dış Politikası*, Palme Yayıncılık, Ankara.

GÜNER, A. Oktay (1978), *Türkiye’nin Kalkınması ve İktisadi Devlet Teşekkülleri*, 2 Bsk, Damla Yayınevi, İstanbul.

GÜLALP, Haldun (2003), *Kimlikler Siyaseti: Türkiye’de Siyasal İslam’ın Temelleri*, Metis Yayınları, İstanbul.

HAENNİ, P. (2005), *Piyasa İslamı*, (Çev). L. Ünsaldı, Maki Yayın, Ankara. “İhlas Finans’a Kilit Vuruldu”, *Milliyet*, 11 Şubat 2001.

KAHRAMAN H. Bülent (2007), *Postmodernite İle Modernite Arasında Türkiye*, Agora Kitap

KAHRAMAN H. Bülent (2008), *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi: Kavramlar Kuramlar Kurumlar*, İstanbul, İdil Matbaacılık.

KEYDER, Çağlar (2004), *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, 3. Bsk, Metis Yay, İstanbul.

KEYDER, Çağlar (2015), *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KEYMAN Fuat, KOYUNCU Berrin, “AKP, MÜSİAD Ekonomik Kalkınma ve Modernite”, *Düşünen Siyaset*, C. 19, ss. 105-128.

KOÇAL, Vedat, “Çevre’den ‘Merkez’e Yönelim Bağlamında Türkiye’de Muhafazakârlığın Dönüşümü: Siyasal İslâmcılıktan Muhafazakâr Demokratlığa AK Parti Örneği, 2012, *Bilgi, Yaz / Summer*, ss.81-111.

KORAY, Meryem (2015), *AKP Dönemi: Neo-Liberalizm, Neo-Muhafazakarlık, Neo-Popülizm Beşiğinde Sallanan Sosyal Devlet ve Sosyal Politika*, *Himmet Fıtrat Piyasa: AKP Döneminde Sosyal Politika*, (Der). M. Koray, A.Çelik, İletişim Y.İstanbul.

KÖKER, Levent (2002), “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme Devlet ve Demokrasi”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, 2. Baskı,(Ed) İnsel, İletişim Yay. İstanbul.

MUMYAKMAZ, Alper, “Elitlerin Yeni Yüzü: İslami Burjuvazi”, *Mustafa Kemal Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, C.11, S.27, ss.367-382.

MÜSİAD (2005), *MÜSİAD 15. Yıl:1990-2005*, (Der). Ş. Dolu, MÜSİAD, İstanbul.

MÜSİAD (2010), *MÜSİAD 20. Yıl*, MÜSİAD, İstanbul.

NEBATİ, Nureddin (2014), *Milli Görüş’ten Muhafazakâr Demokrasiye*, Alfa Y, İstanbul.

ORAN Baskın (2004), “Dönemin Bilançosu”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar*, (Ed) B. Oran, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖNİŞ, Ziya, UMUT, Türem, “Business, Globalisation and Democracy: A Comparative Analysis Of Turkish Business Associations”, *Turkish Studies*, 2001, C.2, N.2, pp.94-120.

ÖNİŞ, Ziya, “Political Islam at the crossroads: From hegemony to co-existence”, *Contemporary Politics*, Vol.7, No.4, pp.281-288.

ÖNİŞ, Ziya (2010), “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Ekonomi-Politiği”, *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, (Ed). H. Yavuz, 2. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul.

ÖZEN, Hayriye (2011), “Turgut Özal”, *Türkiye’de Siyasal Liderlik: Dönemler Özellikler ve Karşılaştırmalar Menderes, Demirel ve Erdoğan Örnekleri*, (Der) E. Toros, Atılım Üniversitesi yayınları.

ÖZBUDUN, Ergun (1990), “Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi”, Türk Demokrasi Vakfı (TDV), (Haz) H. Erkan, Dokuz Eylül Üniv. Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enst. Yayınları.

ÖZBUDUN, Ergun (2011), *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları:366, İstanbul.

ÖZDEMİR. M. ASLAN, H. (2017), “Türkiye’de İslami Finansın Dönüşümün Ekonomi Politiği”, *SETA*, İstanbul.

ÖZKAZANÇ, Alev (2007), *Siyaset Sosyolojisi Yazıları: Yeni Sağ ve Sonrası*, Dipnot Yayınları, Ankara.

ÖZTÜRK Özgür, “Türkiye’de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding”, *Praksis Dergisi*, 2009, ss. 337-361.

ÖZİPEK, B. Beraat (2011), “Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) dönemi iç ve dış politika (2002-..). (Ed.) A. Çaylak, M. Dikkaya, C. Göktepe, H. Kapu, *Osmanlı’dan İki Binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, 3. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara.

SARIBAY, A. Yaşar (1985), *Türkiye’de Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı*, Alan Yayıncılık, İstanbul.

SUNAR, İlkyay (2010), *Demokrasi: Türkiye Serüveni*, Doruk Yayıncılık, İstanbul.

ŞAHİN Mehmet (2010), “Anadolu Kaplanları Türkiye’yi Ortadoğu ve Afrika’da Etkili Kılıyor”, *Ortadoğu Analiz*, C.2, S.17, ss. 95-99.

TEAZİS, Christos (2014), *İkincilerin Cumhuriyeti Adalet ve Kalkınma Partisi*, Mızrak Yayınları, İstanbul.

TEPE, Sultan (2010), “İslami Eğilimli Bir Parti Olarak Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Değişim Vaatleri, Çelişkileri ve Sınırları”, *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, (Ed). H. Yavuz, 2. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul.

TOPRAK, B. ÇARKOĞLU, A. (2006), *Değişen Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, TESEV, http://tese.org.tr/wpcontent/uploads/2015/11/Degisen_Turkiyede_Din_Toplum_Ve_Siyaset.

TUNCEL, Gökhan (2013), “Siyasal Partilerin Örgütsel Yapısındaki Değişim”, *Küreselleşme Uluslararası Sistem ve Siyasi Partiler*, (Ed). G.Tuncel, Bilsam, Malatya.

TURAN Bülent (2015), *Neoliberalizm, AKP ve Kamu Alımları Düzeni: 4734 Sayılı Kamu İhale Kanunu ve Değişiklikleri Üzerine Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi. Ankara. “Türkiye’nin Sanayi Devleri Açıklandı”, *Hürriyet*, 30.05.2018, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/son-dakika-turkiyenin-sanayi-devleri-aciklandi-40851230>. Erişim:30.05.2018

KÜÇÜK, Cem, “TÜYAP ile FETÖ’cü TUSKON Arasında Nasıl Bağlantı Var”, *Türkiye*, 29.12.2017. <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/599910>. Erişim (08.05.2018).

YANKAYA, Dilek, “28 Şubat, İslami Burjuvazinin İktidar Yolunda Bir Milat”, *Birikim*, Temmuz 2012, N.278, ss. 29-37.

YANKAYA, Dilek (2014), *Yeni İslami Burjuvazi: Türkiye Modeli*, İletişim Y. İstanbul.

YAVUZ, M. Hakan (2001), “Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi”, *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (Ed). H.Çalış vd, Liberte Yayınları, Ankara.

YAVUZ, Hakan, “Turkish identity and foreign policy in flux: The Rise Of Neo-Ottomanism”, *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, 2007, C. 7, N.12, ss.19-41.

YAVUZ, M. Hakan (2008), *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve Ak Parti*, 2. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul.

YAVUZ, Hakan (2010), “Giriş: Türkiye’de İslami Hareketin Dönüşümünde Yeni Burjuvazinin Rolü”, *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, (Ed). H. Yavuz, 2. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul.

YILMAZ, M. (2005). Darbeler ve İslamcılık. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık*, C. 6, (Ed.) Y. Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 632-651.

YÜCEKÖK, A. (1976), *100 Soruda Türkiye’de Din ve Siyaset*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

ZÜRCHER E.Jan (2017), “Yeni Elitlerden Yeni Siyaset”, Doxa Sosyal Bilimler Platformu, (Çev). Berk Sağır, <https://www.doxaplatform.org/blog/2017/12/21/eric-jan-zurcher-turkiye-yeni-elitlerden-yeni-siyaset> Erişim: 27.03.2018

Örgütsel Stres Düzeyinin Ölçümü ve Demografik Değişkenlerle İlişkisi: Bir Kamu Organizasyonu Örneği*

Barış ÇÖKÜK¹

Öz

En önemli sermayesi insan olan organizasyonların, çalışanları pek çok bakımdan olumsuz etkileyebilecek örgütsel stres kaynaklarını iyi tahlil etmesi ve bunlara karşı çözümler üretmesi son derece önemlidir. Çalışanlarının gereksinimlerini olabildiğince iyi tahlil eden, yerine getiren ve onları memnun edebilen örgütler, yönetim sanatını daha güzel icra edebilmektedir. Bu sayede hem bireysel ve hem de örgütsel hedeflere ulaşmak o derece kolay olabilmektedir. Bu araştırma, çalışanlar üzerindeki örgütsel stres düzeyini ölçmek ve örgütsel stres ile demografik değişkenler arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmek, ilişkinin yönünü ve derecesini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada temel problem sorusu; çalışanların örgütsel stres faktörlerinden kaynaklı stres düzeyleri nasıldır ve çalışanların stres düzeyleri; cinsiyete, yaşa, eğitim durumuna ve çalışma süresine (kıdem) göre değişmekte midir? şeklinde belirlenmiştir. Araştırma verileri anket yöntemi ile elde edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu, Merzifon Kaymakamlığının farklı birimlerinde çalışan teknik, idari ve sözleşmeli 145 personelden oluşmaktadır. Araştırma verilerini elde etmek için Kişisel Bilgi Formu, Örgütsel Stres Kaynakları Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçeklere bağlı olarak oluşturulan anket sonucunda araştırma konusu ile ilgili veriler toplanmıştır. Araştırma verileri, SPSS 18.0 (Statistical Package for Social Sciences for Windows 18. 0) programı ile analiz edilmiştir. Toplanan verilerin çözümlenmesinde öncelikle çalışanlara ait demografik değişkenlerin tanımlayıcı frekans analizleri, standart sapmaları, ortalama değerleri ve yüzde dağılımları çıkarılmıştır. Daha sonra örgütsel stres kaynakları ölçeği boyutlarından aldıkları puanların; demografik değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek üzere varyans analizi uygulanmıştır. Ayrıca değişkenlerin birbirleri ile olan ilişkilerin anlamlı olup olmadığını belirlemek üzere regresyon analizi ve bu ilişkinin yönünü ve derecesini belirlemek üzere korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarında, çalışanların demografik özelliklerinin örgütsel stres düzeylerini anlamlı biçimde yordamadığı bulgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Stres, Örgütsel Stres.

The Measurement of Organizational Stress Level And Its Relationship With Demographic Variables: A Public Organization Sample

Abstract

Since organizations' most valuable capital is human force, it is vital for the organizations investigate the hurdles which its employees would obtain from what they strive for. Organization should also produce solutions to possible negative outcomes of organizational stressors. When an organization examines, meets its employees' needs and satisfies them, it can execute the management sciences' basic principles. By this way, both individual

* Bu çalışma "Örgütsel Stresin Çalışanların İş Doyum Düzeylerine Etkisi: Merzifon Kaymakamlığı Örneği" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Doktora Öğrencisi Barış ÇÖKÜK, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yönetim Bilimleri Bilim Dalı, brsckk99@hotmail.com.

and organizational goals could well be achieved. This study has been conducted to identify the organizational stress level and any relationship between organizational stressors and employees' demographic variables and to define the direction and the level of this relationship. The organizational stressors like workload, role conflict, physical environment negatively affect the employees. The data of this research has been obtained by survey method. Questionnaires were completed by 145 technical, managerial and contractual personnel working in different units at Merzifon district governorship. Personal information forms have been used for obtaining demographic information, organizational stress scales have been used for measuring organizational stress factors. Data has been collected by means of the questionnaires based on these scales. Research data has been analysed with SPSS 18.0 (Statistical Package for Social Sciences for Windows 18. 0). In analysing the collected data, first the descriptive analysis, frequency of responds, percentage of values, standart deviation and mean values were calculated. Distribution of demographic variables relating to district governorship personnel has been specified. Regression analysis has been conducted to decide if the scores that personnel got from the sub-tests of organizational stress scale vary depending on demographic variables. Also, in order to determine direction and effect of the correlation of the variables, bivariate Pearson correlation coefficients have been analyzed. Consequently, at the end of this research, it has been found out that demographic features do not significantly predict the organizational stress levels of the employees.

Keywords: Stress, Organizational Stress.

1. Giriş

Tüm dünyada oldukça popüler bir konu olan stres için net bir bilimsel tanım yapılamamıştır. Genel olarak stres, yüksek beklentiler, tehditler ve algılanan baskı ile düşük baş etme çabası arasındaki dengesizliğin sonucu ortaya çıkan bir durumdur. Beklentiler ve baskı ile başa çıkmadaki yetersizlikler ve talepler stresi ortaya çıkarmada önemli faktörlerdendir (Gnilka vd., 2012: 5).

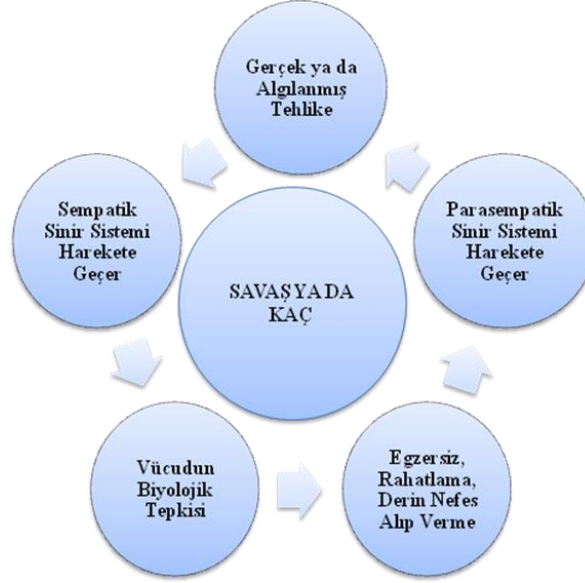
2. Stres Kavramı

Stres kavramını tanımlarken sadece bir tanımdan bahsetmek mümkün değildir. Genellikle gerginlik ve memnuniyetsizlik ile ilişkilendirilen stres için yaygın tanımlama; organizma, çoğunlukla dış ortamlardan kaynaklanan bazı etkenlere fiziksel birtakım tepkiler verebilir bunlara stres denebilir (Vasconcelos vd., 2008: 37-38). Stres birey ile çevresi arasındaki dinamik ilişkiye odaklanan çok boyutlu bir fenomendir. Elbette bu ilişki bazen iyi bazen de kötü sonuçlar doğurabilir. Kanıtlar göstermiştir ki insan başarısı genellikle stresli ortamlarda meydana gelmektedir, ancak aşırı miktarda stres ise fiziksel ve zihinsel rahatsızlıklar, uyku bozuklukları, yorgunluk hissi, unutkanlık, aşırı hassasiyet, sık sık hastalanma, baş ağrıları, konsantrasyon kaybı, hafıza zorlukları, azalan problem çözme becerisi gibi bir takım sıkıntılara yol açabilir (Yazdani vd., 2010: 208; Patterson vd., 2012: 8).

Stres kelimesi köken olarak, Latince’de “estrica”, eski Fransızca’da “estrece” sözcüklerinden gelmektedir. Kavram 17. yüzyılda felaket, bela, musibet, dert, keder, elem anlamlarında kullanılmıştır. 18 ve 19. yüzyıllarda ise kavramın anlamı değişmiş ve güç, baskı, zor gibi anlamlarda nesnelere, kişiye, organa ya da ruhsal yapıya yönelik olarak kullanılmıştır. Buna bağlı olarak da stres nesne ve kişinin bu tür güçlerin etkisi ile biçiminin bozulmasına, çarpıtılmasına karşı bir direnç anlamında kullanılmaya başlanmıştır (Baltaş ve Baltaş, 2004: 304; Erdoğan vd., 2009: 1-2; Weinberg vd., 2010: 53-55). Stres kelimesi köken olarak, Latince’de “estrica”, eski Fransızca’da “estrece” sözcüklerinden gelmektedir. Kavram 17. yüzyılda felaket, bela, musibet, dert, keder, elem anlamlarında kullanılmıştır. 18 ve 19. yüzyıllarda ise kavramın anlamı değişmiş ve güç, baskı, zor gibi anlamlarda nesnelere, kişiye, organa ya da ruhsal yapıya yönelik olarak kullanılmıştır. Buna bağlı olarak da stres nesne ve kişinin bu tür güçlerin etkisi ile biçiminin bozulmasına, çarpıtılmasına karşı bir direnç anlamında kullanılmaya başlanmıştır (Baltaş ve Baltaş, 2004: 304; Erdoğan vd., 2009: 1-2; Weinberg vd., 2010: 53-55).

Yaklaşık yüz yıl önce, bazı psikolojik etkenlerin fizyolojik değişimlere yol açabileceğini ve bunlar arasında bağlantılar bulunabileceğini araştıran ilk bilim insanları William James (1890) ve Walter B. Cannon (1914) olmuştur. Her ne kadar vücut ile hisler arasındaki ilişkinin nedensel açıklamalarında farklı düşünceler de, onlara göre stres ile duygular ve nöroendokrin sistem arasında bir ilişki vardır. (Aldwin, 2007: 18–19). Stres kavramının sağlık araştırmaları içinde uzun ve çok ele alınan bir geçmişi vardır. Stresin tanımı oldukça fazla yapılmıştır ancak çoğu kez, her bir tanım zayıf psikoloji ve fizyoloji ile ilişkilendirilmiştir. Temel olarak stres; organizmayı etkileyen dış olaylar veya şartlar olarak tanımlanabilir (Seegerstrom ve O’Connor, 2012: 128). Stres kelime olarak gerilim, gerginlik, bunalım, şiddet, zorlama gibi anlamları içermektedir. Daha genel bir ifadeyle stres bir etki tepki olayıdır. Stres organizmanın durumudur, yani insanın içinde bulunduğu şartlar ve etkenler karşısında denge mekanizmalarının bozulduğu zamanki durumdur. Stres, bireylerin psikolojik ve fizyolojik yapıları üzerinde etki yapan, onların davranışlarını, iş verimliliğini ve başka insanlarla ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen psikolojik bir durumdur (Can vd., 2011: 1-2). Cannon’ a göre, tüm organizmaların kendi kendine iyileşmeye çabası ve gücü vardır. Yunanca buna “homeostatis” denir. “Homoios”, benzer, aynı anlamlarına gelirken, “statis” ise pozisyon, durum anlamlarına gelir. Bu iki kelime birleşince “aynı kalma gücü” denebilir. Bu işlemi yaparken vücut birtakım tepkiler verir, bu tepkilerin genel adı Cannon’ a göre “savaş ya da kaç (fight or flight) tepkisidir” (Selye, 1978: 13; Ice ve James, 2007: 4–5). Savaş ya da

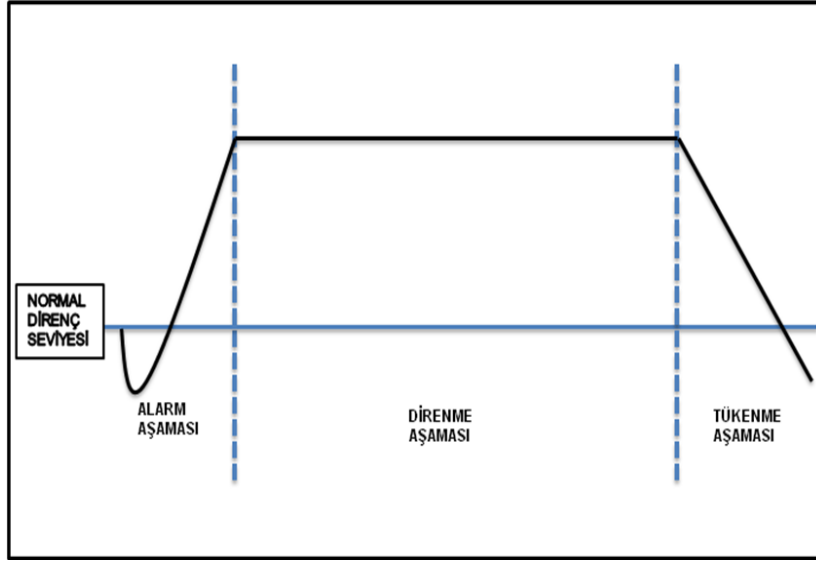
kaç tepkisi, kısa dönemli bir strese maruz kalındığında organizmaya yardımcı olan basit, istem dışı ve ilkel bir tepkidir.

Şekil 1: Savaş ya da Kaç Tepkisi.
Kaynak: Hargreaves, G. (1998: 17).

Şekil 1’de görülen, Cannon’ın savaş ya da kaç tepkisinde bir çeşit zincirleme döngü meydana gelmektedir. Bu süreçte, Selye’nin “Genel Uyum Sendromu”nun ilk aşaması olan alarm aşamasına benzer bir tepki ortaya çıkar. Nitekim tehdit ve tehlikeler karşısında organizma, kendi kendini korumaya yönelik bir dizi tepki zinciri harekete geçirme yeteneğine sahiptir. Bu beceri sayesinde beden, tehlike ile karşılaşınca savaş ya da kaç sürecini başlatır. Bu süreç içinde stresli bu durum ile baş edebileceğine inanan canlı savaşı ve uyum gösterir. Ancak bu stresli durum ile baş edemeyeceğine kanaat getirirse o ortamdan veya durumdan uzaklaşmaya çalışır (Baltaş ve Baltaş, 2004: 23; Cranwell-Ward ve Abbey., 2005: 34).

Stres kavramı insandaki fizyolojik ve psikolojik değişimleri ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Geneli kapsayan bir tanımlama yapmak güçtür, çünkü pek çok biçimde, farklı bireylerde, farklı belirtilerle ortaya çıkmaktadır. Kişinin stresten etkilenme seviyesi onun stresi algılama biçimine bağlıdır. Stres bazen zararlı bazen de yararlı sonuçlar meydana getirir. Diğer bir deyişle her tür stres zararlı değildir (Selye, 1978: 221; Braham, 2002: 47; Rosenthal, 2002: XIII; Losyk, 2005: 9; Aytürk, 2010: 333; Yazdani vd., 2010: 208-209; Mannarini ve Talo, 2011: 2; Segerstrom ve O’Connor, 2012: 3-4).

Şekil 2: Selye'nin Genel Uyum Sendromu (GUS) ve Stresin Üç Aşaması.
Kaynak: Selye, H. 1978: 111.

Şekil 2'de Selye (1956) tarafından ortaya konan genel uyum sendromu (GUS), stres altında organizmanın bir uyum sürecinden geçtiğini gösteren ve üç aşamalı tepkisini açıklamaktadır. GUS kuramı için Selye neden “genel” diye adlandırdığını şu şekilde açıklamaktadır:

“Bu sendromu genel diye adlandırdım, çünkü vücudun geniş bir alanında bazı etmenlerin de etkisiyle genel bir etki ile oluşur. Uyumluluk ile ilişkilendirdim, çünkü bir savunma mekanizması harekete geçer ve toparlanma ve iyileşme için bir uyum süreci başlar. Sendrom dedim, çünkü her bir etken ve etkilenen olgular birbiri ile koordineli ve kısmen bağlantılıdır.”

Selye'nin (1978: 36–38) ifade ettiğine göre organizmanın yaşadığı ve şekil 2'de gösterilen aşamalar ve tanımları kısaca şöyledir;

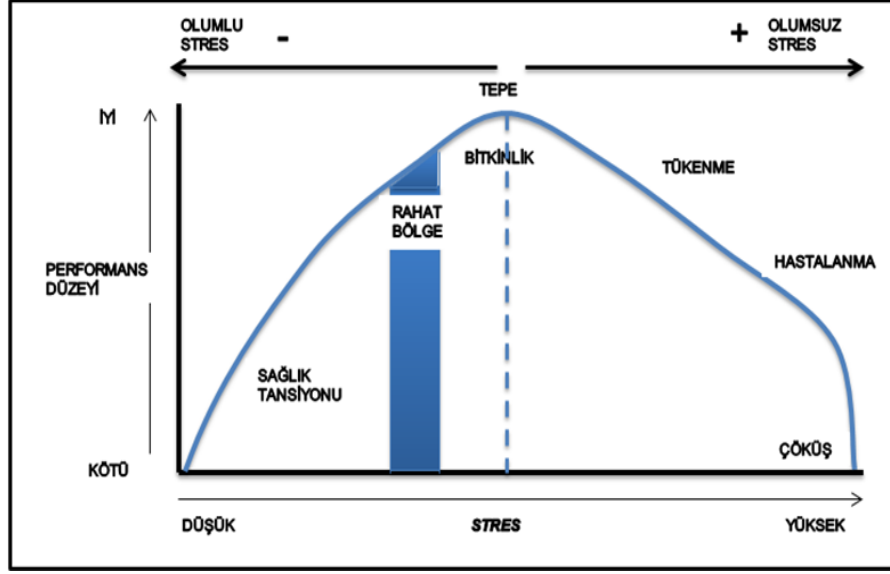
1. Alarm tepkisi; organizmanın dış etkene karşı teyakkuza geçtiği ve silahlarını hazırladığı ilk aşamadır. Bu aşamada vücut tüm savunma kuvvetlerini hazırlamaya başlar. Ancak alarm tepkisi bütün tepki değildir. Selye'nin fareler üzerinde yaptığı araştırmalarına göre şayet kötü niyetli bu etken derhal yok edilmezse, alarm aşamasını aşabilir ve direnme daha sonra tükenme aşamalarını takip eder.

2. Direnme aşaması; bu aşamadaki tepkiler ilk aşamadan oldukça farklıdır hatta pek çok bakımdan tam tersi reaksiyonlar oluşur. Örneğin; alarm aşamasında adrenal korteks kan içerisine mikroskobik olarak görülebilen hormonlar salgılar. Alarm aşamasında kan yoğunlaştırılmış bir hal alır ve kilo kaybı söz konusudur. Buna karşın direnme aşamasında, kan sulanır ve hızlanır buna ilaveten kilo normale döner. Stres, şekil 2'de görüldüğü gibi istenen, orta noktada tutulabilirse olumlu kabul edilebilir ve performansta artışa neden olur.

3. Tükenme aşaması; artık organizmanın alarm aşamasında gösterdiği tepkilere benzeyen tepkiler verdiği aşamadır. Uzun süreli stres altındaki yaşam formunun son aşamaya gelmesidir. Erken yaşlanma diyebileceğimiz bu dönemde aşırı bir yıpranma söz konusudur. Vücut hemen hemen tüm silahlarını kullanmış ve tükenmeyle karşı karşıyadır. Bu noktada bazı dış desteklere ihtiyaç olacaktır.

Günümüz dünyasında artan yeni iş imkânları, küreselleşme, liberalleşme ve özelleştirme gibi kavramlar neticesinde çalışanların çok çeşitli işleri kısa zamanlarda yapması beklenmektedir. Bu şartlarda, çalışanlar rol farklılıkları, belirsizlikler ve yeni uyaranlar sonucunda büyük baskı yaşayabilmektedirler. Bu gerginlik, anksiyete ve baskının başka ve yaygın bilinen ismi strestir (Malhotra ve Chadha, 2012: 1–2). Her meslek grubunun kendine has bazı stresli zamanları vardır. Sıkıcı toplantılar, yetkisiz sorumluluklar, güç mücadeleleri, çok fazla iş yükü ya da çok az iş, dedikodu ve iş yerinde çatışmalar stres oluşturacak yeterli alt yapıyı hazırlayacak etmenlerdir (Iqbal ve Waseem, 2012: 54). Bireyler stres vericilerle (stressors) bazen baş edebilmekte; bazen ise stres verici durumlar karşısında yıpranarak bitkinlik, yenilmişlik, yılgınlık, yalnızlık, tükenmişlik gibi duyguları yaşamaktadırlar (Rosenthal, 2002: X; Ice ve James, 2007: 13).

Stres kavramını bir sınıflandırma içerisine sokarak ve tanımlarından yola çıkarak ne tür stres çeşitleri olduğundan genel olarak bahsetmek mümkündür. Bu şekilde, kişiden kişiye ve durumdan duruma göre değişebilen bir soyut kavram için net bir tanımlama yapılamadığı gibi çeşitleri de net bir biçimde ortaya konamamaktadır. Ancak stres kavramının babası sayılan Selye'nin tanımına göre (1978: 74) stres temelde ve özünde iki çeşittir; Yunanca “eu” iyi, güzel anlamına gelen ön ek ile oluşan “eustress” yani “olumlu stres” ve Latince “dis” kötü, uyumsuz anlamına gelen ön ekinden oluşan “distress”, “olumsuz stres”tir.

Şekil 3: Olumlu Stres (Eustress) – Olumsuz Stres (Distress), Yerkes ve Dodson Yasası.
Kaynak: Dhanapal, R. V. vd., 2011: 1.

Bunların organizma üzerindeki etkisi biyolojik olarak hemen hemen aynıdır (Cranwell-Ward ve Abbey, 2005: 124; Ali vd., 2011: 3). Olumlu stres için Selye bazı hastalıkları tedavi etmek için şok tedavileri uygulamıştır. Bu şok tedavileri ve diğer tedavi yöntemlerinin bazı hastalıkların tedavisinde etkili olduğu ispatlanmıştır. Ancak yine de belli bir seviyeden sonraki stresin bu tip hastalıkların kötüleşmesini sağlayıp sağlamadığı konusunda yeterli kanıt mevcut değildir. Bu bir çeşit paradokstur (Selye, 1978: 221).

Ancak Şekil 3'te görüldüğü gibi olumlu stres belli bir noktadan sonra bireyi rahatsız eden bir hale gelir. Olumsuz stres ise adından da anlaşılacağı üzere negatif strestir. Hayal kırıklıkları, başarısızlıklar, tehditler, utançlar ve diğer olumsuz tecrübeler olumsuz strese neden olur. En basit anlamıyla, fazlasıyla canlanma, uyanma demektir. Olumsuz stres etkililiği, yeterliliği artırmak bir yana kişisel sağlığı ve esenliği tehdit eden iş görme gücüne ve verimliliğine zarar veren sonuçlara yol açar. Sıkıntı ve kaygı duymak kesinlikle çalışma gücünü ve yeteneğini etkiler (Klarreich, 2008: 7; Luthans, 2011: 278; Dhanapal vd., 2011: 1).

2.1 Örgütsel Stres Kavramı

İş dünyasında ve insanların günlük yaşantısında önemli yer tutan stres kavramı, amacı hizmet sunmak ya da kar elde etmek için üretim yapmak olan tüm örgütlerin profesyonel bir biçimde ele almak durumunda oldukları önemli bir kavram haline gelmiştir. Stresin, çalışanların iş doyumunu, genel doyumunu ve motivasyonlarını direkt ya da dolaylı etkilediği düşünüldüğünde ne kadar önem arz ettiği görülmektedir. Nitekim stresle baş etmek için çeşitli önlemler ve tedbirler almak, örgütlerin maliyetlerinde dolaylı azalmalara neden olmakta ve

çalışanlarının mutlu olmaları nedeniyle de çalışılabilir ortamlar sağlayabilmektedir. Bu kapsamda gerek özel gerekse kamu örgütleri için stres ve stresle baş etme kavramlarının önemi her geçen gün artarak devam etmektedir.

Örgütsel stres ya da temelde iş stresi kavramına girmeden önce iş nedir ve neden iş gereksinim vardır sorusuna cevap bulmaya çalışmak gerekir. Freud ve Adler gibi bazı düşünürler işin insan varlığının ayrılmaz bir içsel parçası olduğunu savunmuşlar, Erickson (1950) ise iyi bilinen gelişim teorisinde, kişinin kendilik duygusu için işin önemine dikkat çekmiştir. Maslow (1968) gibi motivasyonel teorisyenler ise işin sadece güvenlik, yiyecek ve yahut barınma gibi temel ihtiyaçları karşılamadığını aynı zamanda rekabet, sosyal birliktelik ve anlamlılık gibi daha yüksek seviyeli gereklilikleri de yerine getirdiği görüşünü savunmuşlardır. Son yapılan bazı araştırmalar ortaya koymuştur ki, iş kişilik gelişim süreci ve kendine saygı kavramları ile organik bir şekilde ilişkilidir. Yani iş bireyin toplum içinde kendini saygın bir kişi olarak görmesini ve tanıtmasını sağlayan bir araç vazifesi görmektedir ve dolayısıyla sosyal, kültürel, ekonomik ve bireysel faktörlerden etkilenebilmektedir (Kendall vd., 2000: 4).

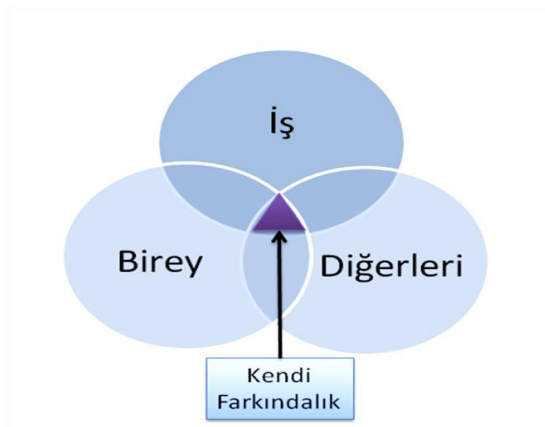
Stresi genel olarak bireyin değişen ve zorlayan iç ya da dış etmenlere gösterdiği biyolojik ve psikolojik uyum çabası demekle sadece tekil olarak insanlara kısıtlamak yeterli olmamaktadır. Bireylerin oluşturduğu örgütler ve toplumlar da stresten aynı şekilde ve hatta daha fazla oranda etkilenmektedir. Dolayısıyla stres bireyi etkilemekle, o bireyin içinde bulunduğu örgütü ve hatta toplumu etkilemektedir. Yani, bireyleri toplumdan bağımsız düşünmek mümkün değildir. Durkheim (1933) bir toplulukta oluşabilecek duygusal yükselmelerin topluluğun his yoğunluğunu artırdığını ve birlikteliği güçlendirebildiğini ifade etmiştir. Örneğin; televizyonda büyük felaket haberleri izleyen insanlar harekete geçmekte, yardıma koşmakta direkt ya da dolaylı yardım edebilme yolları aramaktadırlar. Bu da gösteriyor ki, bireysel ve toplumsal duyguları yükseltmek ve stres oluşturmak yarar sağlayabilmektedir (Aldwin, 2007: 14).

20. yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan ve her geçen gün inanılmaz bir hızla değişen teknolojik, ekonomik, çevresel ve küresel faktörlerin neticesinde insanlar gibi toplumlar ve örgütler de bu değişime ayak uydurmak zorunda kalmışlardır. Artan küresel etkiler, insan gereksinimleri ve hayat standartlarının yükselmesi nedeniyle örgütlerin de iklimi değişmiş ve stres ve strese bağlı sonuçları mutlaka dikkate almak durumunda kalmışlardır (Kendall vd., 2000: 3; Örucü vd., 2011: 2-3). Amerikan Ulusal İş Güvenliği ve Sağlığı Enstitüsüne göre (NIOSH, 1999) örgütsel stres, çalışanların, kurumun ihtiyaçlarına karşılık

verememesi ve yeteneklerini aşması durumunda fiziksel ve psikolojik olarak yanıt verememesi olarak açıklanmaktadır (akt. Dollard vd., 2003: 1-5). Bugünün modern dünyasında her bir çalışan, işlerini yaparken bir yerde bir şekilde mutlaka stres ile karşılaşmak durumundadır. Bu da stres fenomenini tüm çalışanların karşılaştığı, kaçınılmaz evrensel bir olgu haline getirir. Bütün örgütlerdeki çalışanlar, iş doyumlarını etkileyen bir çeşit stres etkeni ile karşılaşmaktadırlar (Mararcine, 2010: 179-180; Iqbal ve Waseem, 2012: 109).

2.2. Stres Kaynakları

Gelişen teknoloji, hızlı yaşam koşulları, büyükşehir yaşantısı vb. bir çok strese neden olabilecek faktör mevcuttur. İnsanlar günlük iş ve ev döngüsü içerisinde bu stres etkisini fark edemeyebilirler. Bazen yetiştirilmesi gereken işler, trafik, toplum önünde konuşmak, toplantılar, büyük ve beklenmeyen değişimler, bazen ailevi problemler gibi nedenlerden ötürü stres yaşanabilir. Çevremizdekilere, kendilerini nelerin strese soktuğunu sorarsak, hepsinden farklı cevaplar alırız, çünkü herkes stresi farklı algılar. İnsanların olaylara bakışları tamamen farklı olabilir (Braham, 2002: 17). Günümüzde olumsuz stres gerek bireyler gerek aileler, gerekse örgütler ve toplumlar için önemli sonuçlara neden olan sağlık sorunu haline gelmiştir. Gelişmiş ülkelerde, Avrupa Birliği ülkelerinde çalışan her dört kişiden birinin stres kaynaklı bir sıkıntı ve her beş kişiden birinin de tükenmişlik sendromu yaşadığı ifade edilmektedir (Kompier ve Cooper, 2003: 1-4).

Şekil 4: Stres Kaynakları Modeli
Kaynak: Cranwell-Ward J. ve A. Abbey, 2005: 52.

Şekil 4'te ifade gösterildiği gibi, Cranwell-Ward ve Abbey (2005: 52) stres kaynaklarını iş, birey ve diğerleri şeklinde incelemiştir. Stres algısal olarak kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Dolayısıyla her kişi için de aynı çözümlerden bahsetmek mümkün değildir. Kişinin stres kaynağı olarak değerlendirdiği faktörler kendi özel yaşamından kaynaklanabileceği gibi iş yeri çalışma ortamından ve diğer çevresel faktörlerden de

kaynaklanabilmektedir. Bireysel stres kaynaklarına bakıldığında, kişinin karakteristik özelliklerinden başlayarak aile yaşantısına ve sosyal çevresine kadar geniş çaplı bir alan söz konusu olmaktadır.

Birçok açıdan tanımlanan, ancak günümüzde genel olarak kişinin çevresi ile olan bağlantıları ve münasebetleri ile ilişkilendirilen bir olgudur. 90'lı yıllarda yaptığı çalışmalarla stresi ve başa çıkma yollarının daha iyi anlaşılmasını sağlayan bilim insanı Richard Lazarus'a göre kişi ve çevre arasındaki olumsuz ilişki zararlı bir şekilde dönüşebilmektedir, örneğin psikolojik hasar, beklenen zarardan ötürü tehdit ve başa çıkabilme zorlukları bunlardan bazıları olarak sayılabilir (Strongman, 2006: 29).

Şekil 5: Örgütsel Stres Kaynakları Modeli
Kaynak: Luthans, F. 2011: 283.

Luthans (2011) örgütsel stres kaynaklarını; idari politiklar ve stratejiler, örgütsel yapı ve dizayn, örgütsel süreçler ve çalışma koşulları şeklinde incelemiştir ve bu inceleme sonuçları bir model biçiminde Şekil 5'de gösterilmiştir. İdari politikalar ve stratejiler dendiğinde, örgüt için yapısal küçülme, rekabet baskısı, performansa dayalı ücret sistemi, vardiyalı çalışma sistemi, bürokratik kurallar ve ileri teknoloji gibi faktörler ifade edilmektedir. Stres oluşturan diğer bir örgütsel etken, örgütün yapısı ve dizaynıdır.

Merkezileşme ve resmileşme, teknik ve idari bölüm arasındaki çatışma, belli bir alanda uzmanlaşma, rol belirsizliği ve çatışması, terfi olnakalarının olmaması ve sınırlayıcı ve güvensiz örgüt kültürü gibi etkenler örgüt yapısı içerisinde yer alan stres yapıcı faktörlerdir. Üçüncü olarak, örgütsel süreçlerden kaynaklı stres faktörlerini incelemek gerekirse, sıkı kontrol, sadece aşağı yönlü bir iletişim süreci, performansın az geri besleme yapılması, merkezden idare, astları karar alma sürecine girememesi ve cezalandırıcı sistem bu kategoride sayılabilir.

Sadece insanın kendi hayatı stres etkeni değildir. Her ne kadar stresin temel kaynağı insanın kendisi olsa da çevresel ve iş ile ilgili stres etkenleri de önemlidir. İş hayatı çalışanlara maaş, sosyal güvenlik, belli bir gaye gibi bir takım sosyal faydalar getirirken işten kaynaklanan stres gibi sağlık açısından bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Küresel büyüklükteki krizler, ekonomik durgunluklar, iş kayıpları ve benzeri olumsuzluklar kaçınılmazdır (Bhui vd., 2012: 1-2).

Hızla değişen dünya, teknoloji, artan rekabet ortamı, hızla kıtlaşan kaynaklar, hızlı değişim gibi faktörler önemli örgütsel stres kaynaklarıdır. Çalışma yerlerinde herkesin ortak olarak şikâyet ettiği stres faktörleri; maaş eşitsizlikleri, rol belirsizlikleri, çatışma, iletişimsizlik, başarısızlık korkusu, zaman baskısı, aşırı iş yükü veya çok az iş, net ortaya konmayan beklentiler ve ast-üst ilişkileri olarak sayılabilir (Braham, 2002: 37-38; Baba, 2012: 209; Kırıl, 2012: 97).

2.3. Stresin Bireysel ve Örgütsel Sonuçları

Pek çok uluslararası ve ulusal kurumların baş etmek için eğitimler ve programlar uyguladığı örgütsel ve bireysel olumsuz stres elbette sadece bireyleri değil, örgütleri ve hatta ülkeleri olumsuz etkileyebilmektedir. Stresin her birey için aynı etkileri olmasından bahsedilemez. Ancak her birey stresin farklı biçimleri ile farklı zamanlarda karşılaşabilir. Herkes her stres etkenini aynı şekilde değerlendirmeyebilir ve algılamaz (Malek, 2010: 9-10; Ali vd., 2011: 3).

Çalışanların yaşadığı stres ve çatışma ortamı örgütsel performansı doğrudan etkilemektedir. Elbette bir miktar stres ve çatışma ortamı performans üzerinde olumlu etki yapabilir. Örneğin; yeni bir yöneticinin gelmesi ya da terfi almak iş hakkında yeni bilgiler öğrenme isteğini güçlendirir. Bazı çalışanlar için stres, aktiviteyi ve performansı arttıran bir etken olabilir (Luthans, 2011: 293). Bunun yanında iş stres yapıcıları (stresörleri) ile tükenmişlik arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. İngilizce “burn-out” olarak ifade edilen

bu sendrom da, son yıllarda başlı başına bir araştırma konusu olarak gündemi meşgul etmektedir. Aşırı miktarda olumsuz stresin bireyleri tükenmişliğe götüren bir etken olabileceği de değerlendirildiğinde, günümüz örgütsel sorunlarının önemi net olarak ortaya çıkmaktadır. Tükenmişlik sorunu ile uğraşmak ve baş etmek ise oldukça zor başka bir süreç olarak ifade edilmektedir (Kim ve Stoner, 2008: 5–6). Stres bireyler üzerinde hem zihinsel hem fiziksel ve hem de duygusal etkiler yapar. Stresin tek bir hedefi yoktur. Stres oluşturan her hangi bir olay ya da faaliyet vücutta bir tepki meydana getirir, bu kaçınılmaz doğal bir tepkidir. Özellikle merkezi sinirsel sisteminin üzerinde bazı etkilere neden olabilir, bunlardan en önemli olan sistem beyindir.

Beyin aktivitesini etkileyerek adrenalin ve glucocorticoid hormonların salgılanmasını tetikler. Bir dizi kimyasal işlem sonrasında vücut harekete hazır hale geçer. İşte bu hazırlık, bir ordunun savaşa hazırlanmasına benzer. Belli seviyelerde bu savaş hazırlığı durumu elbette yararlı ve verimli bir fenomendir. Ancak bu olağan dışı şartlar ve aktivite uzun süreli olduğunda organizmaya zarar vermeye başlar. Basitçe anlatmak gerekirse, bağışıklık sisteminde değişiklikler, cilt bozuklukları, kalp, damar ve kan kimyasında farklılaşma, kaslarda gerginlik, nefes alış verişlerde düzensizlik, sindirim sisteminde bozulmalar, vücut ısısı değişimleri ve duyuların aşırı hassaslaşması gibi bir takım belirtiler ortaya çıkabilir (Araoz, 1998: 11–12).

3. Örgütsel Stres Düzeyinin Ölçümü ve Demografik Değişkenlerle İlişisini İncelemeye Yönelik Araştırma

Her insanın yaşadığı ve çalıştığı yerde, yaşam ve çalışma şartlarına bağlı olarak fazlasıyla farklı stres kaynakları olabilmektedir. Nitekim bazı çalışanlara göre stres faktörü olarak algılanan bir durum bir başkası için aynı etkiye sahip değildir. Ev yaşam koşulları da herkesin farklı olduğu da düşünüldüğünde her bir bireyin stres algısı tamamen farklı olacaktır. Bu noktada stresle mücadele sadece bireylerin gayreti ile olamamaktadır. Aileler, iş arkadaşları, örgütler ve hatta devletler stres kaynaklarını ortadan kaldıracak tedbirler almak durumundadırlar.

3.1. Araştırmanın Amacı

Örgütsel stresin bazı demografik değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik olarak alanyazında az da olsa uygulamalı çalışmalar bulunmaktadır. Bu araştırmalarda genel olarak genel stres ve örgütsel stres kavramları ile bunların çalışanlar ve kurumlar üzerindeki etkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırma, örgütsel stres düzeyi ile çalışanların demografik

değişkenleri arasındaki ilişkiyi belirleyerek daha sonra bahse konu stres kaynaklarının kontrol edilebilir düzeylerde nasıl yönetilebileceği konusunda yapılacak benzer çalışmalara destek olmak ve yönetici pozisyonunda bulunanların ise çalışanların demografik değişkenlerini göz önüne alarak bazı değerlendirmelerde bulunmalarına ışık tutmak amacını taşımaktadır. Bu stres faktörlerinin farklı özelliklere sahip çalışanlar üzerindeki etkilerini tespit etmek ve elde edilecek sonuçlara bağlı olarak örgütsel stres ile başa çıkma konusunun etkinliğini sağlayarak çalışanların etkinlik ve verimliliklerini artırabilecek önerileri ortaya koymaya çalışmak yöneticilerin işlerini kolaylaştıracaktır.

3.2. Araştırmanın Önemi

Kamu açısından hizmet sektörü bilhassa müşteri ilişkileri üzerine kurulmuştur ve alış verişe konu olan ürün ve hizmet söz konusu olduğundan rekabet gibi bir kavramı da göz önüne almak zorundadır. Hizmet ve ürün açısından sunulan hizmetin kalitesi veya satılan ürünün yanında en önemli faktörlerden biri müşteri memnuniyetidir. Müşteri memnuniyetinin sağlanabilmesi için örgütler, çalışanlarının stres düzeylerini ve duygusal kaynaklarını da elbette kullanmaktadırlar. Çalışanların olumsuz stresten uzak olması bu beceri ve kaynakların daha etkili ve verimli kullanılması açısından önemlidir. Bu bağlamda çalışanların iş örgütsel stres faktörlerinden kaynaklarının belirlenmesi kurumlar için gerekli bir husustur. Pek çok açıdan büyük etkileri olan örgütsel stres ile çalışanların başa çıkamamaları sonucu performans düşüklüğü, iş doyum düzeylerinde azalma ve verimsizlik gibi olumsuz durumlar meydana gelebilmektedir. Bu bakımdan, çalışanların örgütsel faktörlerden kaynaklanan stres düzeylerinin belirlenmesi, çalışanların stres düzeylerinin; cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve çalışma süresi (kıdem) gibi demografik değişkenlerle olan ilişkisini belirlemek, çalışanın hizmet üretimi ve sunumu sırasında maruz kaldığı bilişsel ve duygusal uyumsuzlukların giderilebilmesi açısından önem arz etmektedir.

3.3. Araştırmanın Kısıtları

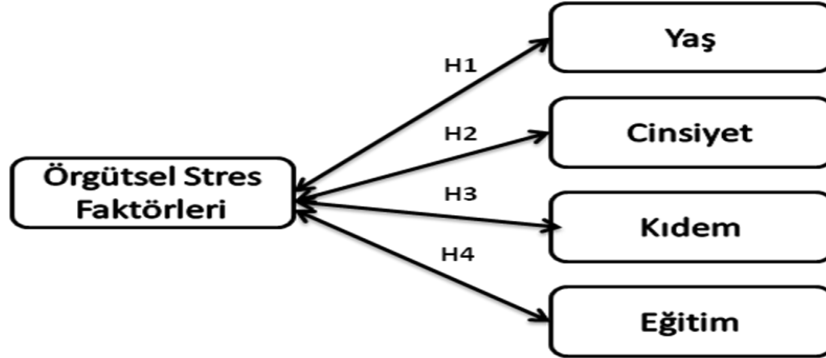
Araştırmayla ilgili bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Çalışma, Merzifon ilçesi kaymakamlık (Hükümet Konağı) teşkilatı içindeki kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanlar ile yapılmıştır. Sonuçlar örneklem ile sınırlı olup tüm ülkeye genellenmemiştir. Örgütsel Stres Kaynakları Ölçeği kamu çalışanlarının öz bildirimlerine göre doldurulmuştur. Amasya ili Merzifon ilçesinde görev yapan 145 kişi üzerinde yapılan bu çalışma tanımlayıcı tipte olup sonuçları hedef grubun değerlendirmeleriyle sınırlanmıştır. Araştırma kapsamında birlikte

incelenmiş olan iş stresinin birlikte ele alındığı çalışmalara ilişkin alanyazın bilgileri de sınırlıdır.

3.4. Araştırma Modeli ve Araştırma Hipotezleri

Araştırma modeli kısaca bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenler arasındaki ilişkileri ya da etkiyi gösteren bir sistemi temsil etmektedir. Araştırmada verilerin istatistiksel analizi bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken üzerindeki etkisini ortaya koyacak bir model içinde ele alınmıştır. Bu model şekil 6'da gösterilmiştir. Araştırmada, bağımsız değişken olarak demografik özellikler (yaş, cinsiyet, kıdem, eğitim) belirlenirken, bağımlı değişken olarak örgütsel stres faktörleri belirlenmiştir.

Verilerin çözümlenmesinde frekans, yüzde, ortalama, parametrik fark testleri, korelasyon ve regresyon analizi testleri kullanılmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan Kişisel Bilgi Formu ile toplanan verilere ilişkin frekans ve yüzdeler dağılımlar gibi betimsel istatistikler bulunmuş, elde edilen sonuçlar çizelge haline getirilerek verilmiştir. Çalışanların örgütten kaynaklanan stres düzeyleri; ortalama ve standart sapma analizleri yapılmıştır. Çalışanların stres düzeylerinin bağımsız değişkenlere (iş doyumu, yaş, cinsiyet, çalışma süresi ve eğitim durumu) göre anlamlı farklılaşma gösterip göstermediği varyans testi ile sınıanmıştır.

Şekil 6: Örgütsel Stres Faktörleri ve Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiye İlişkin Araştırma Modeli.

H1: Örgütsel stres faktörleriyle çalışanların yaşı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Örgütsel stres faktörleriyle çalışanların cinsiyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Örgütsel stres faktörleriyle çalışanların kıdemi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Örgütsel stres faktörleriyle çalışanların eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Örgütsel stres faktörlerinin çalışanlar üzerinde etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bir başka deyişle, örgütsel stres düzeyi, çalışanın işini yaparken kendini o işe hem fiziksel hem bilişsel hem de duygusal olarak yoğunlaşmasını engelleyecek hali alabilmektedir. Bu durum farklı demografik özelliklerdeki çalışanlar üzerinde farklı etkiler oluşturabilir. Bu gerekçeye bağlı olarak yukarıda yer alan dört hipotez kurulmuştur

3.5. Araştırmanın Veri Toplama ve Analiz Yöntemi

Araştırmada, veriler araştırmacı tarafından hazırlanan ve Kişisel Bilgi Formu ve Örgütsel Stres Kaynakları Ölçeği oluşan bir anket ile toplanmıştır. Araştırmacı tarafından hazırlanan, çalışanların demografik bilgilerini, tanıtıcı ve mesleki özelliklerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşan form; çalışanların cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu, mesleki kıdem gibi demografik sorulardan dört adedinden oluşmaktadır.

Örgütsel Stres Kaynaklarını belirlemek için, Prof. Dr. Ali Balcı tarafından geliştirilen ve “Üniversite Öğretim Elemanlarının İş Stresi” (1993) adlı araştırmasında kullanılan anket üzerinde bazı değişiklikler yapılarak oluşturulmuştur. Bu çalışmada stres değişkenlerinin güvenilirlik analizinde Cronbach’s Alpha $\alpha = 0,932$ olarak, yüksek güvenilir bulunmuştur.

Araştırmada elde edilen veriler, Statistical Package For Social Science (SPSS) 18.0 paket programında araştırmacı tarafından kodlanmış ve gerekli analizler uzman görüş alınarak yapılmıştır. Çözümlemede, araştırmanın alt problemleri ve toplanan verilerin özellikleri dikkate alınarak aşağıdaki teknikler kullanılmıştır.

Bu anket için beş alternatif yanıt arasından çalışanların kendilerine en yakın olanı seçmeleri istenmiştir. Bu alternatif yanıtlar ve yorumları şunlardır:

- 1- Pek Çok: Çalıştığım kurumun bu yönü benim için en yüksek stres kaynağıdır. (1 Puan)
- 2- Çok: Çalıştığım kurumun bu yönü benim için yüksek bir stres kaynağıdır. (2 Puan)
- 3- Orta: Çalıştığım kurumun bu yönü benim için orta seviyede bir stres kaynağıdır. (3 Puan)
- 4- Az: Çalıştığım kurumun bu yönü benim için az seviyede bir stres kaynağıdır. (4 Puan)
- 5- Hiç: Çalıştığım kurumun bu yönü benim için hiçbir şekilde stres kaynağı değildir. (5 Puan)

Araştırmada verilerin istatistiksel analizi bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken üzerindeki etkisini ortaya koyacak bir model içinde ele alınmıştır. Araştırma kapsamında

kullanılan Kişisel Bilgi Formu ile toplanan verilere ilişkin frekans ve yüzdelik dağılımlar gibi betimsel istatistikler bulunmuş, elde edilen sonuçlar çizelge haline getirilerek verilmiştir.

3.6. Araştırma Kütlesi ve Örneklem

Bu çalışmada, örgütsel stres kaynakları ile çalışanlarının demografik özellikleri arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmek, ilişkinin yönünü ve derecesini belirlemeye çalışılmıştır. Araştırma verileri anket yöntemi ile elde edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu, Merzifon kaymakamlığının farklı birimlerinde çalışan teknik, idari ve sözleşmeli 145 personelden oluşmaktadır. Araştırma verilerini elde etmek için Kişisel Bilgi Formu, Örgütsel Stres Kaynakları Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçeğe ve kişisel bilgi formuna bağlı olarak oluşturulan anket sonucunda araştırma konusu ile ilgili veriler toplanmıştır.

Güvenirlilik Analizi

Ölçeklerin güvenilirliğinin test edilmesinde alfa katsayısından (Cronbach's Alpha) yararlanılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığını gösteren güvenilirlik analizleri de yapılmıştır. Yapılan analizlerde 145 katılımcıdan elde edilen veriler kullanılmıştır. Sonuçlar örgütsel stres kaynakları ölçeği için "yüksek derecede güvenilir" aralıkta tespit edilmiş ve anlamlılık $p < 0,05$ düzeyinde çift yönlü olarak değerlendirilmiştir. Değişkenlerden herhangi birinin çıkartılmasından dolayı araştırmanın güvenilirliği etkilenmemektedir. Bu değişkenlere verilen cevapların güvenilirliğinin yüksek olması nedeniyle tüm istatistiksel analizler yapılabilmektedir. Araştırmada incelenen örgütsel stres değişkenlerinin güvenilirliğini ortaya koymak amacıyla ölçekler için Cronbach's Alpha (α) katsayısı hesaplanmıştır ve Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Örgütsel Stres Kaynakları Ölçeği Güvenirlilik Analizi Sonucu Tablosu

CRONBACH'S ALPHA	DEĞİŞKEN SAYISI
0,928	30

Araştırmanın amacına uygun olarak ele alınan örgütsel stres kaynakları ölçeği için beşli likert ölçeğinde incelenen 30 sorunun güvenilirliği % 92,8 (Cronbach's Alpha $\alpha = 0,928$) olarak yüksek derecede güvenilir bulunmuştur.

Tanımlayıcı İstatistikler

Aşağıda Tablo 2'de ankete katılan ve değerlendirmeye alınan 145 çalışanın demografik özelliklerine ait frekans dağılımları ve yüzdelik oranları verilmiştir.

Tablo 2: Demografik Özelliklerin Frekans Analiz Tablosu

Demografik Özellikler		Frekans (n)	Yüzdesi (%)
Cinsiyet	Bayan	52	35,9
	Bay	93	64,1
Yaş	18 – 25	5	3,4
	26 – 35	40	27,6
	36 – 45	59	40,7
	46 ve üzeri	41	28,3
Mesleki Çalışma Süresi (Kıdem)	0 - 5 Yıl	28	19,3
	6 - 10 Yıl	26	17,9
	11 - 15 Yıl	25	17,2
Eğitim Düzeyi	16 Yıl ve üzeri	66	45,5
	İlköğretim	11	7,6
	Lise ve dengi okul	35	24,1
	Ön lisans	30	20,7
	Lisans	58	40
Lisans üstü	11	7,6	

Tablo 2'ye göre, araştırmada yer alan ve anket sonuçları değerlendirmeye tabi tutulan 145 kamu çalışanının cinsiyete göre dağılımları incelendiğinde; % 64,1 çalışanın (n=93) erkek çalışanlar olduğu ve % 35,9'lık bir oranın ise (n=52) bayan çalışan olduğu görülmektedir. Ayrıca araştırma kapsamındaki çalışanların medeni durumlarına göre dağılımları incelendiğinde, çalışanların % 89'unun evli (n=129), % 11'inin bekâr (n=16) olduğu görülmektedir. Araştırma kapsamındaki çalışanlar eğitim durumlarına göre incelendiğinde, % 7,6'sının (n=11) lisansüstü eğitim (yüksek lisans ya da doktora) sahibi olduğu, % 40'ının (n=58) lisans mezunu olduğu, % 20,7'sinin (n=30) ön lisans eğitimi aldığı, % 24,1'inin (n=35) lise ve dengi okul bitirdiği ve % 7,6'sının (n=11) ise ilköğretim mezunu olduğu görülmektedir. Çalışanların kurum içindeki kıdem durumları incelendiğinde, çalışanların % 45,5'inin (n=66) 16 yıl ve üzeri iş deneyimine sahip olduğu görülmektedir. 11-15 yıl arası iş deneyimine sahip olan çalışanların oranı % 17,2 (n=25), 6-10 yıl arası iş deneyimine sahip çalışanların oranı % 17,9 (n=26) olmuştur. Yeni işe başlayan ve 0-5 yıl arası iş deneyimine sahip çalışanların örneklem içerisindeki oranı ise % 19,3 (n=28) olarak gerçekleşmiştir.

Regresyon Analizleri

Tüm değişkenlerin nicel olduğu durumlarda regresyon analizi kullanılabilir yöntemlerden birisidir. Regresyon analizi bir ya da daha fazla bağımsız değişkenin tek bir bağımlı değişkene ait değerleri açıklamak veya tahmin etmek için kullanılan istatistiksel bir uygulamadır. Araştırma için belirlenen “çalışanların stres düzeyleri; cinsiyete, yaşa, eğitim durumuna ve çalışma süresine (kıdem) göre değişmekte midir?” problem sorusunu çözmek için yapılan regresyon analiz bulgularını gösteren Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Örgütsel Stres Faktörleri ile Çalışanların Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Regresyon Analizi Bulguları

Model				
Model	R	R ²	Uyarlanmış R ²	Standart Hata
1	,147 ^a	,022	-,006	,70090

a. Bağımsız Değişken: Demografik Özellikler (Yaş, Cinsiyet, Kıdem, Eğitim).

b. Bağımlı Değişken: Örgütsel Stres Faktörleri.

ANOVA

Model	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalamanın Karesi	F	Anlamlılık
1 Regression	1,527	4	,382	,777	,542 ^a
Residual	68,776	140	,491		
Total	70,302	144			

KATSAYILAR

Model		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Anlamlılık
		B	Std. Hata	Beta		
1	Yaş	-,061	,104	-,073	-,586	,559
	Cinsiyet	,218	,135	,150	1,612	,109
	Kıdem	,040	,069	,068	,581	,562
	Eğitim	,002	,058	,004	,038	,970

Tablo 3 incelendiğinde, çalışanların yaş, cinsiyet, kıdem ve eğitim özelliklerinin, stres düzeylerini anlamlı şekilde etkilemediği ve elde edilen modelin istatistiksel olarak anlamlı ($p>0,05$) olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda oluşturulan H1, H2, H3, ve H4 hipotezlerinin tümünün reddedilmiş olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle, çalışanların örgütsel kaynakların sebep olduğu stres algılarının yaşa, cinsiyete, eğitim düzeyine, çalışma süresine (kıdem) göre anlamlı farklılık göstermemektedir.

4. Bulgular

Aşağıda Tablo 4'te verilen örgütsel stres faktörleri tanımlayıcı istatistikleri incelendiğinde, çalışanların örgütsel stres düzeylerinin, birbirine benzer ve orta düzeyde olduğu görülmektedir. Örgütsel stres faktörlerinden “çalışma saatlerinde belirsizlik” değişkeni 4,41 ortalama değeri ile diğer stres faktörlerine göre en düşük seviyededir. Dolayısıyla çalışanların, çalışma saatleri ile ilgili bir stres yaşamadıkları söylenebilir. Araştırmanın uygulamasının nispeten ofis ortamında çalışan kamu görevlileri ile yapıldığı dikkate alındığında, sabah belli bir saatte işe gelerek akşam belli bir saate eve gitmek gibi imkanları olduğundan bu faktörün hemen hemen hiçbir stres etkisi oluşturmadığı ifade edilebilir. Buna ilaveten, araştırmanın yapıldığı Amasya ili Merzifon ilçesinde ulaşımın oldukça kolay ve

rahat olması nedeniyle “iş yerine ulaşımında zorluklar” (4,34) değişkeni en az stres yaratan ikinci faktör olarak bulunmuştur. Bunlara ilaveten, “iş arkadaşlarının düşmanca davranması” (4,28) değişkeni çalışanlar tarafından yüksek bir örgütsel stres faktörü olarak görülmemektedir. Çalışanlar açısından diğer yüksek oranda bir örgütsel stres kaynağı olarak değerlendirilmeyen değişken 3,94 lik ortalama değer ile “çalışanlar arasında aşırı rekabetin olması” şeklinde belirlenmiştir. Her çalışanın kendi yaptığı iş ile ilgili alanda, başka birinin çalışma olasılığının olmaması ve rekabet oluşturacak bir ortamın bulunmayışının, onlar için bir baskı oluşturmadığını söylemek mümkündür. Ayrıca, “iş yeri içinde sık sık yer değiştirme” (3,91) değişkeni ile “sahip olduğum fiziksel özelliklerin (hastalıklar, direnç durumu, hormonal dengesizlikleri vb.) işten kaynaklı olarak olumsuz etkilenme durumum” (3,88) değişkenleri çalışanlarda örgüt içinde fazla stres yaratmayan değişkenler olarak tespit edilmiştir. Bu durumda kamu çalışanları açısından değerlendirildiğinde memur statüsünde olmaları, yaptıkları işte masa başında genelde yalnız olmaları ve bu bakımdan başka fazla bir alternatiflerinin olmadığını düşünmeleri, iş yeri içinde sık sık yer değiştirilme işlemine maruz kalmamalarını sağlamaktadır. Nitekim yer değiştirilme kaygısı ve stresini yoğun biçimde hissetmemektedirler. Bu çeşit kaygı taşımayan çalışanların motivasyon kaybı yaşaması da söz konusu olabilmektedir. Benzer bir çalışmada Tabatabaei ve diğerleri (2011) çalışanların örgütsel politikalar ve uygulamalar, yöneticiler ve iş arkadaşları ile iletişim, ücret ve yan ödemeler, terfi ve iş yeri koşulları gibi faktörler konusunda tatmin olduklarını, mutsuz olmadıklarını göstermemekte, sadece motivasyon faktörlerinden mahrum olduklarını ve iş için gerekli miktarda stres yaşamadıklarını bulmuşlardır.

Diğer taraftan, 2,26 ortalama değeri ile “yetersiz maaş ve ücret dengesizliği” değişkeni çalışanların en fazla stres kaynağı olarak ortaya koydukları stres faktörü olmuştur. Örneklem grubu kamu çalışanlarının, en çok ücret ile ilgili stres yaşadıkları söylenebilir. Aynı şekilde, Bovier ve Pergener’in (2003) yaptığı bir diğer araştırmada yine benzer sonuçlar elde edilmiş ve ücret, idari işler, aşırı iş yükü gibi örgütsel stres faktörlerinin iş doyumunu anlamlı olarak etkileyen faktörler olarak tespit etmişlerdir (akt. Miryala ve Thangella, 2013: 42). Ancak Johnston ve Lee’nin (2013: 32-52) yaptığı “terfi ve yüksek statü yüksek stres mi demektir?” isimli bir başka araştırmada ise farklı bir sonuç elde edilmiştir. Örgütte üst bir mevkiye terfi eden çalışanların, aldıkları ücrette artış yapılmasına rağmen, stres düzeylerini arttırdığı sonucu bulunmuştur. Ücret ile ilgili stres faktörüne ilaveten sırasıyla; “yetki ve sorumluluklarda uyumsuzluk” (2,81) ile “aşırı yazışma ve bürokrasi” (2,92) maddeleri ile ifade edilen örgütsel stres faktörleri çalışanların yoğun olarak stres kaynağı olarak gördükleri örgütsel etkenler olmuştur. Kısaca, çalışanlar için örgütsel stres kaynaklarından en önemli üç tanesi sırasıyla;

yetersiz maaş ve ücret dengesizliği, yetki ve sorumluluklarda uyumsuzluk ve aşırı yazışma ve bürokrasi faktörleridir.

Tablo 4: Örgütsel Stres Faktörleri Tanımlayıcı İstatistikleri

Örgütsel Stres Faktörleri	Denek Sayısı	Ortalama	Std. Sapma
Yetersiz maaş ve ücret dengesizliği.	145	2,26	1,104
Yetki ve sorumluluklarda uyumsuzluk.	145	2,81	1,221
İş yeri içerisinde sık sık yer değiştirme.	145	3,91	1,124
Görevle ilgili sorumlulukların açık olmaması.	145	3,28	1,217
Birbiri ile çelişen iki işi birden yapmak.	145	3,32	1,352
Performans değerlendirme ve terfide adaletsizlik.	145	3,23	1,477
Aşırı disiplinli çalışma ortamı.	145	3,66	1,036
Yeteneklerin kullanılmadığı bir bölümde çalışma.	145	3,74	1,155
Karar verme için yeterli yetkiye sahip olmama.	145	3,23	1,332
İşyerinde kaynak ve imkânların dağıtımında dengesizlik.	145	3,39	1,330
İşyerinde mekan ve donanım yetersizliği.	145	3,16	1,442
Kendinizin ve yaptığınız işin önemsenmemesi.	145	3,30	1,340
Aynı anda birden fazla amire karşı sorumlu olma.	145	3,65	1,310
Örgüt içi haberleşmenin (iletişimin) zayıf olması.	145	3,67	1,155
İş ile ilgili kararlara katılamamak, önerilerin dikkate alınmaması.	145	3,44	1,317
Görev dağılımındaki adaletsizlik.	145	3,17	1,396
İş yerine ulaşımında zorluklar.	145	4,34	1,107
İş yükünün fazlalığı ve zamanın darlığı.	145	3,57	1,273
Çalışma saatlerinde belirsizlik.	145	4,41	,975
Yaptığınız işin aşırı monoton (tekdüze) olması.	145	3,46	1,323
Vatandaş ya da Hizmet alan kişilerin memnuniyetsizliği ve şikâyet edilme korkusu.	145	3,78	1,158
Aşırı yazışma ve bürokrasinin olması.	145	2,92	1,253
Ast-üst ilişkilerinde sorun yaşanması.	145	3,75	1,193
Çalışanlar arasında aşırı rekabetin olması.	145	3,94	1,107
Çalışanlar arasında çatışmanın yaşanması.	145	3,75	1,182
İş arkadaşlarının düşmanca davranması.	145	4,28	,977
Hak edilen ilgi, sevgi ve takdiri görememe.	145	3,63	1,166
İş yerinde dedikodunun yaygın oluşu.	145	3,30	1,370
Yeni durumlara(değişikliklere) ve uyarılara uyabilme durumum.	145	3,26	1,213
Sahip olduğum fiziksel özelliklerin (hastalıklar, direnç durumu, hormonal dengesizlikleri vb.) işten kaynaklı olarak olumsuz etkilenme durumum.	145	3,88	1,096

Yukarıda sayılan örgütsel stres faktörlerine ek olarak, “iş yerinde mekan ve donanım yetersizliği” değişkeni (3,16) diğer bir örgütsel stres faktörü olarak belirlenmiştir. Mekan ve donanım yetersizliği değişkeni ile yaklaşık aynı oranla (3,17) “görev dağılımında adaletsizlik” değişkeni de çalışanların diğer bir stres yaratan faktör olarak ifade ettikleri diğer bir değişken olduğu görülmektedir. Örgütsel stres faktörü olarak en yüksek oranla birinci stres etkeni olarak ifade edilen ücret yetersizliği ve dengesizliği nitekim adil bir görev ve iş yükü dağılımı değişkeni ile yakından ilgilidir. İş yerinde adalet kavramı örgütler için en önemli kavramlardan bir tanesidir. Nitekim “performans değerlendirme ve terfide adaletsizlik” değişkeni (3,23) örgüsten kaynaklanan bir diğer stres faktörü olarak bulunmuştur.

Stres yapıcı etken olarak değerlendirmeye alınan son değişken “karar verme için yeterli yetkiye sahip olmama” (3,23) değişkeni tespit edilmiştir. Çalışanlar bu sonuçla, bazı kararların alınmasında söz sahibi olmayı istediklerini ve çalıştıkları alanda fikirlerinin yönetim tarafından değerlendirilmeye alındığını görmek istediklerini ifade ettikleri çıkarımı yapılmıştır. Ayrıca stres etkeni olarak görünen yetki ve sorumluluklar ile değişkeni, aynı şekilde örgüt içi adalet kavramı ile yakından ilişkili olduğu söylenebilir.

Çağdaş kamu yönetimi ya da diğer bir deyişle 1980’li yıllardan itibaren ortaya çıkan yeni kamu yönetimi kavramı içerisinde yer alan; çalışanların örgüt içi kararlara daha fazla katılması, ücret, ödül ve terfi politikalarında daha etkili ve akılcı bir sistemin uygulanması gerekliliği vardır. Bu noktada yöneticilere büyük sorumluluklar düşmektedir. Geleneksel biçimde dikey karar alma süreçlerinin aksine yatay bir şekilde, çalışanların kararlara katılım yapmak ve yönetim ile görüş alış verişi içinde olmak istedikleri şeklinde değerlendirilmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Stres kavramı, insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen, günümüzde strese neden olan faktörler ve stresin etkileri daha yoğun olduğu için üzerinde en çok konuşulan ve tartışılan konulardan birisidir. Liberalleşme, küreselleşme, özelleştirme kavramlarının ortaya çıkmasıyla, yeni iş koşulları oluşmakta, çalışanlar ve örgütler için her an hızla değişebilen şartlar oluşabilmektedir. Yani, insanoğlunun var olduğu yerde stres kaçınılmazdır.

Bu araştırmada örgütsel faktörlerden kaynaklanan stres etkenlerinin çalışanlar üzerinde ne düzeyde etki ettiği ve demografik özellikleri ile örgütsel stres ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın konusu oluşturan, çalışanların örgütsel stres faktörlerinden kaynaklı stres düzeyleri nasıldır ve stres düzeyleri ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? temel problem sorusuna yanıt aranmıştır. Araştırmanın sonucunda yapılan analizlere göre baş edilemeyen fazla olumsuz stresin, çalışanları olumsuz

yönde etkilediği, negatif yönde anlamlı şekilde yordadığı bulunmuştur. Nitekim elde edilen sonuç, konu hakkında yapılan yurt içi ve yurt dışında yapılan benzer araştırmaların sonuçları ile uyumluluk göstermektedir. Yapılan analizler incelendiğinde, çalışanların demografik özellikleri ile örgütsel stres düzeyleri arasında istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu kapsamda araştırmadan elde edilen sonuçlara dayalı olarak yapılabilecek bazı öneriler şu şekilde sıralanmıştır:

1. Çalışanların, ücret yetersizliği ve adaletsizliği kavramlarını örgütsel stres düzeylerini artıran bir faktör olarak algıladıkları görülmektedir. Bu bağlamda yöneticilerin ve karar alıcıların ücret dengesini sağlamaya çalışmaları ve bu yönde teklifleri merkezi örgüte iletmeleri halinde çalışanların stres düzeyleri azaltılabilir.

2. Çalışanların en fazla stres yaratan ikinci faktör olarak ifade ettikleri “yetki ve sorumluluklarda uyumsuzluk” kavramının ortadan kaldırılması yönünde yapılabilecek, gerek yerel gerekse merkezi çalışmalarla çalışanların bu faktörü bir örgütsel stres etkeni olarak görmeleri önlenebilir.

3. Özellikle kamu dendiği zaman akla ilk gelen kavramlardan olan bürokratik işlemlerin fazla olması çalışanların stres faktörü olarak gördükleri diğer önemli bir faktör olarak belirlenmiştir. Aşırı yazışma ve kırtasiyecilik hem çalışanları hem de hizmet alanları strese maruz bırakabilmektedir. Günümüzde ilerlemiş teknolojinin daha fazla iş yerlerine ve sisteme uyumlu hale getirilmesi ve çalışanların bu yönde eğitilmesi ile bürokratik işlemlerde hızlilik ve etkililik sağlanabilir.

4. Çalışanların stres yapıcı olarak ifade ettikleri diğer bir faktör, terfi olanağının olmamasıdır. Önlerinde bir motivasyon aracı olarak mesleğinde yükselme olanağını göremeyen çalışanlar sadece ücret ile motive olma yolunu seçebilirler. Bu bağlamda, liyakat esaslı terfi olanaklarının oluşturulması, nitelikli ve kaliteli terfi ve kademe sisteminin tesis edilmesiyle çalışanlar daha motive olabilirler.

5. Kamu örgütlerinde stresle baş etme ya da stres yönetimi kavramları üzerinde titizlikle durulmalı ve etkili stres yönetimi eğitimleri planlanmalıdır. Stresin etkisi özel ya da kamu sektörü olarak ayrılmamakta ve farklılık göstermemektedir. Ancak, kamu sektöründe mevzuat dışında karar almanın fazla mümkün olmaması nedeniyle, birim yöneticileri ellerinden geldiğince stres yönetimi tedbirleri almaya çalışmalı ve çalışanları ile olan ilişkilerinde pozitif yaklaşımlarda bulunmaya dikkat etmelidirler.

6. Günümüzde kullanılan hiçbir donanım ve cihaz teknolojik olarak çağın gereklerinden geri kalmamak durumundadır. Hızlı bilgi akışını sağlayamayan sistemlerde

tıkanmalar ve aksamalar olması kaçınılmazdır. Bilgi çağı olarak nitelendirilen bu çağda, insan temelli yaklaşımlarla, daha çalışılabilir ve daha donanımlı iş yerleri tesis edilmesi elzemdir.

7. Çalışanlar görev dağılımındaki bazı adaletsizliklerden dolayı bir baskı yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu noktada kamuda şeffaf bir yönetim anlayışının benimsenmesinin yararlı olacağı değerlendirilmiştir. Nitekim stres kaynağı olarak görülen; ücret, terfi ve ödüllendirme ile ilgili konular, sistemsal ve adil düzenlemeler yapılarak düzenlenmeli ve çalışanların kurumsal aidiyet ve bağlılık duyguları geliştirilmeye çalışılmalıdır.

8. Emir komuta zinciri biçiminde yapılanmış ve astların, karar alma sürecinde hemen hemen hiçbir işlevinin olmadığı dikey yapılı örgütler, günümüzde büyük sorunlar yaşamaktadırlar. Çağdaş yönetim yaklaşımlarını benimsemiş, daha yatay yapıya sahip örgütlerin sürdürülebilirliğinin yüksek olduğu göz önüne alınarak, çalışanların, bir şekilde alınacak kararlara katılımlarının teşvik edilmeleri oldukça yararlı olabilir.

9. Tüm dünyada sorun olan ve devamlı olarak aynı işlerin yapılması ile ortaya çıkan tekdüze iş ve yaşam şekli, çalışanların stres yaratan bir faktör olarak gördükleri bir diğer konu olmuştur. Tekdüzelikten dolayı ortaya çıkabilecek olan iş körlüğünü önleyici tedbirler alınmalıdır. Çalışanların niteliklerine uygun olarak kurum içi yer ve görev değişimlerinin ve terfi olanaklarının bu noktada yararlı olabileceği değerlendirilmiştir.

10. Çalışanlar tekdüze çalışma biçiminden kaynaklı stres algılarını, “ara sıra değişik şeyler yapamamak” olarak ifade etmektedirler. Diğer bir ifadeyle; tekdüze çalışma ve yaşam ortamı çalışanları stresli hale getirmekte ve doyumsuzluk yaratmaktadır. Yöneticiler, çağdaş yönetim kavramlarını benimseyerek değişimlere çabuk uyum sağlayan, çalışanların ihtiyaçlarını belirleyerek sorunlarına çözümler üretecek ve onları tekdüzelikten kurtararak performanslarını artıracak politikalar üretmelidirler.

Kaynakça

- ADIGÜZEL, O. ve KEKLİK B. (2011), “Sağlık Kurumlarındaki İşgörenlerin İş Tatmini ve Bir Uygulama”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı. 29, ss: 305–318.
- ALDWIN, C. M. (2007), “Stress, Coping, And Development”, Second Edition The Guilford Press A Division of Guilford Publications, Inc., New York, USA.
- ALI, F.; FAROOQUI, A.; AMIN, F.; YAHYA, K.; IDREES, N.; AMJAD, M.; IKHLAQ, M.; NOREEN, S. ve IRFAN, A. (2011), “Effects of Stress On Job Performance”, International Journal of Business and Management Tomorrow, Vol. 1, No. 2, pp: 1–7.
- ARAOZ, D. L. (1998), “Power Over Stress At Work”, Published by Thorogood Limited, London, UK.
- AYTÜRK, N. (2010), “Örgütsel ve Yönetimsel Davranış”, Detay Yayıncılık, 1. Baskı Ankara.
- BABA, I. (2012), “Workplace Stress Among Doctors In Government Hospitals: An Empirical Study”, International Journal of Multidisciplinary Research Vol. 2 Issue 5, Department of Business Administration, Aligarh Muslim University, pp: 208–220.
- BALTAŞ, A. ve BALTAŞ, Z. (2004), Stres ve Başa Çıkma Yolları, 22. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- BHUI, K. S.; DINOS, S.; STANSFELD, S. A. ve WHITE, P. D. (2012), "A Synthesis of the Evidence for Managing Stress at Work: A Review of the Reviews Reporting on Anxiety, Depression, and Absenteeism", Hindawi Publishing Corporation Journal of Environmental and Public Health, Volume 2012, pp: 1–21.
- BRAHAM, B. J. (2002), "Stres Yönetimi Ateş Altında Sakin Kalabilmek", Çev. DİKER, V. D., Hayat Yayınları, İstanbul.
- CAN, Y.; ÇOBAN, Ü. ve SOYER, F. (2011), "Negatif Duygusallığın Stres Üzerindeki Etkisi: Faal Futbol Hakemleri Üzerinde Bir Araştırma", *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 165-174, Niğde Üniversitesi.
- CRANWELL-WARD, J. ve ABBEY, A. (2005), "Organizational Stress", First Published By Palgrave Macmillan, New York, USA.
- DAĞDEVİREN, N.; MUSAOĞLU, Z.; ÖMÜRLÜ, İ. K. ve ÖZTORA, S. (2011), "Akademisyenlerde İş Doyumunu Etkileyen Faktörler", *Balkan Medical Journal*, Trakya University Faculty of Medicine, Issue 28, pp: 69–74.
- DHANAPAL, R. V.; KUMAR, R.; RAMACHANDRAN, M. ve RAM, S. S. (2011), "Human Resource Management Stress Management: Focused on Indian Information Technology Scenario", *Proceedings of the World Congress on Engineering*, 2011 Vol: 1, pp: 1–3.
- DOLLARD, M. F.; WINEFIELD, A. H. ve WINEFIELD, H. R. (2003), "Occupational Stress in the Service Professions", Taylor & Francis Inc, New York, USA.
- ERDOĞAN, T.; ÜNSAR, S. ve SÜT, N. (2009), "Stresin Çalışanlar Üzerindeki Etkileri: Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:14, Sayı:2, ss: 447–461.
- GNILKA, P. B.; CHANG, C. Y. ve DEW, B. J. (2012), "The Relationship Between Supervisee Stress, Coping Resources, the Working Alliance, and the Supervisory Working Alliance", *Journal of Counseling and Development*, Vol. 90, Issue: 1, pp: 63–70.
- HARGREAVES, G. (1998), "Kendi Kendini Geliştirme Programı Stresle Başetmek", Doğan Kitap, İstanbul.
- ICE, G. H. ve JAMES, G. C. (2007), "Measuring Stress in Humans A Practical Guide for the Field", Published by Cambridge University Press, New York, USA.
- IQBAL, M. ve WASEEM, M. A. (2012), "Impact of Job Stress on Job Satisfaction among Air Traffic Controllers of Civil Aviation Authority: An Empirical Study from Pakistan", *International Journal of Human Resource Studies*, Vol. 2, No. 2, pp: 53–70.
- JOHNSTON, D. W. ve LEE, W. S. "Extra Status ve Extra Stress: Are Promotions Good For Us?", *Industrial and Labor Review*, Vol. 66 (1), by Cornell University, pp: 32–54.
- KENDALL, E.; MURPHY, P.; O'NEILL, P. ve BURSNALL, S. (2000), "Occupational Stress: Factors that Contribute to its Occurrence and Effective Management", A Report to the Workers' Compensation And Rehabilitation Commission, Centre for Human Services Griffith University, Australia.
- KIRAL, E. (2012), "İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Mükemmeliyetçilik Algısı ve Kontrol Odağı İle İlişkisi", *Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Politikası Ana Bilim Dalı, Eğitim Yönetimi ve Teftişi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- KIM, H. ve STONER, M. (2008), "Burnout and Turnover Intention Among Social Workers: Effects of Role Stress, Job Autonomy and Social Support", *Administration In Social Work*, Vol. 32, No. 3, pp: 1–27.
- KLARREICH, S. (2008), "Pressure Proofing: How to Increase Personal Effectiveness on the Job and Anywhere Else for That Matter", Routledge Taylor & Francis Group, New York, USA.
- KOMPIER, M. ve COOPER, C. L. (2003), "Preventing Stress, Improving Productivity", Edition Published in the Taylor & Francis e-Library, New York, USA.
- LOSZYK, B. (2005), "Get a Grip Overcoming Stress and Thriving In The Workplace", Published by John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, USA.
- LUTHANS, F. (2011), "Organizational Behavior An Evidence-Based Approach", Twelfth Edition, Published by McGraw-Hill/Irwin, A Business Unit of The McGraw-Hill Companies, New York, USA.
- MALEK, M. H. A. (2010), "The Impact of Job Stress on Job Satisfaction Among University Staff: Case Study at Jabatan Pembangunan, University Sains Malaysia, Pulau Pinang", A Thesis Submitted to the College of

Business in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Human Resource Management, Universiti Utara Malaysia.

MALHOTRA, S. ve CHADHA, O. (2012), "Stress In The Context Of Job Satisfaction: An Empirical Study Of BPO Sector", International Journal of Research In IT & Management, (IJRIM), Vol. 2, Issue 1, pp: 24–38.

MANNARINI, T. ve TALÒ, C. (2011), "When Commitment Is Not Enough: How Stress and Individual-Organization Interface Affect Activists' Persistence", Psychology, Vol. 2, No. 5, pp: 450–455.

MARARCINE, M. (2010), "The Concept Of Stress And Ways Of Managing It", Economia. Seria Management, Vol.13, Nr. 1, pp: 179-186.

MIRYALA, R. K. ve THANGELLA, S. (2013), "Job Satisfaction Among Government Doctors: An Exploratory Study", The Indian University Press Journal of Organizational Behavior, Vol. XII, No. 1, pp: 41–74.

ÖRÜCÜ, E.; KILIÇ, R. ve ERGÜL, A. (2011), "Çalışma Yaşamında Stresin Bireysel Performans Üzerindeki Etkileri: Eğitim ve Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma", Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı 26, ss: 1–21, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat, Kırgızistan.

PATTERSON, G. T.; CHUNG, I. W. ve SWAN, P. G. (2012), "The Effects Of Stress Management Interventions Among Police Officers And Recruits", Campbell Systematic Reviews, 2012: 7, pp: 1–53.

ROSENTHAL, S. M. (2002), "50 Ways To Prevent And Manage Stress", Contemporary Books, A Division of The McGraw-Hill Companies, USA.

SEGERSTROM, S. C. ve O'CONNOR, D. B. (2012), "Stress, Health And Illness: Four Challenges For The Future", Psychology and Health, Vol. 27, No. 2, pp: 128–140, Publisher: Routledge.

SELYE, H. (1978), "The Stress of Life", The McGraw-Hill Companies, Inc., USA.

STRONGMAN, K. T. (2006), "Applying Psychology to Everyday Life A Beginner's Guide", Jonh Wiley and Sons Ltd., England.

TABATABAEI, S.; HOSSEINIAN, S. ve GHARANJIKI, B. (2011), "General Health, Stress Associated To The Work and Job Satisfaction of Hormozgan Cement Factory Employees In Iran", Procedia-Social and Behavioral Sciences, Vol.30, pp: 1897–1901.

VASCONCELOS, F. C.de; de VASCONCELOS, I. F. G.; CRUBELLATE, J. B. (2008), "Stress in Organizations: Between Efficiency And The Institutionalization Of Fear", Brazillian Administration Review, Vol. 5, No. 1, Art. 3, pp: 37-52.

WEINBERG, A.; SUTHERLAND, V. J. ve COOPER, C. L. (2010), "Organizational Stress Management-A Strategic Approach", First published by Palgrave Macmillan, Palgrave Macmillan in the US is a division of St Martin's Press LLC, New York, USA.

YAZDANI, M.; REZAEI, S. ve PAHLAVANZADEH, S. (2010), "The Effectiveness Of Stress Management Training Program On Depression, Anxiety And Stress Of The Nursing Students", International Journal of Research In IT & Management, (IJRIM), Vol. 15, No. 4, pp: 208-215.

Üç Farklı Milliyetçilik

Ahmet KARADAĞ¹

Haluk YAMAN²

Öz

Söylemi kolay, algısal düzeyi yüksek, tanımlanması zor olan milliyetçilik, tarihin seyri içerisinde, değişimlerden her zaman etkilenmiş ve çoğu zaman değişimlerin önemli bir argümanı olarak kullanılmıştır. Bir birlik ve bütünlük hali olarak ifade edilen milliyetçiliğin ortaya çıkmasında rol oynayan nedenler ve bu nedenlere bağlı sonuçlar farklı milliyetçi teorileriyle açıklanmıştır. Teoriler milliyetçiliği açıklamaya çalışırken milliyetçi grupların eylemleri farklı sonuçlar doğurmuştur. Üç farklı milliyetçilik, farklı sonuçların tezahüründe ortaya çıkan durumları açıklamak adına tercih edilmiş bir öngörüdür. Bu makalede tarihin seyri içinde milliyetçiliğin geçirdiği süreçler ele alınmış ve milliyetçilik, birleştirici milliyetçilik, ayrılıkçı milliyetçilik ve popülist milliyetçilik gibi başlıklarda incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Millet, Milliyetçilik, Birleştirici Milliyetçilik, Ayrılıkçı Milliyetçilik, Popülist Milliyetçilik.

Three Different Nationalisms

Abstract

Nationalism - which has an easy discourse, high perceptual level, and is difficult to define - has always been affected from changes throughout history, and frequently used as a significant argument in those changes. Expressed as a state of unity and solidarity; nationalism's formation process, causes that played a part in that process, and effects connected to those causes, were explained with different nationalism theories. While theories were trying to explain nationalism, acts of nationalist groups have caused different consequences. 'Three Different Nationalism' is a perspective preferred for explaining situations which occur as manifestations of different consequences. In this article, processes that nationalism underwent throughout history were discussed, and examined under titles such as nationalism, unitary nationalism, separatist nationalism, and populist nationalism.

Keywords: Nation, Nationalism, Unitary Nationalism, Separatist Nationalism, Populist Nationalism

1. Giriş

Milliyetçilik olgusunu tanımlamanın zorluğu bir yana millet olabilmek, zamanın pratikleri dışında, bir toplumun geçmişi ile bir bağ kurmayı zorunlu kılarken Millet'i tanımlamanın bir gerekliliği de insan unsuruna değinmektir. Bireylerin milliyetçi duruşları, milliyetçi ideolojiyi, en azından bilişsel süreçlerde kabul etmeyi ve ideoloji gömleğini giymeyi gerektirmektedir. Bu da ideolojinin ontolojisinde var olan değiştirilemez doğrulara ve kesin kabullere kapı aralamaktadır. Milletin, ideolojisi ile birlikte milliyetçilik mefhumunu ortaya koyması, değiştirilmesi zor, inancı güçlü, kitlesel baskısı ağır, milliyetçi eylem ve

¹ Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, karadag.ahmet@inonu.edu.tr.

² Arş. Gör. , Fırat Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hyaman@firat.edu.tr

söylemlerin gösterisini sahneletecektir. Milliyetçilik, 18. yüzyılın sonlarıyla birlikte “biz” ve “öteki” ayrımını kendi sınırları içerisinde yok saymış ve bütünleşik bir yapı şeklinde belirlemiştir. Zamanla bu ayrımın tekrardan sahnelenmesinde milliyetçilik yeni argümanlar üretebilmiştir. Küreselleşme ve beraberinde artan iletişim, teknolojik ve siyasi gelişmeler bunların birlikte yarattığı domino etkisi, bağımsızlık rüzgârları, öz yönetim istekleri, ayrılıkçı eylemler, yenedünyanın tekrardan yarattığı ayrımcılığın argümanlarıdır. “Biz” e ait olanı elde etmek artık en büyük ideal olarak belirlemiştir. Bu yolda verilen her türlü mücadele kutsaldır. Öyle ki milliyetçi ideoloji, kökeninde farklı elementler yer alsa da bedeni saran bir ruh gibi kitleleri saran bir çember olarak işlemeye devam etmektedir.

18. yüzyılda ulusalı yakalamak adına ortaya konan milliyetçilik, uluslararası alanda da iki yüz yıldan uzun bir zamandır hukuki, siyasi ve toplumsal süreçler içerisinde değerlendirilmektedir. Dünyada bu süre zarfında yaşanan gerek ulusal gerekse uluslararası pek çok olay içerisinde “ milliyetçi ” ideolojinin izlerini görmek mümkündür. Milliyetçi politikalar nasıl ki 18. yüzyılda Fransız İhtilali sürecinde başrolü oynadıysa, 21. yüzyıl çatışma ve kaos ortamlarında da yine aynı rolü oynamaktadır. Oyunun ön saflarında milliyetçi politikaların ürünü olan etnik çatışmalar başrolde yer almaktadır. Bu çatışmalar aynı zamanda ulus devletler içerisindeki bir hesaplaşma ortamının sahnelenmesidir.

Farklı mezhepler, farklı etnik unsurlar, farklı kültürel değerlere sahip yığınlar, bir meta ideoloji olarak gördükleri milliyetçi ideoloji içerisinde uzun sürelerdir bir arada yaşamaktadır. Ancak 21. yüzyıl, bu kurguları yerinden oynatacak pek çok değişkenle birlikte yeni oyunlar sahneleneceğinin ipuçlarını göstermiştir. Kitlesele azınlıkların devşirilerek, farklılıkların göz ardı edilmesi ile oluşturulmuş bir aradalıklar harç dokularını kaybetmeye başlamıştır. Ulusların yaşadığı çalkantılı durumlar sadece bölgesel siyaseti değil, çatışma ve kaos ortamlarından kaçan insanlar sayesinde, Avrupa ve Dünya siyasetini de etkilemektedir. Küreselleşen ve sürekli gelişen dünyada modernizmin beşiği olarak ifade edilebilecek Avrupa ülkeleri de milliyetçi hareketlerle yüzleşince meselenin sadece geri kalmış, “ilkel” devletlerin sorunu olmadığı gün yüzüne çıkmıştır. Zamanında ulus devletlerinin birleştirici, önemli bir argümanı olan milliyetçi doku, 21. yüzyılın ayrılıkçı hareketlerinin önde gelen temsilcisi olarak belirmiş durumdadır. Bu durum milliyetçiliğin: üzeri küllenmiş, ancak sönmemiş bir ateş; debisi azalmış fakat kurumamış bir nehir gibi şartların tekrar olgunlaşması ile yeniden canlanmasının ifadesidir.

Bu çalışmada, Fransız İhtilali sonrası ortaya konan milliyetçiliğin birleştirici özelliğinin baki olmadığı, cumhuriyet yönetimi altında ulusların birleştirildiği Fransız toplumunda sindirilen ve yok sayılan toplulukların kimlik mücadelelerinin aradan uzun yıllar geçmesine rağmen kaybolmadığı, yeni gelişmeler ve siyasi ortamlar ile birlikte tekrardan filizlendiği ifade edilmiştir. 19. yüzyılın dünyasını etkileyen önemli bir kavram olan milliyetçiliğin 21. yüzyılda ayrılıkçı noktada ve popülist bir anlayış içerisinde kazandığı öneme vurgu yapılmıştır. Bir asimilasyon mantalitesi içerisinde “unutma” mefhumunu da kullanarak din, dil, ırk, kültür gibi değerlerin bir potada eritmeye çalışıldığı durumda buna direnen, milliyetçi ideoloji ile yüklü kitlelerin mücadelesine ve bu mücadeleye farklı beklentilerle müdahil olmak isteyen destekçilerine değinilmiştir. Bir millet olabilmek noktasında Renan’dan yola çıkarak maddi unsurların yetersizliği bağlamında manevi unsurların nasıl ön planda tutulması gerektiği ifade edilmiştir. Uzun bir zaman dilimi içerisinde konjonktürel olarak çeşitlenen milliyetçiliğin tek bir milliyetçi öngörü yerine farklı siyasi yaklaşım ve tutumlar ile birlikte çeşitlendiği vurgulanmıştır. Liberal milliyetçilik, muhafazakâr milliyetçilik, kolonyal ve anti kolonyal milliyetçilik, milliyetçi çeşitlenmenin türleri olarak ele alınmıştır. Kolonyal bir anlayışın Afrika toprakları üzerinde yarattığı ayrılıkçı hareketler ve devamında ortaya çıkan parçalı yapı, etnik temelde sergilenen vahşet dolu eylemlerin milliyetçi ideoloji ile nasıl yoğrulduğu; dinin, benzer milliyetçi ayrılıkçı hareketlerde etnik unsurlarla birlikte nasıl kullanıldığı açıklanmaya çalışılmıştır. Küreselleşmeye karşı bir duruş noktasında ayrılıkçı bir tutum sergileyen popülist milliyetçiliğin farklı coğrafyalar üzerinde nasıl ortaya çıktığı ve bunun küreselleşmenin milliyetçiliğe bir etkisi mi yoksa milliyetçiliğin küresel bir etkisi mi olduğu tartışılmıştır. “Üç Farklı Milliyetçilik ” başlığı milliyetçiliği doğuran nedenlerden ziyade sonuçlar üzerinden ifade edilmiş bir öngörüdür. Milliyetçiliği ortaya çıkaran nedenler “milliyetçi teoriler” şeklinde milliyetçi yazın içerisinde çokça yer almaktadır. Bu noktada milliyetçiliği, sonuçları üzerinden bir değerlendirmeye tabi tutmak daha pozitivist bir noktada durmaktadır. Milliyetçi bakış bu çalışmada birleştirici milliyetçilik, ayrılıkçı milliyetçilik ve popülist milliyetçilik olarak değerlendirilmiştir. Gerek ulusal gerekse uluslararası kitlesel hareketlerin milliyetçilikle olan bağıını ifade edebilmek de ayrıca hedeflenmektedir.

2. Birleştirici Milliyetçilik

Milliyetçiliği ifade edebilmek ve temellendirmek tarihsel bir perspektiften bakmayı önemli kılarken bunu sadece belirgin bir nedene dayandırmak pek çok tanımlayıcı unsuru görmezden gelmek olacaktır. Çoğulcu bir bakışla, millet ve milliyetçiliği ifade etmeye çalışan

teorilerin tanımlamaları farklı bakış ve temellendirmeler neticesinde ortak bir mutabakatı sağlayamamıştır. Hobsbawn (1995: 19) milleti tanımlarken kendilerini bir millet olarak gören bireylerin yeterli büyüklükteki yapılarıyla bir millet olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade ederken Smith (1994: 24), milli kimlikle kastedilen şeyin zayıf da olsa belli anlamda bir siyasi topluluğu gerektirdiğini belirtmiştir. Renan (1949: 120) ise millet olgusu içerisinde ırk, dil, din menfaat birliği, coğrafya ve askeri gibi zaruretleri gözden geçirmiş ancak nihai hakikat olarak bunların hiç birini milletin varoluşsal argümanı olarak ifade etmemiştir. Milliyetçilik, ilişkili olduğu toplumsal, siyasi ve sosyal alanların çeşitliliği nispetinde 20. yüzyılda ve 21. yüzyılın geride kalan zaman dilimi içerisinde tartışmalı konulardan biri olarak kalmaya devam etmiştir. Bu durum milliyetçiliğin ne olup olmadığı noktasında yapılan tanımlamalardan ve milliyetçi oluşumların sahip olduğu farklılıklardan kaynaklanmaktadır. 20. yüzyıla damgasını vuran milliyetçilik tükenmeyen gücüyle her daim hazır ve kuvvetli bir şekilde sırasını beklediğini ulusal ve uluslararası gelişmelerle göstermiştir. Yeri ve zamanı geldiğinde milliyetçilik varlığını hep hissettirmiş ve kitleleri etkilemiştir. Bu noktada milliyetçilik tartışmaları, hangi dayanakların milliyetçilik içerisinde ele alınması gerektiği, milliyetçiliğin kökeninde ırk, dil din, kültür gibi temellerin hangisinin olduğu şeklinde farklı görüşleri beraberinde getirmiştir. Farklı görüşler de beraberinde milliyetçiliği tanımlamaya çalışan farklı kuramları ortaya çıkarmıştır.

Millet ve milliyetçilik olgularının tanımlanmasında yaşanan zorlukların temelinde milliyetçiliğe biçilen farklı rollerin yer aldığı aşikârdır. Bu farklı rollerin tanımlanması ilkçi yaklaşımla başlamaktadır. İlkçiliği, bir milliyetçilik kuramından ziyade bir bakış açısı olarak değerlendirmek ve kabaca milletleri doğal ya da eski çağlardan beri var olan yapılar olarak nitelendirmek mümkündür (Özkırmılı 2015: 79). Bu kavramı ilk olarak kullanan Shils'e (Shils'den akt. Özkırmılı, 2015: 80) göre kavram " her şeyden önce yaratılmış olma hep var olma" halidir. İlkçi yaklaşımı genel bir başlık olarak değerlendirmek ve tekli bir boyutta ele almak da doğru değildir. İlkçi yaklaşım kendi içerisinde farklılaşan alt basamaklara ayrılmaktadır. Bu yüzden heterojen bir ilkçilikten söz etmek olasıdır. İlkçi başlık altında doğalcı, biyolojik, kültürel, psikolojik yaklaşımlar gibi çeşitlenen yorumlar görülebilmektedir.

İlkçi yaklaşımın yanısıra milliyetçiliğe farklı bir bakış modernist yaklaşımdan gelmiştir. Modernist yaklaşım, ilkçi yaklaşımın aksine milliyetçiliğin modern çağların bir getirisi olduğu tezini savunmaktadır. Modernist bakış açısına sahip bilim insanları milliyetçiliğin tarihini 18. yüzyıl sonlarından başlatmaktadır. İlkçi yaklaşımın kendi içerisinde görülen farklılaşmalarda olduğu gibi modernistler arasında da farklı savunular

görülebilmektedir. Modernist bakış millet olmayı ve beraberinde milliyetçilik duygusunu modern dünyanın getirilerinden biri olarak ifade ederken bu daha çok bir süreci göstermektedir. Modern dünya, tarihin her evresinde görülen değişimler gibi dönüşen ve yenilenen yaşam koşullarını ifade etmektedir. Daha fazla sanayileşen daha fazla kapitalistleşen ve değişen dünya, bu değişimlerine milliyetçiliği de eklemeyerek yeni milliyetçi uyanışların doğmasına sebep olmuştur. Bu yeni milliyetçi uyanışlar yeni birliktelikleri sağlamıştır. Modern dünyanın oluşumuna kürek çeken pek çok farklı teknolojik, sosyolojik ekonomik gelişmelerde olduğu gibi modernistlerin milliyetçiliği tek potada eritmeye çalıştığı da olasıdır. Bu, küreselleşmenin temsil ettiği bir bütün olma haliyle bağlantılı bir durumdur.

İlkçi ve modernist yaklaşımın yanında milliyetçiliği açıklamaya çalışan üçüncü bir yoldur etno-sembolcü yaklaşımdır. Etno-sembolcü yaklaşım etnik geçmişe ağırlık veren bir teoridir. Etnik farklılıkların topluluklar üzerinde farklı şekillerde tezahür etmesi aynı zamanda toplulukların bir kimlik kazanmasında baskın bir konumdadır. Etnisitenin önemi ve millet-milliyetçilik kavramları ile birlikte değerlendirilmesinin zorunluluğu, Smith'in ifadesiyle (1986: 39) "etnik biçimlerin ve içeriklerin doğası ile sürekliliği ve eski etnik kimliklerle daha sonraki milliyetçi kimlikler arasındaki ilişkilerden kaynaklanmaktadır". Aktürk'e (2006: 23) göre etnik kategori veya etnisite, din, mezhep, dil, kabile, klan, ırk gibi toplumsal kategorilerden bir tanesidir. Bu tür kategorilerin herhangi birini etnik kategoride olduğu gibi milliyetçilik olgusu ile özdeşleştirmek eksik bir yaklaşım olacaktır. Bu savı destekleyen yaklaşımları ile Dilken, Breuilly, Giddens ve Michael Mann'in de aralarında bulunduğu çoğu siyasi tarihçi ve sosyolog da etnik kökenin en fazla yardımcı bir faktör olabileceği görüşündedir (Smith,2017: 31).

Etno-sembolizmde etnik olguların yaygınlığı bu olguların millet ve milliyetçiliğin merkezinde yer almasına sebep olmaktadır. Etnik, ethnica, ethnos gibi ifadelerle tanımlanan etnisitenin değerlendirilmesi ve bu kavramların içeriğinin nasıl doldurulduğu "millet" in ifadesi ve milliyetçilik söyleminin netleştirilmesi açısından elzemdir. Smith (1986: 45), İngilize'de etnik grup ya da etnik topluluk kavramını karşılayan herhangi bir terimin olmadığını ancak belirsiz bir şekilde bu kavramların ifadesinin "halk" kavramı ile yapıldığını söyler. " Halk " kavramının kullanılması ve ortaya konması birleştirici unsurun bu kavram etrafında şekillendiği göstermektedir. Terimin ilk kullanım şekillerinden yola çıkıldığında oluşan algı, ethnos kavramının soya dayalı veya belirli bir gruplar için kullanıldığıdır. Bir ortaklık ilişkisi barındıran bu ifadeler kitleleri sınıflandırırken bir etiket olarak kullanılmışsa

da bu durum beraberinde bir millet bilinci doğurmuştur. Aynı zamanda belirli bir grup veya soya dayalı olma hali nasıl ki ortak değerleri paylaşanları aynı sınıfa toplarken bu değerleri paylaşmayanlar için ise farklılıkları ortaya koyacaktır. Smith (1986: 47), ethnîe'nin boyutlarından bahsederken bu boyutları: kolektif isim, ortak soy miti, ortak tarih, özel ortak kültür, belli bir teritorya ile özdeşleşme, dayanışma duygusu gibi ethnîenin altı bileşeni şeklinde tanımlamaktadır. İfadenin temel dayanaklarından birisi etnik grupların arasındaki ilişkinin diğer kültürel kimlik değerleri arasında olmayan bir ilişkiye sahip olduğudur. Bu ilişki bir ethnîe' nin özellikleri, uzak köklerde de olsa algılayışlarından bağımsız olarak bağlayıcı ve dışsal bir nitelik taşıması şeklinde tanımlanabilir. Etnik sembolcüler, milletlerin etnik kökenine vurgu yaparak milletleri “doğal bir yapı” olarak görmüşlerdir. Aktürk (2006: 36), etnik kimliğin devletler ile ilişkilendirildiği noktada, bir etnik kategorinin “ millet ” ile özdeş sayıldığı tek-etnili (mono-ethnic) devletler olduğu gibi, birkaç etnik kategorinin milleti oluşturduğunun varsayıldığı çok-etnili (multi-ethnic) devletler ve milletin etnisite dışında bir ekseninde tanımlandığı gayri-etnik (non-ethnic)” devletlerin de varlığını ileri sürmektedir.

Gerek ilkçi, gerek modernist gerekse de etno-sembolik temelde kurgulanmış olsun kitleleri arkasından sürükleyebilen, örgütlenme noktasında farklı ideoloji ve düşüncelerden daha güçlü ve birleştirici bir noktada yer alan milliyetçilik, eylem yönü kuvvetli bir harç doku olarak, teorik karışıklığı ile birlikte, 1800'lü yıllardan itibaren önemini kaybetmeden varlığını sürdürmüştür. Fransız ihtilali ile birlikte ortaya çıkan ulus devlet fikri ve bu fikrin düşünsel temellerini oluşturan milliyetçilik, mevcut dünya siyasetinde yerini korumaya devam etmektedir. Tok (2012:141), Fransız İhtilali öncesi milletler ve ulus devletlerin olmadığını bunun yerine kral-devletlerin var olduğunu ifade etmekte ve devrimle birlikte krallık kurumunun kaldırılıp Rousseau'nun halk/millet egemenliği fikrinden de etkilenilerek cumhuriyet rejiminin kurulduğunu belirtmektedir. Fransız toplumunda yaşayan çok farklı ırk kültür ve dile sahip insanlar da cumhuriyet yönetimi altında birleştirilmiş ve bir millet, ulus yaratılmıştır. Bu anlamda ortak değerler etrafında birleştirilmeye çalışılan kitleler milliyetçiliğin temelinde yer aldığı bir ulusu meydana getirmişlerdir. Bir taraftan ortak değerlere sahipmiş görünümü içerisinde bir millet yaratılmış diğer taraftan mevcudun içerisindeki ayrılıkçılar asimile edilmeye ve yok edilmeye çalışılmıştır. İnsanın meydana getirdiği bir millet olgusundan ziyade milleti meydana getirmiş bir gücün varlığı gerçeklik kazanmıştır. Bu aynı zamanda bir ulus inşa etme projesi şeklinde hem teorik hem de uygulamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Çitak (2006: 146), Fransız Devrimi ile birlikte iki farklı Fransız milli kimlik anlayışının ortaya çıktığını ileri sürerken bunlardan birini

cumhuriyetçi gelenek diğeri ise sağcı ya da muhafazakâr gelenek olarak tanımlamaktadır. Cumhuriyetçi geleneği ise Fransız milletin ortak değerleri üzerine kurulmuş bir siyasi topluluk olarak tanımlamaktadır. Bu noktada Cumhuriyetçi anlayışı “geleneksel” olarak bütünleşik bir şekilde ifade etmek ne kadar doğru olacaktır? Bu konu tartışmalı bir noktadadır. Çünkü cumhuriyet yönetimi devrimle birlikte ortaya çıkmışken geçmişten gelen bir yapı olmaktan ziyade bir inşa sürecinin sonucudur. Örneğin, Fransa’nın bir ulus devlet olarak tezahüründeki sakatlığı göz ardı etmemek gerekir. Renan’ın (1946: 102) “Fransa, pek küçük bir Franc azınlığı barındıran bir ülkenin meşru adı oldu. Fransa’da menşinin Franc olduğunu iddia edebilecek on aile yoktur” savı oldukça manidardır. Bu da Renan’ın ifadesiyle “unutma” mefhumu ile ilgilidir. Bir inşa sürecinin devamında insanın sahip olduğu önemli amillerden biri olan “unutma” bugün, pek çok Fransız vatandaşının yaşadığı şekliyle, tarihsel olarak arka planda kalan bütün değerleri unutturulmuş ancak ortak, birleştirici unsurlar ile bir ulus devlet olarak belirmiş pek çok örneğin hamurunda vardır.

Ulus devletlerin oluşmasında birleştirici bir noktada duran milliyetçilik Alman ve İtalyan ulus devletlerinin oluşmasında da bir fay hattı (Berktay, 2010: 43) olmuştur. Bu fay hattını biraz daha gerilere götürmek gerekirse C. Tilly (Özkazanç, 2016:152) bu durumu, ulus devlet biçimini, Avrupa devletler sisteminin bir sonucu olarak açıklar. Tilly, bu devletler sistemini 1648 Westphalia Antlaşmasıyla netleştirmiş ve sonraki gelişmelere bu barışın damgasını vurduğunu ifade etmiştir. Devletler sisteminin gelişmesiyle imparatorluklar, kent devletleri yerlerini ulus devletlere bırakmıştır. C. Tilly, Westphalia barışını özellikle Avrupa’da beliren ulus devletlerin temeline yerleştirmiştir. Tilly’nin bu yorumu biraz daha genişletilirse, savaşların devamında imzalanan antlaşmalar neticesinde ortaya çıkan ulus devletleri, savaşın galibi hegemonik güçlerle birlikte değerlendirmek gerektiğini söylemek gerekir. Hollanda’nın, İngiltere’nin ve ABD’nin değişen dönemlerde kurmuş olduğu hegemonyaya bağlı ulus devletler bu durumun kanıtı niteliğindedir.

Milliyetçiliğin 20. yüzyılda ulus temelinde birleştirici etkisini Ortadoğu ve Afrika coğrafyasında doğan yeni devletçiklerde de görmek mümkündür. Kuzey Afrika ülkelerinden Libya 1951 yılında, Sudan, Tunus ve Fas 1956 yılında, 1936 yılında İngiltere’den özerklik alan ve 1952 yılında askeri darbe ile idare edilmeye başlanan Mısır, 1932 yılında Irak gibi örneklerde sömürgeciliğe bir tepki olarak verilen bağımsızlık mücadelesinde milliyetçi ideolojileri de görmek mümkündür. Yukarıda ifade edilen “Devletçik” ifadesi küçümsemekten ziyade bağımlı bir olguyu ifade etmek adına söylemleştirilmiştir. Bu ülkelerin bağımsız ve egemen bir yapıda olmadıklarını ifade etmek adına kullanılmıştır. Bu

bağlamda Wallerstein (1996: 48) egemenlik ile ilgili olarak, egemenliğin hiçbir zaman tam özerklik anlamı taşımadığını ifade etmektedir. Egemenlik kavramını daha çok, bir devlet mekanizmasının bir diğerindeki işleyişe olabilecek herhangi bir müdahalede meşruluk sınırları olarak belirtmiştir. Bu doğal olarak bir devletlerarası duruma işaret eder. Devletlerarası durum her devletin uluslararası uygulamalarındaki kısıtlamaları beraberinde getirirken devletçikler bu kısıtlamadan önemli düzeyde etkilenmektedir. Devletçikler söylemi, kendi ethnilerinden oluşan tekil bir devleti amaçlayan bölge halklarının isteklerinin gerçekleşmesinde bağımlı oldukları Avrupa ve Amerika siyasetinin yarattığı uydu devletleri ifade eden bir söylemdir. Milliyetçi arzu ve heveslerin yarattığı yoğun istek, uluslaşma yolunda etnik, kültürel, sosyal unsurlarla oluşmuş yeni devletçikleri dünya sahnesine getirmiştir. “Bugün siyasetin ve devlet oluşturmanın meşruluk zeminidir milliyetçilik” (Smith 1986: 171). Bir devlet oluşturma, bir ulus inşa etme noktasında Smith’in milliyetçiliğe biçtiği rol, Gellner’in millet ve milliyetçilik söyleminde de görülmektedir. “Milletlerin insanları sınıflandırmanın doğal, Tanrı vergisi bir yolu olduğu, doğuştan gelen bir politik kader olduğu iddiası bir mittir. Bazen önceden var olan kültürleri alıp onları millete çeviren milliyetçilik, bazen de milletleri icat eder ve genellikle önceden var olan kültürleri tamamen yok eder, bu bir gerçekliktir” (Gellner, 2008: 1).

Birleştirici bir unsur olarak milliyetçilik insanların kabullerine giden bir yol üzerinedir. Sosyal bir bütünleşmeyi beraberinde getiren bu kabuller bir millet olabilmenin gerekliliğidir. Bütünleşik toplumsal yapı belirli düzeyde işbölümünü ve uzlaşmayı zorunlu kılmaktadır. İş bölümü ve uzlaşma ikili bir yönelimi beraberinde getirir. Ulus devletler kendi yurttaşlarını vatandaşlık üzerinden tanımlarken bu aynı zamanda hukuki bir tanımdır. Ancak ulus devletler, hukuki bir tanımlamanın ötesinde belirli bir kültür ve kimlikle de vatandaşlarını tanımlayarak yönetsel bir sürecin dışında, değerlere bağlı bir birlikteliği kazanmayı hedeflemektedir. Çoğunlukla bu durum bir hedeften çok bir zorunluluk olarak belirir. Değerlere bağlı bir kazanım da bizi Renan’ın millet anlayışına götürecektir. Renan (1946: 120), ırkın bir millet teşkil etmediği gibi toprağında milleti teşkil etmediğini belirttikten sonra “insan, ruh unsurudur. Millet denilen o kutsal şeyin kuruluşunda insan her şeydir. Maddi olan hiçbir şey bu kuruluşa kâfi gelmez. Millet tarihin derinliklerinden gelen manevi bir varlıktır”. Renan’ın milliyetçiliği maneviyat temelinde ele aldığı yorumuna benzer bir yoruma Karpat’da da (2012: 97) rastlanmaktadır: Osmanlı’dan ayrılan Bulgar unsurlar milli Bulgar devletlerini kurmak amacıyla yüzbinlerce Müslümanı katletmiş ve yaklaşık bir milyon Müslüman, Yunan ve Yahudi’yi yerinden etmişlerdir. Bunun sonucunda ortaya çıkan

ırkçı ve bağınaz milliyetçilik eski manevi dünyayı³ alt üst etmiştir. Bugün hala milliyetçiliğin kanlı safhası varlığını sürdürmektedir. Renan ve Karpat'ın vurguladığı “manevi” duyguların yaşadığı hezeyanlar, millet olabilme veya milli bir unsur olarak kalabilme noktasında “bu olumsuzluklar ayrılıkçı bir milliyetçilik düşüncesiyle bağdaşabilir mi?” sorusunu akıllara getirmektedir.

3. Ayrılıkçı Milliyetçilik

Renan'ın, milleti ifade ederken ön plana çıkardığı manevi duygular, bir millet olgusunun tanımlanmasında maneviyata öncelik verirken Karpat da benzer bir maneviyat duygusuyla milliyetçiliği yıkıcı bir tonda tanımlamıştır. Milleti tanımlarken bazı topluluklar millet olarak nitelendirilirken bazılarının ise bu nitelemeyle neden karşılık bulmadığı önemlidir. Millet hürkü, bizzat milliyetçi söylemin vaadinde yatmaktadır. Ama bu vaadin gücünü inanılmaz ölçüde artıran (Smith, 1994: 40), bir halkın, topluluğun ya da bölgenin, hayatının ilk evrelerine dek uzanan anıları, sembolleri, mit ve değerlerini cisimleştiren geleneklerin yaşayan canlı varlığı olmasıdır. Avrupa'da milletlerin oluşumu Fransız İhtilali sonrası büyük oranda planlı bir süreçte gerçekleşmiştir. “Doğulu milletler etnik temele dayanıp bunlar entelektüeller ve bürokrat sınıflar tarafından bilinçli çabalarla siyasi milletlere dönüşmüştür” şeklindeki Smith'in tanımlaması, doğu-batı gibi iki farklı coğrafya üzerindeki devletlerin oluşum süreçlerine ışık tutmaktadır. Bu bağlamda Smith doğuda oluşan millet olgusunu etnik milletlere dayalı olarak tanımlamaktadır. Smith, doğu ve batı şeklinde ikili bir yaklaşımla millet olma bilincini açıklarken Batı'daki genel kanı milletin planlanmış bir süreç olduğudur. Planlanmış bir süreç olması aynı zamanda ileriye dönük bir tasarımın ve tahayyülün varlığını söz konusu etmektedir. Milletlerin Batılı argümanla bir tasarı ürünü olarak ilk etapta değerlendirilmiş olması akıllara Anderson'un ulus tanımını getirmektedir. Anderson'a göre (1995: 20) “ulus: hayal edilmiş bir siyasal topluluktur. Aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık için olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir”.

Milliyetçi bütünlüğün insanın manevi yanıyla örtüşür bir şekilde yaşamış olduğu parçalanma ve ayrışmalar “milletin kuruluşuna kafi gelmeyecek” maddi unsurları ön plana çıkarmıştır. Maddi unsurlar bir paylaşım stratejisine sahip olmayı gerektirirken temel amaç bu

³ Bu manevi dünyayla Karpat'ın kastettiği 15. yüzyılda İstanbul'un fethi sonrasında II. Mehmet ile Patrik Gennadios'un (Gerçek adı George Scholarios'dur. Gennadios çok bilinen kilise adıdır) arasında yaratılan manevi dünya düzenidir. Bu havanın, Hristiyan dünyasının Latin kolunun 13. Yüzyılda Ortodokslara uygulamış olduğu işgal ve baskı yoluyla hakimiyet kurma mücadelesi sonrasında gelmiş olması da önemlidir. Fatih'in İstanbul'un fethi sonrasında Ortodoks patriğini Ortodoks milletin fiili yönetici ve başı olarak Osmanlı devlet örgütlenmesi içerisinde önemli bir yerde tutması aynı manevi havanın yakalanmasında önemli olmuştur.

paylaşımdan en üst düzeyde katkı sağlamaktır. Pragmatik bir yaklaşım içerisindeki bu beklenti devlet ilişkilerinde ön plana çıkmıştır. Paylaşım ancak uluslararası bir düzen içerisinde pay kapma şeklinde gerçekleşeceği için bağımsız uygulamaların gerçekleştirilmesi zordur. Bu zorluğun derecesi devletlerin sahip olduğu güç hiyerarşisi içerisinde değişiklik gösterecektir. Aynı zorluk, devletlerin sahip olduğu egemenlik kavramının dış egemenlik noktasında kısıtlandığı yerdir. Dış egemenliğin kısıtlanmasının en aza indirilmesinde ve devletlerin birbiri ile olan ilişkilerinde (bu ilişkiler ilk etapta çoğunlukla ekonomik olarak belirmiştir) zarar görmemeleri için uluslararası birlikler şeklinde teşkilatlanmak ve bu birlikteliklerde yer almak önemlidir. Ancak her oluşumda belirgin öncül bir güç ve üstün bir otorite olduğu gibi uluslararası oluşumlarda da bu durum daha belirgindir. Pragmatik tutumlar, öncelikle kendi için istemeyi gerektirirken, uluslararası olmak noktasında tutum ve davranışlar ekseriyetle bir veya birden fazla gücün sürüklediği örgüt içerisindeki kararlara kuvvetle muhtemel taraf olmak şeklinde belirlemektedir. Bu noktada bir güçler dengesinden bahsetmek zordur. Taraf olmayanın genellikle bertaraf olduğu zamanlarda ekonomik, siyasi ve sosyal hezeyanlar kuvvetle muhtemel ulusal çapta yaşanacaktır. Ulusal sınırlar içerisinde şiddet yoğun yaşanan olayların 21. yüzyılda uluslararası etkiler gösterdiğine tanık olunurken “endişeliyiz” söylemleri ekseninde bir yaklaşımdan öteye gitmeyen bir ilgiyle uluslararası siyaset izlenebilmektedir.

Heywood’un (2013: 156) “çeşitli zamanlarda milliyetçilik ilerlemeci, gerici, demokratik ve otoriter, özgürleştirici ve baskıcı, solcu ve sağcı olmuştur” iddiası milliyetçiliğin değişebilen konjonktürel yapısına vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda tek bir milliyetçi öngörü yerine milliyetçiliğin, farklı siyasi yaklaşım ve tutumlar ile birlikte çeşitlendiği söylenebilir. Milliyetçiliğin, sahip olduğu ideolojik saikler sayesinde ortaya çıktığı, geliştiği ve etkileşimde olduğu etnik, kültürel, siyasi, ekonomik gibi farklı değişkenler ile birlikte yeniden şekillenmeye devam edeceği de açıktır. Heywood’un milliyetçiliği kapsayıcı bir ideoloji olarak ifade etmesi milliyetçiliği, liberal milliyetçilik, muhafazakâr milliyetçilik, kolonyal milliyetçilik ve anti-kolonyal milliyetçilik gibi farklı görünümde tanımlanmasından kaynaklanır. Liberal milliyetçilik, ulus fikri ile nihai olarak Rousseau’dan türetilen halk egemenliğine inancı birbirine bağlarken, muhafazakâr milliyetçilik sosyal bütünlük ve kamu düzeni üzerine kafa yormaktadır. Kolonyal ve anti kolonyal milliyetçilik ise birbirini bir karşıtlık içerisinde ele alan, yayılcı bir zihniyetin ideolojisi ile bu ideolojiye karşı verilen mücadele üzerine inşa edilmiştir. Heywood ’un milliyetçi görünümde kapsayıcı bir ideoloji altında değerlendirdiği kolonyal

milliyetçiliğin ortaya çıkardığı ayrılıkçı anlayışı iki öngöründe ele almak olasıdır. Birincisi, dünya siyasetinde başrol oynayan, dünya coğrafyası üzerindeki farklı noktalarda beklentilere sahip güçlü devletlerin, hedef ülkelerin hassas sinir uçları üzerinden giriştikleri ayrıştırıcı siyaset ve bunun getirisi olarak ortaya çıkan şiddet ve kaos hali. Bu şiddet ve kaos hali beraberinde çoğunlukla güçlü devletlerin belirlediği yönde bir milliyetçi grup ortaya çıkarmaktadır. İkinci olarak ulusal bir birliğe sahip ülkeler içerisinde değişen taleplerle ortaya çıkan milliyetçi isteklerdir. İkinci noktadaki taleplerin uluslararası boyutta gördüğü karşılık milliyetçi beklentilerde önemli oranda belirleyici olabilmektedir.

Kolonyal milliyetçilik kanlı yüzünü Avrupa'nın, Afrika üzerindeki sömürgeleştirme mücadelesinde göstermiştir. Oran (1997: 83), Avrupa öncesi Afrika'nın geleneksel yapısından bahsederken “sömürgeciliğin nitelik değiştirip Afrika'ya bütün gücüyle girdiği 1870'lere kadar Kara Afrika'nın düzeni aşağı yukarı dokunulmadan kalmıştır. Sadece Fransızlar Senegal ve Gabon kıyılarına, İngilizler de Altın Kıyısı'na yerleşmişlerdi” demektedir. Avrupa'nın kolonyal yaklaşımı büyük oranda Afrika milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında önemli olmuştur. Avrupa'nın liberal, bireyci tutumu karşısında asabiyet⁴ in önem arz ettiği Afrika toplumlarında aile ve soy bağları bozulmuş ve öz kültürlerine karşı bir yabancılaşma olmuştur. Dinin de belirleyici bir argüman olduğu Afrika milliyetçiliğinde kilise de önemli bir görev üstlenirken bu görev Afrika inanç sistemleri üzerine Hristiyanlığı yeni bir eklenti olarak dâhil etmiştir. Afrika toplumu içerisinden çıkan yönetici ve lider karakterlerin gösterdiği tepki ilerleyen süreçte, ayrışmanın yaşandığı noktada Afrika milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında rol oynamıştır. Bu noktada kıta özelinde ayrılıkçı olan milliyetçilik, öte tarafta ulus olma arzusuna sahip yığınlar için birleştirici bir unsur olarak belirmiştir. Ticaretle birlikte gelişen burjuvazi de milliyetçi oluşumlarda etkinliğini göstermiştir. Bir yandan asabiyet bağlarının zayıflaması, bir yandan yeni bir burjuva ve aydın kitlenin ortaya çıkması, İngiliz ve Fransız yöneticilerin sergiledikleri kumanda yönetimi, Afrika insanının alıştığı, şeflerin idaresi altındaki hayat tarzını yok etmiş ve devamında zaten karışık ve bölük pörçük olan kitleler, milliyetçi sevdalarla birlikte ana kara içerisinde çeşitlenerek ayrışmıştır.

Afrika, 1800'li yılların sonuna doğru “Beyaz Adam”ın eliyle ayrılıkçı bir milliyetçiliğe doğru geçiş yaparken, aynı yüzyıl içerisinde Yunan, Sırp ve Bulgar

⁴ İbn Haldun (2016: 9), din unsurunun, asabiyetliler arasındaki rekabet ve çekememezliği sona erdirdiğini ifade etmiştir. İbn Haldun'un din unsurunun Afrika milliyetçiliği üzerindeki etkisini Oran'ın ifadelerinde (1997: 92) görmek mümkündür. Bu noktada İbn Haldun, dinin insanları hakikat etrafında toplayan özelliğine atf yaparken Oran, misyonerler tarafından yayılan Hristiyanlığı, kabileler arasında parçalanmış Afrika'da, insanları ilk kez ortak bir inanç çevresinde birleştirdiği şekliyle ele almıştır.

milliyetçileri Osmanlı'dan ayrılmıştır. 1880'li yıllarda yaşanan bu ayrılıklar I. Dünya savaşı ile birlikte artarak devam etmiştir. I. Dünya savaşı sonrasında da milliyetçilik, önemli bir sorun olarak varlığını yoğun bir şekilde hissettirmiştir. İmparatorluklar, milli duygu ve eylemlerle tarih sahnesinden silinirken devam eden yıllarda dünyaya hâkim olan iki kutuplu dünya düzeninde milliyetçilik bir süreliğine popülaritesini yitirse de Sovyetlerin yıkım sürecine girmesi ve sonrasında yok olması ile birlikte yeni dünya düzeni ve siyasal dengeler içerisinde, ayrılıkçı girişimlerin mücadele alanı içerisine dahil olmuştur. İki dünya savaşı ve beraberinde yaşanan süreçte değişen dünya siyasalları ile 20. yüzyıl, ulusçu hareketlerin şiddetlendiği zaman dilimi olarak belirlemiştir. Fransız İhtilali ile başlayan, İtalya ve Almanya'nın bütünleşik bir yapıya bürünmesinde merkezi bir rol oynayan ulusçu hareketler, Balkanların bölünmesinde ise ayrılıkçı konumda kalmıştır. Milliyetçi oluşumlarda etnik köken her ne kadar farklı teorilerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilse de, Balkanlarda yaşanan çatışmalarda etnik ayrılıkçılığın karşısında duracak ikinci bir açıklama dayanağı çok azdır. Balkanlarda yaşanan ayrılıkçı hareketler daha çok etnik temelde bir kıyım şeklinde tezahür etmiştir. Mann (2012: 3) balkanlarda yaşanan etnik temizlikten bahsederken acı bir anıyla yaşananlara ışık tutmaktadır.

“74 yaşındaki Batisha Hoxha mutfakta, 77 yaşındaki kocası Izet'le birlikte sobanın başında ısınyordu. Patlamaları duymuş, ama Sırp birliklerinin şehre girdiğini anlayamamışlardı.... “Sonra eve giren askerler Izet'i dövmeğe başladılar. O kadar kötü vurdular ki yere düştü,” diyordu Batisha.... “Onu öldürdüler. Üç kez göğsüne ateş ettiler, diye hatırlıyor Batisha(...). O acıyı hâlâ hissediyorum, diyordu. Birkaç el daha ateş ettiler... En sonunda Batisha ile yanındaki on yaşındaki çocuğunu tekmeleyerek dışarı çıkardılar”.

Kosova'nın Belanica köyünde bir evde yaşanan bu etnik temizlik vahşeti tarihin sayfaları arasındaki binlerce acı hikâyeden bir tanesidir. Sırpların, bir tane dahi Arnavut'a tahammül edemedikleri bir noktada meydana gelen bu tür vahşetlerin tek sebebi yine Sırplar tarafından “vaat edilmiş toprakların” (Mann, 2012: 3) ele geçirilmesi olarak ifade edilmiştir. Yahudi soykırımının ise etnik bir yok edişin en meşhurlarından olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu soykırımın özelliği sadece etnik bir temizlik içermesi değil aynı zamanda ulusal bir birlikteliğe giden sürecin zorunlu adımı olarak görülmesidir. İsrail'in kuruluşuna giden bu süreçte Yahudilerin yaşamış olduğu etnik ayrımcılık önemlidir. Almanya'nın büyüklüğünü yeniden tesis etmek isteyen Hitler, bunun ancak saf Alman ırkıyla olabileceğini düşünmüştür. Bu saf ırkın ortaya çıkması ise ancak Yahudi ve Slavların temizlenmesi ile

gerçekleşebilecektir. Milliyetçiliği tanımlamak noktasında eksik kalan etnisite, toprak, din menfaat birliği gibi olgular ayrılıkçılık noktasında ise önemli unsurlar olarak belirmektedir.

Etnisite örneğinde olduğu gibi tarihte milletlerin, dini hassasiyetler üzerinden de pek çok ayrılıkçı hareketlerle karşı karşıya kaldıkları açıktır. Sander (2007: 79-80), İslamla özdeşleşmiş bir millet olan Araplar için “Arap dünyasında milliyetçiliğin kesin bir tanımını yapmanın son derece zor olduğunu” dile getirmiştir. Aile ve mezhep bağları gibi birincil toplumsal bağların güçlü olması ve evrensel bir dini cemaat duygusunun varlığı bu zorluğun nedenleri arasındadır. Sander, belirli bir dini cemaatin, belirli bir toprak parçası üzerinde uzun süre yaşamış olmasının millet duygusuna yol açtığını ve Avrupa’nın modern milliyetçilik anlayışının Ortadoğu’ya girmesiyle birlikte Arapların da bağımsızlık arayışına girdiklerini dile getirmektedir. Böylece İslam, milliyetçi duyguları oluşturan önemli bir unsur olarak belirmiştir. Bir harç doku olarak Arap milliyetçiliği üzerinde beliren İslam dini özellikle son dönemlerde yaratılan ayrılıkçı eylem ve söylemler ile Ortadoğu coğrafyasında önlenemez çatışmalara yol açmıştır. İslam dini ayrılıkçı hizipler tarafından önemli bir araç olarak kullanılırken ileride oluşabilecek yeni ulusal birliklerde İslam’ın değişen yorumları temel doku olacaktır. Terörist faaliyetler icra etmekten kaçınmayan pek çok irili ufaklı örgütün aynı dinin değişen yorumları neticesinde farklı coğrafyalarda milliyetçi hassasiyetlerle birlikte ayrılıkçı eylemlere imza attıkları açıkça görülmektedir. Mezhep farklılıkları dahi milliyetçi bir tutumla harmanlanarak oluşturulmak istenen ulusa dayalı birlikler içerisinde kullanılmaktadır. Özellikle DEAŞ liderinin kendisini halife ilan etmesi, halifeliği birleştirici bir unsur olarak kullanması ve bir devlet kurduğunu söylemesi, Ortadoğu coğrafyası üzerindeki ulusal sınırlara sahip ülkelerde çatışma hali ve kaos ortamlarının genişlemesine, yeni çatışma cephelerinin açılmasına sebep olmuştur. Milliyetçi ayrılıklar din üzerinden değerlendirildiğinde sadece İslam dini ile sınırlandırılmaz. Katolik, Ortodoks ve Protestan mezheplerinin tarihte yaşamış oldukları savaşlar milletleri ayrıştıran ve farklılaştıran süreçlerin başlangıcını ihtiva etmiştir. “Kardinal şapkası görmek yerine Türk sarığı görmeyi tercih eden” zihniyet, haçlı oluşumların Ortodoks Hristiyanlara yaptığı milliyetçi baskılarda dinin önemli rolüne yapılan bir atıftır.

Din gibi hassas noktalara etki edebilecek unsurların, milliyetçi ayrılıkçılar tarafından farklı coğrafyalarda kullanılması bir kimlik mücadelesini akıllara getirmektedir. Ayrılıkçı unsurların ve milliyetçiliğin beraber değerlendirildiği pek çok olayda bir kimlik mücadelesi söz konusudur. Bu mücadele çoğunlukla kanlı savaşlar şeklinde seyretmiştir. Balkanlar ve Ortadoğu coğrafyası dışında, Avrupalı kimliğinin ortaya çıkmasının temelinde de yoğun

çatışmaların ve savaşların olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bir çatışma hali içerisinde yaşlı kıta Avrupa, 1648’de Westphalia barışında sağlanmak istenen durum gibi kendi kendini tekrardan yok etmeme adına bir birlik içerisinde olmayı seçse de ayrılıkçı milliyetçi gruplar olarak adlandırılabilir unsurlar çoğu zaman bu birliği benimsemeyi reddetmiştir. Ayrılıkçı unsurlar Renan’ın tabiriyle “unutmak” istemeyenlerdir. Belçika’da unutmayı istemeyen Flamanlar ve Valonlar, İspanya’da unutmak istemeyen Basklar, İrlanda milliyetçiliği, Fransa’da Britonlar bu noktada ifade edilebilir. 1789 sonrası Fransa’sının yarattığı cumhuriyet rejimine benzer bir yapıyla karşı karşıya gelmek istemeyen ayrılıkçı unsurlar zamanla terörle birlikte anılmış ve terörist gruplar olarak ifade edilmiştir. Ulusal birlik içerisinde yok olmamak adına bir karşı duruş sergileyen bu grupların oluşturduğu ETA, IRA, gibi örgütlü yapılar silahlı eylemleriyle ayrılıkçı düşüncelerin eylem gücünü oluşturmuştur. Mücadeleler bir kimlik mücadelesi olarak belirse de bu mücadeleyi kabul etmeyen birleştirici ulus milliyetçi anlayış üst kimlik anlayışıyla yaratılmış olan milleti benimsemeye ve bu milletleri homojen bir bütün olarak görmeye devam etmektedir. Bu durumu Wallerstein (2015: 169) şöyle açıklamaktadır. “Modern dünya, kendi halklarını yarattı derken bu halkların her zaman mevcut olmadığı ve bazıları yaratılırken, potansiyel bazı halklar ise ezilip, parçalanıp, kırılıp dökülmüştür”. Bu noktada “yaratmak” veya ortaya çıkarmak ikinci bir varlığın mevcudiyetine de açık bir işaretidir.

Modern dünya kendi halklarını yaratırken yaratıcı kudrete sahip ikinci varlığı tanımlayabilmek önemlidir. Bu tanımın olabildiğince doğru yapılabilmesi mevcut sistemdeki çatışmaların ve kaos ortamlarının milliyetçi unsurlar ile olan bağlantılarının doğru ifade edilebilmesine katkı sunacaktır. Ulusal kimlikleri doğru tanımlayabilmek de yine modern dünyayı ve onun bir getirisi olan yaratılmış halkları doğru tanımlamaktan geçmektedir. Bu tanımlamaya katkı sunacak bir yaklaşımı Carr (2015: 57) şöyle ifade etmektedir. “Uluslararası örgütlenmenin kesin ve kabul edilebilir birimi olarak ulusa, günümüzde iki cephede meydan okunmaktadır. İçeriden ve dışarıdan, idealizm açısından ve güç açısından”. Bu öngörü milliyetçi ayrılıkçı hareketleri de tanımlayabilecek genel toplu bir ifade şeklinde ileri sürülmüştür. Bunu biraz açalım. Ulusların kendi sınırları içerisinde, ayrılıkçı hizipler şeklinde, özellikle 20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılda ayyuka çıkan milliyetçi eylem ve söylemlerin kaynağı olarak dış unsurların içerideki değer uçlarını etkilemesi gösterilebilir. Uluslararası bir dünya sisteminden azade olamayan devletler kendi sınırları içerisindeki ayrılıkçı hareketlerde mutlaka bir dış bağlantı aramak durumundadır. Bu sebeple Carr’ın “içeriden kaynaklı” bir

meydan okumanın dolaylı bir içselliği barındırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ulusların içerisinde barındırdığı evrensel değerler bu dolaylı durumun yaratıcısıdır.

Ulusun evrensel yapısı beraberinde reddedilmesi güç isteklere boyun eğmeyi gerektirebilir. Ulusal bir milliyetçi anlayış bu istekler karşısında zor durumlara düşebilir ve bu isteklerin “kabulü veya reddi” şeklideki tercihler ülkelerin ulusal statülerinde belirleyici olabilir. Ulus devletlerin yaşadığı iç ve dış meydan okumaların dolaylı birlikteliğinin ardından ideolojinin, güç ile birleştiği hegemonik bir durumdan da bahsetmekte olasıdır. Gücün ideolojiyi kullandığı her noktada söylem, yeni bir millet tanımı yapmış, her millet söylemi farklı unsurları harekete geçirmiştir. Bu noktada Hobsbawm ’ın (1995: 19) yaptığı millet ve milliyetçilik söylemi önemlidir. “Analitik düzlemde milliyetçilik milletlerden önce gelir. Milletler, devletleri ve milliyetçilikleri yaratamaz, doğru olan bunun tam tersidir”. Bu ifade bir oluşumun analizidir. İdeolojinin, hegemonyanın ve gücün etkili olacağı bir oluşumun.

İdeolojinin söylem içerisinde dillendirilmesi ve milliyetçi duyguların aynı söylem içerisinde ele alınması, iletişim süreçlerinin gelişimi ile birlikte görünür olmuş ve milliyetçi oluşumları etkilemişlerdir. Bu süreçte milliyetçilik olgusunda yeniden bir hareketlenme gözlenmiştir. Teknolojik gelişmeler ve buna bağlı iletişim alanında yaşanan ilerleme, 20. yüzyılın sonlarından itibaren dünyaya, Ortadoğu özelinde ve Afrika coğrafyasında bir savaş ve kaos halini önce görünür kılmış sonra da bu görünürlük, yoğun tekrarlarla algı süreçlerine işlenmiştir. Bu sunum, modernleşmenin iletişim alanından faydalanırken dünyaya servis edilen olayların tamamı modern/aydınlanmış dünyanın üçüncü dünya üzerindeki hegemonyasını milliyetçilik kazanımlarını körükleyerek kullanması şeklinde olmuştur. Milliyetçiliğin çok yakın bir zamana kadar yalnızca üçüncü dünyada savaşlara, çatışmalara yol açan ideolojilerle ya da etnik azınlıklar arasında zaman zaman patlak veren ve yerleşik devletlere sorun çıkaran hareketler olarak düşünülmesi, milliyetçiliğin etkisinin uluslararası bir hal alması ile değişmiştir. Bu durum modernite anlayışının ve küreselleşme mefhumunun milliyetçilik ile olan ilişkisinin bir tezahürüdür. Modernleşme kuramları çalışmalarının da milliyetçilik literatürünün oluşmaya başladığı 1950’li yıllara denk gelmesi bir tesadüf değildir elbette ki. Üçüncü dünya ülkelerinde görülen şiddet-yoğun milliyetçilik hareketlerinde gelişmiş dünyanın yer aldığı konum ile modernleşme süreçlerine öncü olan yine aynı gelişmiş dünyanın konumlarının çakışmasının da bir tesadüf olmadığı gibi.

Modern dünyada, pozitivistimin ışığında gelişen, Avrupa ve Amerikan kültür ve siyasetinde, geleceğe dönük hiçbir olguda tesadüfe yer yoktur. Bu anlamda modernleşme

kuramı incelendiğinde Altun'un (2005: 2) ifadeleri önemlidir. "1950'li yıllarda gündeme gelen gelişme paradigması, Batı dışı toplumların da ilerleme sürecine katılabileceği varsayımından hareket etmekte ve bu yönüyle de bir kopuşa ya da bir farklılaşmaya karşılık gelmektedir". Bu durum, Amerika'nın öncülüğünde gelişen bir uluslararası siyasetin özellikle üçüncü dünya ülkelerinin değişim süreçleriyle ilgilenmeye başladığının ve milliyetçi ideolojileri de yoğun olarak kullanarak bu ülkelerin sözde demokrasi, eşitlik ve terörden arınmış bir yaşama kavuşturulmasının altında yatan söylemin bizzat kendisidir. Modernleşme sürecinin "Batı dışı toplumlar" ifadesiyle yarattığı bir öteki algısı, milliyetçi ideolojilerin körüklendiği biçilmiş bir kaftan olarak belirmiş durumdadır. Tesadüfi olmayan çakışmalara somut bir örnek ise 1966 yılında Birleşmiş Milletler nezdinde imzalanan ve üye ülkelerin de kabul ettiği ikiz sözleşmelerdir. Bu sözleşmenin ilk maddesi "Bütün halklar kendi kaderlerini tayin hakkına sahiptir. Bu hak sayesinde halklar kendi siyasal statülerini serbestçe tayin edebilir ve ekonomik sosyal ve siyasal gelişmelerini serbestçe sürdürebilirler" şeklindedir. Bu madde ulus devletler içerisinde yeni milliyetçi kliklere kapı aralamış ve dayanak noktası olmuştur. Ulus devleti inşa etmek ideali ile olgunlaşan milliyetçi ideoloji, kurulu ulus devletlerin yıkılışına giden bir sürecin argümanı haline gelmiştir. İspanya'da Basklar ve Katalanlar, İngiltere'de İskoçlar ve Kuzey İrlandalılar, İtalya'da Lombardiya ve Veneto bölgeleri ve Irak'taki Kürtler değişen talepler ile ulus devletlerden ayrılmak istemektedir.

4. Popülist Milliyetçilik

Milliyetçi ideolojinin kurulu ulus devletleri tehdit eder bir duruma gelmesi ve bahse konu olan ekseriyeti etnik farklılıklara dayalı, azınlık gruplardan oluşan unsurlar, modern dünyanın sürüklediği milliyetçi bir atmosferde, millet olabilme arzusuyla aşırılığa varan eylem ve söylemleriyle taleplerini üst perdeden dillendirmektedir. Gelişen dünyada, liberal değerlerin de körüklediği eşitlik, özgürlük gibi haklar temelinde bir yaşam tarzı, yoğun ideolojik desteklerle birlikte giderek güçlenmektedir. Büyük oranda, azınlıkta kalan grupların sesleri küreselleşme karşısında sahip olduğu değerleri kaybetmeme adına daha yüksek çıkmaktadır. Oran (2001: 67), azınlıkları ifade ederken genel kabul görmüş bir azınlık tanımının olmadığını ifade etmiş ve kavramı sosyolojik ve hukuki bakımdan değerlendirmiş özellikle hukuksal bakımdan azınlık kavramını 1966'da BM Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesinde tanımlayan BM özel raportörü Capatorti'den alıntıyla "(b)aşat olmayan bir durumda olup, bir devletin geri kalan nüfusundan sayısal olarak daha az olan, bu devletin uyruğu olan üyeleri etnik, dinsel ve dilsel nitelikler bakımından nüfusun geri kalan bölümünden farklılık gösteren ve açık olarak olmasa bile kendi kültürünü, geleneklerini ve

dilini korumaya yönelik bir dayanışma duygusu taşıyan grup ” şeklinde ifade etmiştir. Bütün mesele bu koruma içgüdüğü içerisinde yok olmamak adına verilen mücadeledir. Milliyetçi duyguların yoğun olarak yaşanması ve bu yoğunluğun kaybedilmemesi adına verilen mücadele asimile olmamanın ilacıdır. Asimile olmaktan kaçışın da yine ve yeniden bir kimlik mücadelesine çıktığı ifade edilebilir. İnsanlar kimliklerini doğdukları toplum içerisinde elde etmektedir. Modern dönemlerle birlikte bu kimlik bir üst kimlik olarak ifade edilirken bu şekilde kullanılan söylemin içerisinde, ulusal bir bütünlüğü sağlamak adına, ayrılıkçı hiziplerin dizginlenmesi yatmaktadır. Toplum içerisinde doğan birey toplumun değerlerine bağlı olarak doğarken bu değerlerden kaçmak çoğu zaman mücadele etmeyi gerektirir. “Organik kimlik”⁵ şeklinde yapılacak bir kavramsallaştırma ile bireyin geçmişe bağlı değerleriyle örülü soy kimliğini arzulaması da aynı mücadelenin içerisinde yer almaktadır. Bu anlamda popülist milliyetçiliğin ayrılıkçı bir milliyetçilik anlayışını da barındırdığı söylenebilir.

Asimile olmamak ve kimlik mücadelesine devam edebilmek küreselleşme ile birlikte milliyetçiliğin yeni ortamlarda tekrardan harekete geçmesine katkı sunmuştur. Bu ortamlarda milliyetçiliğin yeni amacı uluslararası olmaktan, ulusal olmaya ve devamında ulusal olmaktan mikro uluslara giden bir süreci yakalamak olmuştur. Ancak mikro ulusun bir sınırını koymak güçtür. Hangi gruplar, kitleler ve azınlıklar mikro uluslar içerisinde değerlendirilecek bu bir muammadır. Küreselleşme karşısında popülist milliyetçiliğin kaybettiği önemli noktalardan birisi budur. Popülist milliyetçiliğin küreselleşme karşısında kaybettiği bir diğer nokta ise nereye kadar bölüneceği kestirilemeyen mikro milliyetçilerin siyasi birliklerini nasıl sağlayacağıdır. Eşitlik ve özgürlük mücadelesi içerisinde olan milliyetçi grupların kendilerini nasıl tanımlayacakları veya bu tanımlama noktasında kimlerin yer alacağı, küresel ve uluslararası düzen karşısında popülist milliyetçilerin zaaflarıdır. Mevcut ortamda ulusal güçler içerisinde, söz hakkı, düşünce özgürlüğü, temel insani değerler, bireysel eşitlik gibi noktalarda bir eşitlikten söz etmek zor iken eşitliğin, artan parçalı siyasi ortamlarda nasıl olacağı ayrı bir bilimdir. Bir dikotomi⁶ şeklinde beliren heyulada, milliyetçilik, uluslararası

⁵ Organik Kimlik olarak adlandırma yapılan noktada bir hususa değinmek gerekecektir. Oran’ın (2001: 67) kimlikleri tanımlarken kullandığı objektif ve sübjektif kimlik ve alt kimlik ve üst kimlik kavramları önemlidir. Oran objektif kimliği bireyin doğuştan, zorunlu olarak getirdiği tarihsel antropolojik kimlik olarak tanımlar. Sübjektif kimlik ise bireyin sonradan kendi tercihiyle edindiği kimliktir. Objektif ve sübjektif kimlik arasındaki temel ayrım özgür bireyin tercihidir. Alt kimlik, bireyin içerisinde doğduğu grubun kimliği iken üst kimlik bireyin vatandaşı olduğu ülkeyle ilgili toplumsal kimliğidir. Üst kimlik çoğu zaman sübjektif kimliğe denk düşer. Şayet bir eşleştirme yapılırsa objektif kimlik alt kimliğe dolayısıyla sübjektif kimlik ise üst kimliğe kalacaktır. Bu noktada “organik kimlik” bireyin hem objektif kimliğini hem de alt kimliğini içeren bir anlama sahip bir kavram olarak tercih edilmiştir.

⁶ Dikotomi ile kastedilen şey ulusal ve uluslararası şeklinde ikili bir gündemi yaratan siyasi, hukuki birlikteliklerdir. Bir yanda uluslararası örgütlenmelerin dışında kalmamak adına verilen mücadeleler diğer yanda

sisteme mikro boyutta meydan okumaya devam etmektedir. Böyle bir ortamda eşitliğin ve düzenin sağlanabilmesi noktasında Carr (2015: 64) şöyle bir iddiada bulunmaktadır. “Geleceğin uluslararası düzeninin arkasındaki itici güç, nasıl ifade edilirse edilsin, ulusal yakınlıklarına ya da bağlılıklarına aldırmandan tek tek insanların değerine ve insanların refahını yükseltmek için ortak ve karşılıklı bir yükümlülüğe olan inançtır ”.

Geleceğin ve uluslararasılığın birlikte anıldığı modern dünyanın milliyetçi tanımını temsil eden modernist bakış, gelişmişliğin ve modernizmin bir getirisi olarak değerlendirilir. Bir karşılıklılık ilkesi gibi milliyetçiliğin de beraberinde modernite üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Modern dünya ve uluslararasılaşma birlikte küresel bir ortam yaratmış ve küreselleşme hayatın bütün sosyal, ideolojik ve kültürel alanlarında etkin bir rol oynamıştır. Ritzer (2011: 64), küreselleşmenin pek çok türlerinden bahsetmiş ve bunları ekonomik, politik kültürel, din, bilim, sağlık, spor ve eğitim gibi başlıklar altında incelemiştir. Küreselleşmeyi tek alanla sınırlamak mümkün olmayacağı gibi ulus devletlerin kuruluş aşamasında var olan dil din, etnisite, sosyal yapı gibi çoklu unsurların da değişen oranlarda küreselleşmeden etkileneceği açıktır. Sadece maddi olarak ele alınması mümkün olmayan küreselleşmenin ideolojik boyutlarının göz ardı edilmeyeceği açıktır. Küreselleşmenin aktif olarak işletilmesini amaçlayan zihniyet bu süreçlerin tepeden gerçekleştirilmesi neticesinde tüm boyutlarının sağlanabileceği kanısındadır. Ritzer (2011: 69), tepeden küreselleşme kavramını “özellikle Kuzeydeki büyük ölçekli güçler tarafından yaratılan ve yaygınlaştırılan ve özellikle Güney’e dayatılan süreç” olarak tanımlar. Bir dayatmanın aleni ve açık tesiri mutlaka karşıda yer alan liberal ve milliyetçi aktörleri ortaya çıkaracaktır. Bu karşı duruş küreselleşmenin etkisinde ivme kazanırken yerel unsurların bağlantı noktalarında mutlaka milliyetçi bağlar görülecektir. Küreselleşme karşısında varlığını güçlendiren yerel hareketler aynı zamanda mikro milliyetçiliği yücelten bir kabiliyete de sahiptir. Devrim dönemlerinin söylemleri olan emperyalizm, sömürü düzeni, kapitalizm gibi ifadeler küreselleşme karşısında milliyetçi unsurların söylemlerine dönüşebilmektedir. Bu söylemlerin yerel eylemlerle bir araya gelmesi neticesinde ise popülist milliyetçilik anlayışı güçlenmektedir. Popülist bir milliyetçilik olgusunu sadece sağcı ya da solcu kavramlarıyla sınırlandırmak da doğru değildir. Böyle bir sınırlama toplumsal temelde bu hareketleri çok dar bir çerçeveye sıkıştırmaktır. Kitlese karşı duruşları, özellikle milliyetçi ideoloji ile örülüyken, tek boyutlu görüşler içerisinde sınırlandırmak aktif kitlelerin çoğulculuğuna ket vurmaktır.

uluslararası olurken ulusal değerleri kaybetmemek adına verilen mücadele. Ve bu iki olgu arasındaki gidiş gelişler içerisinde var olmak isteyen yeni milliyetçikler.

Küreselleşme ile anlam kazanan popülist milliyetçilik belirli bir coğrafik alanla sınırlı değildir. Doğunun batıya, güneyin kuzeye karşı nefreti “kabullenmeme” durumundan farklı bir şeydir. Büyük bir toplum ve küçük bir dünyanın ortak adı olmuştur artık küreselleşme. Küreselleşen dünyanın bir boy gerisine bakıldığında karşıda duran emperyalizm, dönüşmeyi bekleyen bir olgudur. Değişimin kaçınılmazlığı emperyalizm mefhumunda kendisini gösterince emperyal tutumlarını yenilemek gibi bir mücadelenin içerisine giren ulus devletler görünür bir noktadan kültürel emperyalizm, medya emperyalizmi, politik emperyalizm şeklinde daha çeşnili ve korunaklı bir yerde saf tutmuşlardır. Bu çoklu yapı içerisindeki etkin güçler küresel dünya söylemi arkasında gizli kalabilmektedir. Bu sadece bir Amerikalılaştırma projesi veya süreci değildir. İnsana pek çok yönden değen zincirleme bir etkinin varlığı söz konusudur. Ritzer (2010: 88) emperyalizmin, sömürgecilikle yakından bağlantılı olduğunu hatta birbirlerinin yerine kullanıldığını belirtmektedir. Ancak sömürgecilik terimi çok daha geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Bu geniş yelpazeyi II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan bir dönem için Nkrumah (1965. akt. Ritzer, 2010: 89) “yeni sömürgecilik” olarak adlandırmaktadır. Yeni sömürgecilik ile amaçlanan kontrol mekanizmalarına yeni dayanaklar bulmaktır. Eğitim, kültür, sanat, medya gibi unsurlar yeni dayanak noktaları olarak belirmiş durumdadır. Bu dayanak noktalarına karşı sergilenen duruş ise eski sömürgecilere karşı verilen mücadeleden kavramsal bir farklılık göstererek “popüler ” olarak adlandırılmış ve milliyetçi duygularla harmanlanınca “popüler milliyetçilik” olarak kavramsallaştırılmıştır. Toplumun pek çok değerlerinde yer alan küreselleşme doğal olarak son dönemlerin en çok söylemleştirilen kavramlarından biri olmuştur. Bu anlamda “küreselleşme” kavramına kafa tutacak ve özellikle 21. yüzyılda yoğun olarak kullanılan bir diğer kavram ise terörizmdir. İkisi de milliyetçi unsurların bir şekilde irtibatlı olduğu bir noktadadır. Küreselleşme ve uluslararasılaşmaya karşı duran milliyetçiler bu karşı duruşlarını eyleme dönüştürdüklerinde terörist faaliyet yürütücüleri olarak tanımlanmaktan kaçamamaktadır.

Wallerstein (2014: 9), 20. yüzyılın son 20 ya da 30 yılından bu yana iki şeyin, içinde yaşamakta olduğumuz dünyaya hâkim olmaya başladığını söylerken bu iki şeyi küreselleşme ve terörizm olarak belirtmesi manidardır. Wallerstein’ı haklı çıkaran güncel sorunlar içerisinde küreselleşmenin ve terörist faaliyetlerin etkisi mutlak şekilde hissedilmektedir. Küresel olgular ve terörist faaliyetler içerisinde ise milliyetçi eylem ve söylemleri görmek mümkündür. Küreselleşme, milliyetçi ideolojinin yayılması noktasında milliyetçilikle karşılıklı bir etkileşim halinde iken terörizm milliyetçi kliklerin birbirini tanımlarken

kullandıkları bir öncül olarak söylemleştirmektedir. Margaret Thatcher küreselleşme için “başka alternatif yok” derken küreselleşmenin gelişimi içerisinde terörizmle olan ilişkisini doğru anlamak ve tanımlamak önemlidir. Mevcut dünya konjonktüründe özellikle çatışma halinin ve kaosun yoğun olarak yaşandığı coğrafyalarda küreselleşme mefhumu terörizmin sağlaması durumundadır. Bu ifade birinin diğerinin doğrulayıcısı olmaktan öte birinin diğerini körüklemesi ve varlığına katkı sunmasıdır. Gelişmiş ülkelerin küresel bir güç olarak kalabilme arzuları “ötekini”, “biz” için terörist olarak tanımlama ile omuz omuza gitmektedir. Yıllarca aynı topraklar üzerinde en azından çatışmadan yaşamayı başarmış olan gruplar, topluluklar küresel güçlerin benzer sayılabilecek emelleri karşısında kitlesel, yönetsel, sosyal ve siyasi bölünmeler yaşamaktadır.

Küreselleşmeyle kol kola giden modernitenin ortaya koyduğu ilerleme fikri, merkezi otorite olarak ulus-devletin, bireyi aşacak biçimde temel kararları vermekle yükümlü olmasını ve başlangıçta özgürlük kavramıyla bütünleşmiş bir kavram olan bireyciliğin yerini ulus-devlet vatandaşının yani yurttaşlığın alması sonucu doğmuştur (Yıldırım, 2014: 26). Bu dönemde ulus devletin vatandaşının yurttaş olma vasfı, ona sağlanan ulusal kimlik ile ilişkilendirilir. Küreselleşmenin ilişkilendirildiği pek çok değişken gibi modernite ile birlikte milli kimliğin pek çok değişkenden etkilenmesi söz konusudur. Bu değişkenler çoğuldur. Devletin yönetim yapısı, yönetim şekli, bu yönetimin toplum nezdindeki kabullenirliği bir anlamda meşruiyeti değişen dünya siyaseti gibi etkileyiciler, ulusal kimliği tanımlarken aynı zamanda ulusal kimliklerin kültürel ve etnik temeller üzerinde farklılaşmasına da yol açabilmektedir. Özgürlük ve eşitlik gibi soyut olguların algısal süreçlerde yoğun hissedilmesi ulusal kimliklerin farklılaştırılması noktasında bir etki yaratacaktır. Ulusal kimliklerin farklılaştırılması popülist milliyetçiliğe katkı sunacaktır. Bu katkı ulusal kimliklerle birlikte yeşeren yeni ideolojik tutumların çizdiği sınırlı kimlik anlayışıyla bağlantılı olacaktır.

Küreselleşmenin milliyetçilik ile olan ilişkilerinden birisi de devletlerin birbiri üzerindeki etkilerinde yaşanan değişimdir. Yayılmacı bir şekilde sergilenen emperyal yaklaşımlar artık anti- kolonyal süreçlere evrilmiş ve burada ekonomik, kültürel süreçlerin yanısıra iletişimsel gelişmelerin de rolü yadsınamaz bir boyuta varmıştır. Bu gerçek karşısında gelişmekte olan ya da gerçekte öyle olmayıp ancak bu şekilde uluslararası sisteme entegre edilen ülkeler bir süreklilik içerisinde daha az maliyetle ve daha fazla yoğunlukta gerek kültürel gerekse de ekonomik ve siyasi anlamda temel değerlerinden uzaklaştırılmakta ve belki de siyasi jargonla “batılılaşmakta” ya da “modernleşmekte”dir.

Milliyetçiliğin gelişme olgusu ile birlikte ele alındığı başka bir söylem “milliyetçi ideolojilerin küreselleşmeye karşı bir tepki olarak yeniden güç kazandığı” (Kaldor:2004. akt. Yıldırım, 2014: 25) veya buna yakın söylemlerdir. Bu popülist milliyetçiliğin sebebini açıklayan bir söylemdir. Ancak küreselleşme modernleşme ile birlikte ele alındığında son dönemlerde yaşanan Suriye, Libya, Fas, Mısır, İspanya, İtalya, Almaya gibi ülkelerdeki etnik ve kültürel milliyetçi hareketleri çok da küreselleşmenin getirdiği değişim temelli bir karşıtlık olarak görmek mümkün görünmemektedir. Buralarda küresel gelişmelerin sağladığı toplumsal gelişmelere karşı bir duruş şeklinde beliren bir milliyetçi dalgadan söz etmek zordur. Olsa olsa küreselleşmenin yaratacağı bir bütünlük içerisinde yok olmamak adına verilen bir mücadeledir. Milliyetçi isteklerin gün yüzüne çıktığı ülkelerde yaşanan gelişmeler ayrılıkçı hareketleri gündeme taşıırken ulus devlet anlayışını zora sokan bir durumu meydana getirmiştir. Mevcut fiili gelişmeler üzerinden küreselleşme ve milliyetçilik ilişkisine bir rol biçilecekse bu ancak milliyetçiliğin gücünün küresel etkisi olarak yorumlanabilir. Giddens (2013: 917), son 40 yıl içerisinde dünyanın her yerinde toplumsal hareketlerde bir patlama olduğunu söylemektedir. 1960 ve 70’lerde yurttaşlık hakları hareketinden feminist hareketlere, 80’lerde nükleer karşıtı ve çevreci hareketlere, 90’larda ve sonrasında eşcinsel hareketlere tanık olunmuştur. Bu hareketler “yeni toplumsal hareketler” olarak adlandırılırken milliyetçilik olgusunun da bu bağlamda özellikle son 40-50 yıl içerisindeki artışı göz önüne alındığında bu olaylardan ayrı düşünülemez. Milliyetçilik yeni bir olgu olarak değerlendirilemeyeceği gibi değişen dünya siyasetinin toplumsal hareketleri için artan yoğunlukta seyreden, kökleri tarihte var olan bir hareket olarak ifade edilebilir ve diğer hareketlere nazaran daha fazla ve coşkulu kitleleri arkasına alabildiği oranda mevcut ulusal ve siyasi mekanizmaların çözemeyeceği durumları meydana getirebilmektedir. Çözumsuzlüğe varabilecek günümüz milliyetçi hareketlerinin temel özelliği, Tok’a (2003: 220) göre bölücü ve ayrılıkçı olmasıdır. Bir etno- kültürel grup, millet olma ve bu temelde bölgesinde kendi kaderini belirleme hakkına sahip olması gerektiği iddiasındayken onları ulusun bir ferdi olarak gören büyük toplumsal yapı otorite iddiasına devam etmektedir.

5. Sonuç

Fransız İhtilaline kadar götürülebilen ulus milliyetçilik anlayışı, modernleşme süreci ve beraberinde küreselleşme ile birlikte bir değişim ile yeniden sahnelenmeye ve yeniden kitlelerin arkasından koştuğu bir olgu olarak belirmeye devam etmiştir. Liberal muhafazakâr, yayılmacı ve anti- kolonyal şekillerde çeşitlenen milliyetçilik, bir ideoloji olarak değerlendirildiğinde kitle psikolojisi bağlamında etkinlik düzeyini 21. yüzyıldaki

gelişmelerle yeniden göstermiştir. Ancak 21. yüzyılda yaşanan etnik temelli milliyetçilik ne sadece liberallerin beklediği ve öne sürdüğü gibi “ulus fikri ile nihai olarak Rousseau’dan türetilen halk egemenliğine olan inancı” birbirine bağlayabilmiş ve ulusun kendi kaderini tayin hakkına bir bağlılık olarak devam edebilmiş, ne de muhafazakâr milliyetçiliğin öne sürdüğü gibi “sosyal bütünlük ve kamu düzenini” sağlayabilmiştir. Modernist bir bakış açısı ile milliyetçilik değerlendirildiğinde kapitalizm, endüstrileşme, bürokratikleşme gibi sosyal ekonomik ve siyasi gelişmelerle birlikte modernistlerin ifade ettiği gibi “ıcat edilmiş ve sahte yapay” milletçiliğin, gelişmiş toplumlarda ortadan kalkacağı ve önemini yitireceği tezi de gelişmiş Avrupa ülkelerinde yaşayan milliyetçi hareketlenmelerle birlikte geçerliliğini yitirmek üzeredir.

Popülist milliyetçilik başlığı altında “milliyetçi ideolojilerin küreselleşmeye karşı bir tepki olarak yeniden güç kazandığı” söylemlerine karşı bir sav sunulmuş ve milliyetçi ideolojilerin küresel çapta bir etki yarattığından bahsedilmiştir. Küreselleşmenin ülkeler arasında yaşanan siyasi ilişkiler bağlamında, ekonomik ve sosyal alanlarda olduğu gibi bir iç içeliği barındırdığı açık bir durumdur. Ancak küreselleşme ve milliyetçilik ilişkisinin, dost ve düşman ayrımının çok net olmadığı bir ortam yaratmış olması, körüklenen milliyetçi ideolojilerin taraflarının da belirgin olmamasını doğurmuştur. Soğuk savaş dönemlerinde görülen net blok siyasetleri mevcut konjunktürde aynı netlikte değildir. Terörist örgütlerin eylemleri ve aldıkları destekler, “dini” bir argüman olarak kullanan grupların yarattığı kaos ve radikal durumlar, etnik toplulukların referandum girişimleri yine mevcut konjunktürde dost ve düşman unsurların çok da belirgin olmadığı bir zeminde gerçekleşmektedir. Küreselleşme olgusu teknolojik ve sosyo-ekonomik alanlarda etkinliğini yoğun olarak göstermektedir. Bunun yanısıra küresel terörizm adı altında tartışılan olguda küresel güç dengelerinin aynı oranda çözüme dayalı bir konum sergilemedikleri de görülmektedir.

Milliyetçilik, iki dünya savaşı arası dönemde gösterdiği yayılcı bir anlayıştan kolonyal süreçleri farklı şekillerde yaşamaya devam eden bir yapıya bürünmüştür. Milliyetçiliğin oluşumuna katkı sunan kültürel, siyasi ve etnik değerler kolonyal bir bakışla territoryal işgalden farklı olarak işlemeye devam etmektedir. Hem demokratik değerlerin taşınması hem de daha modern bir dünya tahayyülü içerisinde güç olgusunun her alanda kullanılması ile milliyetçi karakterler, çatışma ve uzlaşma olgularından birini tercih etmeye zorlanmıştır. Uzlaşma, kitleleri pek çok değerden taviz vermeye zorlamış; çatışma hali ise Ortadoğu coğrafyasında olduğu gibi kaos ve şiddeti beraberinde getirmiştir. Bu gerçekler biraz da yayılcı milliyetçiliğin, “Bazı toplumlar yönetmeye, bazıları da yönetilmeye

uygundur” savını doğrular niteliktedir. Milliyetçi ideolojinin yaratmaya çalıştığı ulus, çoğu zaman bir doğum sancısına benzeyen süreçlerde gelişmiş ve devamında ya hayatta kalmış ya sakat doğmuş veya hiç yaşamamıştır⁷. Bu noktada tarihsellikten söz etmek olası iken milliyetçiliğin değişimi ve farklılaşması ise devam eden süreçlerde yaşanmışlıklar ile ilgili olacaktır. Kitlelerin yaşanmışlıkları onlara milliyetçi duyguları ve milliyetçi ideolojileri aşılacaktır. Bazen milliyetçilik aşıl原因an eylem ve söylemler dış güçler tarafından sağlanırken bu durum iç çelişkilerin yaşanmasının da önemli bir sebebi olacaktır.

Etnik olarak homojen bir toplumun geçmişte var olduğuna dair bir ifade çok sığ kalırken günümüzde toplumsal düzeyde homojen bir yapıdan bahsetmek bu sığılığı daha ileri bir düzeye taşımaktır. Göç ve göçmen olgusunun bu homojen yapının sağlanamamasında bir rolü olduğu gibi ulus devletlerin inşasında da devletlerin sınırları içerisinde yar alan farklı etnik unsurların varlığı aynı homojen yapının sağlanamamasının önemli bir nedenidir. Buradan yola çıkarak neredeyse bütün devletlerin çok etnili bir yapıyla iç içe olduğu söylenebilir. Çok etnili yapıların 21. yüzyıldaki ayrılıkçı hareketlerde önemli olduğu söylenebilir. Ancak ayrılıkçı milliyetçi hareketler bir ulus devlet için parçalanmayı, bölünmeyi simgelerken, öte tarafta da yeni bir oluşumun habercisi olabilir. Yani her ayrılıkçı milliyetçi hareket aynı zamanda farklı bir milletin varlığına hareketin başlangıcını tetikleyebilir. Özellikle 19. yüzyıl milliyetçi hareketleri ve 20. yüzyılda çöken imparatorluklardan doğan yeni devletler bunun örnekleridir. Milliyetçi ideolojinin kitleler ile birleştiği her durumda milliyetçi hareketleri yeniden görmek mümkün olacaktır. Bu noktada Çalık’ın (2016:10) milliyetçilik üzerine sarf ettiği şu cümleler manidardır: “Başı geçmişte gömülü, kolları ve ayakları şimdiki zamanda hareket edebilen, ölüsü ve dirisi zaman zaman birbirine karışabilen yahut da birbiriyle yer değiştirebilen, hayli garip bir organik varlık... Kesin olan o da bugün varlığı tartışmasız olan bu kimlik iddialarının hiçbirinin bugünün eseri olmadığıdır”. Aslında milliyetçi kimlik üzerinden yapılan bu betimleme, milliyetçiliğin geçmişinin ve geleceğinin kısa bir özetini sunmuş gibidir.

Kaynakça

AKTOPRAK, E. & KAYA, A. (2016). 21. Yüzyılda Milliyetçilik. İletişim Yayınları: İstanbul.

ANDERSON, B.(1995). Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğın Kökenleri ve Yayılması.(Çev. İ. Savaşır). Metis Yayınları: İstanbul.

⁷ “Doğum sancısı” metaforu “Ulus” kavramının ontolojik temelına atıf yapan bir yaklaşımla tercih edilmiştir. Latince “doğmak” anlamına gelen nasci’den türemiş (Heywood, 2013: 150) olan ulus (nation): kültürel, siyasal ve psikolojik faktörlerin bir toplamı tarafından şekillendirilen kompleks bir olgudur.

AKTÜRK, Ş.(2006). Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek etnili, Çok Etnili ve Gayri Etnik Rejimler. Doğu – Batı Dergisi. Ankara. Yıl:9, Sayı: 38.

ALTUN,F.(2005). Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş. Ankara: Küre Yayınları.

BERKTAY, H.(2010). Özgürlük Dersleri. Kitap yayınevi: İstanbul.

CARR, E., H. (2015). Milliyetçilik ve Sonrası. (Çev. O. Akınhay). İletişim Yayıncılık: İstanbul.

ÇALIK, M.(2016). Milli Kimlik, Milliyet, Milletçilik. Cedit Neşriyat: Ankara.

ÇITAK, Z.(2006). Fransa’da Laiklik ve Milliyetçilik. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

FUKUYAMA, F.(2012). Tarihin Sonu ve Son İnsan. (Çev. Z. Dicleli). Profil Yayınları: İstanbul.

GELLNER, E. (2008). Uluslar ve Ulusçuluk.(Çev. G.G. Özdoğan). Hil Yayınları: İstanbul.

GIDDENS, A.(2013). Sosyoloji. Kırmızı Yayınları: Ankara.

HALDUN, İ. (2016). Devlet. (Çev. O. Arpaçukuru). İlke Yayıncılık: İstanbul.

HEYWOOD, A.(2013). Siyaset. Adres Yayınları: Ankara.

HOBSBAWM, E.(1995). 1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik-Program, Mit, Gerçeklik. (Çev. O. Akınhay). Ayrıntı Yayınları: İstanbul.

KARPAT, H. , K. (2012). Türk Dış Politikası. Timaş Yayınları: İstanbul.

MANN, M. (2012). Demokrasinin Karanlık Yüzü: Etnik Temizliği Açıklamak. (Çev. B. O. Doğan). İthaki Yayınları: İstanbul.

ORAN, B. (1997). Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli. Bilgi Yayınevi: Ankara.

ORAN, B. (2001). Küreselleşme ve Azınlıklar. İmaj Yayıncılık: Ankara.

ÖZKAZANÇ, A.(2016). Siyaset.(Edt. Y. Taşkın). İletişim Yayınları: İstanbul.

ÖZKIRIMLI, U.(2015). Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış. Doğu- Batı Yayınları: Ankara.

RENAN, E.(1946). Discours et Conférences. (Ç. Z. İshan). Sakarya Basımevi: Ankara.

RITZER, G.(2011). Küresel Dünya.(Çev. M. Pekdemir). Ayrıntı Yayınları: İstanbul.

SANDER, O. (2007). Siyasi Tarih: 1918-1994. İmge Kitabevi: Ankara.

SMITH, A. (1994). Milli Kimlik.(Çev. B. Şener). İletişim Yayınları: İstanbul.

SMITH, A. (2002). Ulusların Etnik Kökeni. (Çev. S. Bayramoğlu, H. Kendir). Dost kitabevi: Ankara.

SMITH, A.(2017). Etno- Sembolizm ve Milliyetçilik. (Çev. B.F. Çallı). Alfa Araştırma: İstanbul.

- TOK, N. (2003). Kültür, Kimlik ve Siyaset. Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- WALLERSTEIN, I. (1996). Tarihsel Kapitalizm. (Çev. N. Alpay). Metis Yayıncılık: İstanbul.
- WALLERSTEIN, I. (2014). Dünya Sistemleri Analizi.(Çev. E. Abadoğlu, N. Ersoy). Bgst Yayınları: İstanbul.
- WALLERSTEIN, I. (2015). Jeopolitik ve Jeokültür. (Çev. M. Özel). Küre Yayınları: İstanbul.
- YALÇINER, R.(2014). Etnisite ve Milliyetçilik: Eleştirel Bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi.69, (1). 189-215.
- YANIK, C. (2013). Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi. Kaygı 2013/ 20.
- YILDIRIM, E. (2014). Modernite ve Milliyetçilik: Modern Milliyetçilik Kuramları Üzerine. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi. Yıl:2. Sayı: 6. s.23.27

The Relationship Between the Financial Development and Economic Growth: An Empirical Application for Turkey

Ali ŞEN¹

Ceren PEHLİVAN²

Abstract

The relationship between financial development and economic growth has been extensively analysed. It is generally hold that financial development is crucial for economic growth. The growth of financial development enables the capital to be used more efficiently, increases the investment and production in parallel with the credit provided to the market, and fosters the economic growth. In this study, the relationship between financial development and economic growth was investigated with the quarterly data for the period of 1985-2016. Toda-Yamamoto causality tests were employed to determine the existence and the direction of causality among the variables. The main empirical finding in this paper is that the financial growth has a positive effect on economic growth. This result was also confirmed by the results of analysis related to "supply-leading" hypothesis put forward by Patrick (1966).

Keywords: Financial Development, Economic Growth, Toda-Yamamoto Causality Tests.

Finansal Kalkınma Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Uygulama

Öz

Finansal kalkınma ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki, yoğun biçimde analize tabi tutulmuştur. Genel anlamda, finansal kalkınmanın iktisadi büyüme için hayati öneme sahip olduğu kabul edilmektedir. Finansal kalkınmanın gerçekleştirilmesi sermayenin etkin kullanılmasına, piyasaya sunulan kredi miktarına paralel olarak yatırım ve çıktının artmasına, ekonomik büyümede iyileşmelerin yaşanmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada finansal kalkınmayla ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1985-2016 yılları için çeyrek dönemlik veriler kullanılarak incelenmiştir. Değişkenler arasındaki nedenselliğin varlığını ve yönünü saptayabilmek için Toda-Yamamoto Nedensellik testleri yapılmıştır. Bu analiz neticesinde finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu sonuç, Patrick (1966) tarafından ortaya koyulan "arz önderliği" hipotezine ilişkin analiz sonuçlarıyla da desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Kalkınma, İktisadi Büyüme, Toda-Yamamoto Nedensellik Testleri.

1. Introduction

The growth and development of the finance markets take place through the expansion of using of tools and methods used in the finance market or through the increase of its

¹Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, ali.sen@inonu.edu.tr.

²Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, SBE, pehlivanceren23@hotmail.com.

effectiveness in the markets (Erim, 2005: 23). Five basic criteria are used to determine the development. These criteria can be classified as structural measures, financial prices, quantity measures, transaction costs and product diversity. Financial prices concerned with goods and services and product diversity reflect the structural measures. The quantity of the credits in the economy and values related to financial assets indicate the quantity measures (Lynch, 1996: 12).

It is observed that the funds in the markets where the development level of financial sector is high tend toward real sectors. Endogenous growth model and theories explain this trend. The role that the financial markets undertake shows itself most during capital allocation (Ang and McKibbin, 2007: 215).

In the Brundtland Report, which describes the definition of sustainable development, the objectives of sustainable development have been expressed. According to this, sustainable development aims to revive growth, to increase the quality of growth, to meet the basic requirements in employment-food-energy-water-health issues, to establish sustainable population level, to preserve and enrich the resource base, to reorganize the technology, to unify environment and economy in decision process (Nemli, 2004: 7-8).

There are four different views on the existence and direction of the relationship between financial development and economic growth. The first view is the supply leading hypothesis put forward by Patrick in 1966. This approach advocates that progress in financial development will increase the demand for financial instruments. As this demand increases, financial institutions will be able to renew and develop themselves and develop (Patrick, 1966: 175-176).

According to the demand-following hypothesis, which means the opposite of the supply leading hypothesis, the increase in demand for financial instruments depends on increase in the level of real output. Increase in real income level increases the demand for financial institutions and mediators in order to obtain the capital that both lenders and investors need. Financial institutions help increase financial development to be able to meet increasing demand (Patrick, 1966: 175).

The third approach, which assumes that there is a mutual relationship between financial development and economic growth, is a view that combines the assumptions of supply and demand-side hypotheses. According to this approach, while the growth in an

economy encourages financial development by increasing the demand for financial services, at the same time financial development encourages economic growth by acting as an intermediary in providing the resources needed by the real sector (Türedi and Berber, 2010: 302-303).

Lastly, Lucas (1988) developed an approach in this context. According to him, there is no relationship between financial development and economic growth. Lucas holds that the increase in human capital accumulation has a positive impact on economic growth, and states that the development in the financial sector or on other markets would not have an impact on economic growth (Lucas, 1988: 6).

The remainder of the article is organized as follows: Section two presents a brief review of the literature on relation between sustainable development and financial development. Third section explains the data and the methodology of the study, and presents and discusses the econometric results. Main findings are summarized in final section.

2. A Brief Review of the Literature

Gurley and Shaw (1967) in a pioneering work assessed the relationship between financial structure and economic development, and explored the importance of financial development in economic growth. They suggested that financial development would affect savers positively. They argued that savers would increase their investment in accordance with financial development. This, in turn, would lead to economic growth.

Bencivenga and Smith (1991) stressed that there is a need for a proper strategic structure in which financial growth can affect economic growth. This study suggests that a stable structure and a process which are not affected by the crises will develop the economic structure through financial improvement.

Atje and Jovanovic (1993) conducted an econometric study based on panel data analysis. In a study of 94 countries, they reached a conclusion that the increase in the loans and the development in the stock market will promote the economic growth in parallel with the increase of investments.

Jayarathne and Strahan (1996) carried out a study covering 50 states in the United States for the period of 1972-1992. They found that an increase in the quality of loans would enable the growth to increase more rapidly.

According to Beck, Levine and Loayza (2000), financial mediators have a positive effect on total factor productivity. In this study conducted in 2000 using econometric analysis of cross section and panel data, they hold that financial markets have a positive effect on GDP.

Kang and Sawada (2000) incorporated domestic growth into their study. They reached a conclusion that commercial liberalization would increase economic growth by increasing the marginal utility of investment.

Müslümov and Aras (2002) examined the financial structure of OECD countries. They found that the developments experienced in the capital market have an impact on the economic indicators. It was pointed out that there is a one-way causality between the variables.

Atamtürk et al. (2004) conducted a study for Turkey and found the results which are compatible with "supply-leading" hypothesis. When they employ Granger Causality test, they found that there is a causality from financial development to economic growth.

Christopoulos and Tsionas (2004) employed a causal research so as to clarify the finance-growth nexus by using data from 10 emerging countries in the period of 1970 and 2000. In conclusion, they asserted that there is a causal relationship from financial development to economic progress.

Caporale et al. (2005) used a VAR analysis to investigate the relationship between stock market development and economic growth for four Asian countries. As a result of the evidence from their analysis, they considered investment productivity as a channel through which the development of stock market can promote economic growth in the long run.

Ang and McKibbin (2007) pointed out a "demand-following" effect in their work for Malaysia. They found that an increase in economic growth leads to an increase in financial development. They supported this hypothesis by the analysis of Granger Causality.

Altunç (2008), who employed a causality analysis in his study, argued that different variables used as the indicators of financial development lead to different results. Therefore, he pointed out that the direction of causality may also differentiate.

Enisan and Olufisayo (2009) in a study involving seven sub-Saharan African countries investigated a causal relationship in the long run between stock market development and economic growth. With an autoregressive distributed lag (ARDL) analysis framework, they argued that stock market might assist to increase growth in Africa. They also pointed out that African stock markets should be promoted via appropriate regulatory and macro economic policies.

Nazlıoğlu et al. (2009) examined the causality between investment and financial development in Turkey both in the short and long-run using quarterly data in the period of 1987-2007. They argued that they found a strong positive relationship between investment and financial development in the long run. Their short-run causality analysis showed a bidirectional causality between private investment and gross investment with financial development.

Özcan and Arı (2011) examined the relationship between financial development and economic growth in Turkey for 1998-2009 using a VAR analysis, and found that there is only one-way causality between financial development and economic growth in Turkey. The direction of this relationship runs from economic growth to financial development.

As a result of empirical studies conducted, the effect of financial development on economic growth was examined in terms of different econometric methods and for different countries. It is generally determined that there is a positive relationship between the two variables. However, it should be noted that interaction between the two may change depending on the variables used and the periods.

3. Methodology and Data

In this study, we investigate that how financial development affects economic growth. It is examined that whether the growth is the cause of financial development, and financial growth increases the growth and what direction of the causality is. Relations between variables were set by 128 observations used from the sample in 1985-2016. In the analysis, data were separately analyzed as 3-month periods. Per capita national income (PCNI) variable was used as a dependent variable as an indicator of financial development. For expressing the development of financial sector, the ratio of money supply to gross domestic product, the ratio of private sector credit sum to gross domestic product and the ratio of total financial assets' stock to gross domestic product were chosen as independent variables. Data used on

independent variables were obtained from Economic and Social Indicators statistics of the Ministry of Development. Per capita national income data was obtained from World Bank. While the financial development series, which were calculated as ratio, were analyzed by their natural values, the national income per capita representing economic growth was analyzed by their logarithmic values. The study was conducted using the time series method. In this respect, to what extent the series were stationary was firstly tested. Augmented Dickey Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) unit root tests were used for stationarity analysis. As a result of the stationarity test, it was seen that the variables were integrated at the same level. Bai-Perron was conducted in order to see the effects of the crises experienced in the analyzed periods for the variables. Bai-Perron was conducted in order to see the effects of the crises experienced in the analyzed periods for the variables. Finally, Toda-Yamamoto causality tests were carried out to examine the existence of causality among variables and to determine the direction of causality.

Figure1: Movements of the Variables in 1985-2016 Period

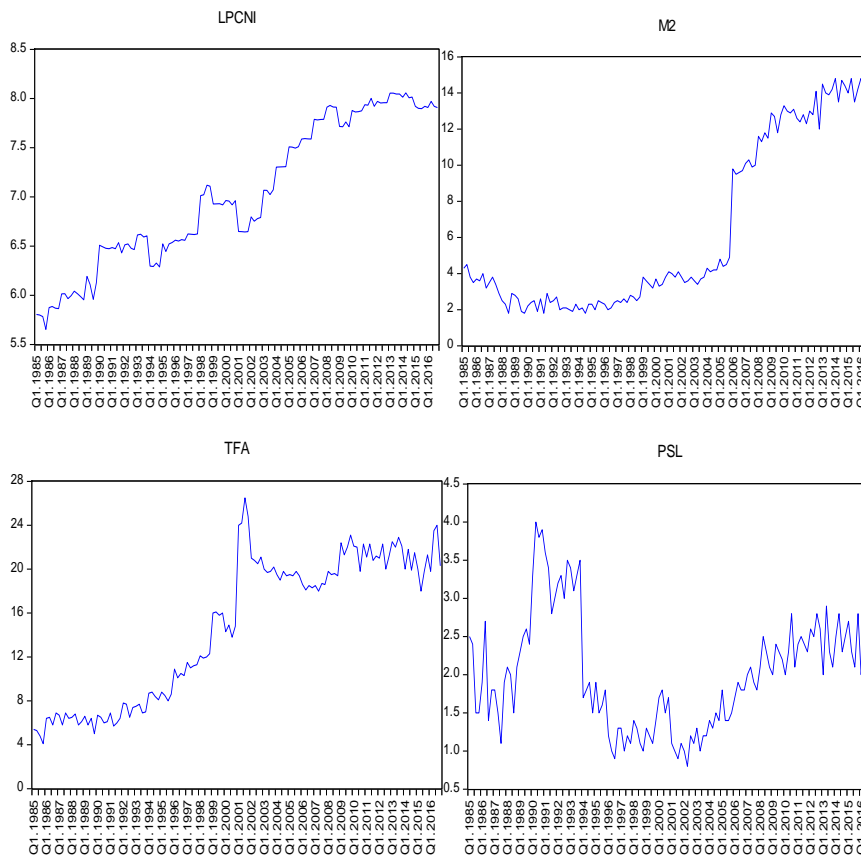

Figure 1 shows the evolution of the variables for the period of 1985-2016. Per capita national income followed a course increasing over the years. Despite there happened a decline due to the crises of 1995 and 2001, it continued to increase in the following years. The ratio of money supply to GDP represents the degree of monetization of the economy. Money supply

also refers to what extent the households use banking services and facilities. This ratio showed a stable structure until 2005, but after 2005 there happened an increment since the banking transactions advanced and some regulations were carried. Total financial assets were also affected by radical changes in the financial sector after the 2001 crisis. As a result of legislative adjustments to increase the reliability and functionality of the financial sector, there happened an increase in financial assets. There appeared a serious increase in private sector loans with financial liberalization. Especially after 2004, as a result of the tight fiscal policies of the government, the need of borrowing of public sector decreased and the funds accumulated in the banks were transferred to the private sector. Thus, a liquidity surplus was experienced in global meaning.

3.1. Augmented Dickey Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) Unit Root Tests

In the time series, the Augmented Dickey Fuller and Phillips-Perron test are the tests trying to analyze whether the variables have unit roots or not. In 1974, Granger and Newbold found that there could have been a spurious regression problem if the variables hadn't been stable (Sevüktekin and Nargeleckenler, 2007: 321-323). The Augmented Dickey Fuller test accepts that the error terms contain constant variance. Delayed values were added to the equation and error term was made free from auto-correlation problem. The Phillips-Perron unit root test does not let the error term in the series demonstrate a homogeneous structure. Thus, there is no problem of autocorrelation in the series (Enders, 2004: 229).

ADF unit root test regression equation;

$$\Delta Y_t = (\rho - 1)Y_{t-1} + Ut = \delta Y_{t-1} + Ut \quad (1)$$

is shown as.

In the equation Δ denotes the first difference value of the variable. The model is estimated as a result of the analysis and then the hypothesis $H_0: \delta = 0$ is applied to the variables. Since the variables in the series are connected to a random variable, the H_0 hypothesis can be interpreted that the unit root exists, that is, the variables are non-stationary. As the residual values are used in the ADF unit root test, t statistic with a special table is used instead of the standard t statistic value.

In the Phillips-Perron test, the proposals used for error terms in the Dickey Fuller unit root test have been explained with a wider assumption. No restrictive assumptions about the Phillips-Perron test error terms are used. In addition, delayed values of the variables required

to achieve auto-correlation in this test are not included in the model. The Newey-West estimate value is used to determine the delayed value. The fact that the critical value is smaller than the test statistic value indicates that the variables in the series are stationary. (Altunç, 2008: 119). Unit root tests were conducted for variables such as per capita national income, money supply, total financial assets and private sector loans. The results of the variables are given in table 1:

Table1: Augmented Dickey Fuller (ADF) and Phillips-Perron(PP) Unit Root Test Results

LEVEL VALUE I(0)	Variables	Intercept		Intercept+Trend		FIRST DIFFERENCE I(1)	Intercept		Intercept+Trend	
		ADF Value	Prob	ADF Value	Prob		ADF Value	Prob	ADF Value	Prob
	LPCNI	-1.214	0.655	-2.373	0.384		-5.927	0.00***	-5.917	0.00***
	M2	0.560	0.986	-2.013	0.571		-4.688	0.00***	-4.931	0.00***
	TFA	-1.279	0.626	-2.056	0.548		-7.488	0.00***	-7.448	0.00***
	PSL	-1.692	0.425	-1.664	0.742		-5.755	0.00***	-5.656	0.00***

LEVEL VALUE I(0)	Variables	Intercept		Intercept+Trend		FIRST DIFFERENCE I(1)	Intercept		Intercept+Trend	
		PP Value	Prob	PP Value	Prob		PP Value	Prob	PP Value	Prob
	LPCNI	-1.216	0.654	-2.373	0.384		-5.926	0.00***	-5.918	0.00***
	M2	0.300	0.974	-2.021	0.567		-4.727	0.00***	-4.940	0.00***
	TFA	-1.213	0.655	-2.038	0.558		-7.488	0.00***	-7.416	0.00***
	PSL	-1.958	0.302	-1.935	0.612		-5.753	0.00***	-5.663	0.00***

NOTE: The figure which is *** show %1 level.

When the results of the tests are examined, all the variables used in the analysis are not stationary at the level value, namely I(0). The hypothesis of Ho assuming that there is unit root in the series has been accepted. The first difference of all variables has been taken in order to make stationary the series analyzed by ADF and PP tests. Unit root tests have been reapplied and the variables became stationary. The H₁ hypothesis assumes that there is no unit root for the variables which have been stationary, which has been accepted. After the stationarity analysis, it has been determined with VAR model that the delay length of the variables are 2 and there is no auto-correlation.

3.2. Bai-Perron Structural Break Test

Changes in country policies, economic crises and uncertainties in political arena cause structural changes to take place in time series within a certain period of time. Ignoring the structural breaks on the variables leads to the formation of pseudo-effects and long-lasting memory changes happen on the variables (Yavuz, 2010: 82). The most important feature of the Bai-Perron method is that it allows a consistent determination of each fracture by following a strategy from the specific to the general when the refraction time is not known.

Table 2: Bai-Perron Structural Break Test Hypotheses

Applied Tests	H ₀ Hypothesis	H ₁ Alternative Hypothesis
Sequential	Ho: No Structural Break	H ₁ : There is Breaking as much as k
Repartition	Ho: Structural Break	H ₁ : Unknown Number of Breaks

The Bai-Perron test gives reliable and accurate results if correlation problems are not experienced between variables. Otherwise, the values which the variables obtain in the analysis results are bigger than the existing condition. In the study, it is seen that structural breaks are experienced in the periods of crisis in global scale in Turkey and in the world. The maximum number of breaks is taken as five and it has been determined that there are three break periods as a result of the analysis.

Table 3: Bai-Perron Structural Break Test Results

Break Dates	1995/ 2002/ 2008	
Break Tests	F- statistic	Critical Values
0 vs 1*	28.882	16.19
1 vs 2*	10.299	18.11
2 vs 3*	6.163	18.93
3 vs 4	1.846	19.64

NOTE: Results display the rejection of the H₀ hypothesis at 95% and 99% confidence interval.

As it can be seen in table 3, the H₀ hypothesis of the the Bai-Perron Structural Break Test indicates that there is not break has been rejected at the 99% confidence interval against the H₁ alternative hypothesis which is up to a maximum of five breaks. In other words, the hypothesis that there is no structural break having the null hypothesis was rejected at the 99% confidence interval against the alternative hypothesis, which expresses the existence of breaks which are at most k. Bai-Perron test results show that there are 3 structural break periods for the variables of per capita national income, money supply, total financial assets and private sector loans.

Table 4: Number of Breaks According to the Criteria of Information

Variables	Number of Breaks according to Criteria of Information	
	Sequential	BIC
	3	3
	3	3
	0	
	Sequential	BIC
LPCNI	3	3
M2	3	3
TFA	3	3
PSL	3	3
	Break Dates	
	Sequential	BIC
	1995	1995
	2002	2001
	2008	2008

In the Bai-Perron structural fracture test, there are three information criterions for determining the number of refractions. The first one of these information criteria is the Bayesian Information Criterion (BIC) developed by Yao (1988), the second is the LWZ criterion, which is a modified version of the Schwarz criterion, developed by Liu, Wu and Zidek (1994) and the last one is the sequential ($\sup F_T (l+1/l)$) information criterion developed by Bai-Perron. When the results of the analysis are viewed, the structural break periods for the sequential test are 1995, 2002 and 2008; and structural break periods for the BIC test are 1995, 2001 and 2008. When the results are examined; the speculative attacks which was experienced in Turkey's crisis, which emerged in 1993 and became clear with its effects in 1994, led to a decline in confidence in the financial markets. As a result of the negative situation in the markets, stocks and bond markets were affected. Moving to cash in the markets led to deepening of the crisis and weakening of the stock market transactions. As a result of the 1997 Asian crisis and the crisis of Russia which was an important trading partner of Turkey in 1998, there formed contractions in foreign trade and there was experienced hot money outflow in the country. Negativities in economic indicators were experienced due to the foreign exchange trouble as a result of banking crisis in 2001, foreign debts and economic insecurity. Overnight interest rates in the money markets increased up to 7,500 per cent. Finally, with the 2008 Mortgage crisis, the uncertainty surrounding the globe caused the financial conditions to narrow. Only the financial sector wasn't affected by the crisis. Saving tendency increased with the decrease of investment and consumption expenditures and as a result there happened a severe contraction in domestic demand.

3.3. Toda-Yamamoto Causality Analysis

Wald test is used for The Toda-Yamamoto causality analysis, which was formed in 1995. The VAR model is formed at the level values of the variables. Thus, problems a rising when determining the cointegration ratios of the series are eliminated. The distribution of the Wald test is determined by the number of delays (k) in the VAR model and according to the degree of stationarity (dmax) of the series. Toda-Yamamoto causality test is applied at the level of (k + dmax) with two values determined (Toda and Yamamoto, 1995: 225). Equationally;

$$\ln X_t = \sum_{i=1}^{k+d} \beta_{1i} \ln X_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d} \alpha_{1i} \ln Y_{ti} + \mu_{1t} \quad (2)$$

$$\ln Y_t = \sum_{i=1}^{k+d} \beta_{2i} \ln Y_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d} \alpha_{2i} \ln X_{ti} + \mu_{2t} \quad (3)$$

is displayed in this way.

The null hypothesis for the $i \leq k$ condition in the equation is accepted as $\alpha_{1i} = 0$. On the other hand, on the condition that the alternative hypothesis is accepted, it is assumed that there is no causality relation from Y_t to X_t . However, if the null hypothesis is tested as $\alpha_{2i} = 0$ for the $i \leq k$ condition, then the alternative hypothesis is accepted and it is determined that there is the causality relation from X_t to Y_t (Toda and Yamamoto, 1995: 237). Wald test VAR equations for variables;

$$\Delta PCNI = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} \Delta M2_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{2i} \Delta TFA_{t-i} + \sum_{i=1}^p \Delta_{2i} \Delta PSL_{t-i} + \sum_{i=1}^p \lambda_{2i} \Delta PCNI_{t-i} + \psi_2 + \mu_{2t} \quad (4)$$

$$\Delta M2 = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} \Delta PCNI_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{2i} \Delta TFA_{t-i} + \sum_{i=1}^p \Delta_{2i} \Delta PSL_{t-i} + \sum_{i=1}^p \lambda_{2i} \Delta PCNI_{t-i} + \psi_2 + \mu_{2t} \quad (5)$$

$$\Delta TFA = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} \Delta PCNI_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{2i} \Delta TFA_{t-i} + \sum_{i=1}^p \Delta_{2i} \Delta PSL_{t-i} + \sum_{i=1}^p \lambda_{2i} \Delta PCNI_{t-i} + \psi_2 + \mu_{2t} \quad (6)$$

$$\Delta PSL = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{4i} \Delta PCNI_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{4i} \Delta TFA_{t-i} + \sum_{i=1}^p \Delta_{4i} \Delta PSL_{t-i} + \sum_{i=1}^p \lambda_{4i} \Delta PCNI_{t-i} + \psi_4 + \mu_{4t} \quad (7)$$

are shown in this way.

Table 5 :Toda-Yamamoto Causality Test Results

Hypotheses	Optimal Delay Length (k+ d _{max})	Wald (χ^2)	Probability
M2\neq>LPCNI	2	3.268	0.058*
LPCNI \neq >M2	2	3.899	0.785
PSL\neq>LPCNI	2	2.985	0.001***
LPCNI \neq >PSL	2	1.848	0.480
TMV\neq>LKBMG	2	3.658	0.078*
LKBMG \neq >TMV	2	1.589	0.125

Note: *, *** indicate significance level of 10% and 1% respectively.

As a result of the Toda-Yamamoto causality analysis, it was determined that there existed at 10% significance level causality from money supply to the national income per capita and from the total financial assets to the national income per capita. It is seen that there is a causality at the level of 1% significance from the private sector loans to per capita national income. The increase in private sector loans and total financial assets has a positive impact on national income by increasing investments and expenditures.

3.4. Hatemi J and Hacker Bootstrap Based Toda-Yamamoto Linear Granger Causality Test

A more sophisticated causality analysis was created by Hacker and Hatemi using the Bootstrap process, which predicted that the lowness of observation numbers in the Yamamoto

test would cause problems when the dispersion tests were performed. The equation for the VAR model of causality analysis is expressed as:

$$y_t = v + B_1 y_{t-1} + B_2 y_{t-2} + \dots + B_p y_{t-p} + \varepsilon_t$$

In the equation, y_t denotes the number of variables and v denotes the constant vector in the model.

Equation for Var ($p + d_{max}$) if there is cointegration between variables;

$$y_t = v + B_1 y_{t-1} + B_2 y_{t-2} + \dots + B_p y_{t-p} + d_{max} y_{t-p-d_{max}} + \varepsilon_t$$

happens in this way (Hacker and Hatemi-J, 2006: 1490).

The causality test developed by Hacker and Hatemi is implemented with the help of the Gauss program. There are separate results for confidence intervals of 1%, 5% and 10% over the data for the variables. The obtained results are compared with the Toda-Yamamoto results and it is assumed that there is causality between the variables if the Yamamoto Wald values are greater than the Bootstrap critical values.

Table 6: Asymptotic and Bootstrap Toda-Yamamoto Granger Causality Test Results

Variables	MWALD	Bootstrap Critic Values		
	(Asymptotic Probability Values)	1%	5%	10%
Causality	Statistics			
LPCNI \nrightarrow M2	3.899(0.785)	5.456	4.599	4.890
LPCNI \nrightarrow PSL	1.848(0.480)	2.857	5.958	3.895
LPCNI \nrightarrow TFA	1.589(0.125)	4.888	2.885	3.897
M2 \nrightarrow LPCNI	3.268(0.058)*	2.745***	2.884**	3.345
PSL \nrightarrow LPCNI	2.985(0.001)***	3.781	4.124	3.457
TFA \nrightarrow LPCNI	3.658(0.078)*	3.872	4.102	5.001

Note: Values in parentheses indicate probability values asymptotically. ***, ** and * values respectively display the causality relation between the variables at the significance level of 1%, 5% and 10%. The number of bootstrap is 1000.

There is no asymptotic and bootstrap causality from the per capita national income to money supply, and to private sector loans, and to the total financial assets. There is asymptotic causality when causality is taken into consideration in view from money supply to per capita national income, from private sector loans to per capita national income, from total financial assets to per capita national income. Also, as it is seen in the table, there is 1% and 5% level of causality in terms from money supply to per capita national income with bootstrap. An increase in the money supply will cause a rise at overall level of prices. Spending will be reduced due to the restrictive policies implemented owing to inflationary

pressures, and increased interest rates will lead to decrease in investments. This will cause decrease in the per capita national income.

4. Conclusion

The studies on the relationship between financial development and economic growth dates back to the beginning of twentieth century. It is generally hold that financial development is vitally important for economic growth. The growth of financial development enables the capital to be used more efficiently, increases the investment and production in parallel with the credit provided to the market, and fosters the economic growth.

This paper employs Toda-Yamamoto causality tests with the quarterly data for Turkey from 1985 to 2016 in order to examine the relationship between financial development and economic growth. The main empirical finding in this paper is that the financial growth has a positive effect on economic growth. In addition, with the Bootstrap causality test, it is observed that there is a one-way causality from financial development to economic growth, which means that financial development is the cause of economic growth. The validity of "supply leading" hypothesis put forward by Patrick (1966) that financial growth and development affect the economic growth was also supported by the analysis conducted.

As a result, it would be wise to consider that improvements in the instruments and intermediaries of a financial structure will cause economic growth positively. Therefore, it is of paramount importance to work for a better financial development. Accordingly, the implementation of a strong and sustainable financial sector will contribute significantly to the development of Turkey.

References

- ANG, James and McKİBBİN, Warwick (2007), "Financial Liberalization, Financial Sector Development and Growth: Evidence from Malaysia", *Journal of Development Economics*, 84, pp. 215-233.
- ALTUNÇ, Ö., Faruk (2008), "Türkiye’de Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), pp. 113-127.
- ATAMTÜRK, Burak (2004), "Türkiye’de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyümenin Nedensellik Yönü Üzerine Bir İnceleme (1975-2003)", *İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Konferansları*, 46, pp. 100-104.
- ATJE, Raymond and JOVANOVIĆ, Boyan (1993), "Stock Markets and Development", *European Economic Review*, 37(2-3), pp. 635-637.

BECK, Thorsten; ROSS, Levine; NORMAN, Loayza (2000), "Finance and the Sources of Growth", *Journal of Financial Economics*, 58(1-2), pp. 261–300.

BENCİVENGA, Valerie and BRUCE, Smith (1991), "Financial Intermediation and Endogenous Growth", *Review of Economic Studies*, 58, pp. 195-209.

CAPORALE, G., Maria; HOWELLS, Paesani; ALAA, M., Soliman (2005), "Endogenous Growth Models and Stock Market Development: Evidence From Four Countries", *Review of Development Economics*, 9(2), pp. 166–176.

CHRISTOPOULOS, Dimitris and TSIONAS, Mike (2004), "Financial development and economic growth: evidence from panel unit root and cointegration tests", *Journal of Development Economics*, 73(1), pp. 55-74.

ENDERS, Walter (2004), *Applied Econometrics Time Series*, Newyork, John Wiley and Sons, 2004, pp. 229

ENİSAN, A., Akinlo and OLUFİSAYO, Akinlo (2009), "Stock Market Development and Economic Growth: Evidence from Seven Sub-Saharan African Countries", *Journal of Economics and Business*, 61(2), March-April, pp. 162-171.

ERİM, Neşe and TÜRK, Armağan (2005), "Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme", *Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(2), pp. 21-45.

GURLEY, John and SHAW, S., Edward (1967), "Financial Structure and Economic Development", *Economic Development and Cultural Change*, 15(3), pp. 257-268.

HACKER, R., Scott and HATEMI-J, Abdunnasser (2006), "Tests For Causality Between Integrated Variables Using Asymptotic and Bootstrap Distributions: Theory and Application", *Applied Economics Sayı: 38*, pp. 1489- 1500,

JAYARATNE, Jith and PHILIP, E., Strahan (1996), "The Finance-Growth Nexus: Evidence From Bank Branch Deregulation", *The Quartely Journal of Economics*, 111(3), pp. 639-670.

KANG, S., Joo and SAWADA, Yasuyuki (2000), "Financial Repression and External Openness in An Endogenous Growth Model", *The Journal of International Trade & Economic Development*, 9(4), pp. 427-443.

LYNCH, David (1996), "Measuring Financial Sector Development: A Study of Selected Asia Pasific Countries", *The Developing Economies XXXIV-I*, pp.3-33.

LUCAS, Robert (1988), "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 22(1), pp. 3-42.

MÜSLÜMOV, Alövsat and ARAS, Güler (2002), "Sermaye Piyasası Gelişmesi ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi: OECD Ülkeleri Örneği", *İktisat İşletme ve Finans*, 17(198), pp. 90-100.

NAZLIOĞLU, Şaban; EGE, İsmail; BAYRAKDAROĞLU, Ali (2009), "Financial Development and Economic Growth: Cointegration and Causality Analysis for Turkey", *Banking and Finance Letters*, 1(2), pp. 59-66.

NEMLİ, Esra (2004), Sürdürülebilir Kalkınma: Şirketlerin Sosyal ve Çevresel Yaklaşımları, Filiz Kitabevi, İstanbul.

ÖZCAN, Burcu and ARI, Ayşe (2011), "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği", BER Journal, 2(1), pp. 121-142.

PATRICK, H., Wilhelm (1966), "Financial Development and Economic Growth in Underdeveloped Countries", Economic Development and Cultural Change, 14(2), pp. 174-189.

SEVÜKTEKİN, Mustafa and NARGELEÇEKENLER, Mehmet (2007), Nobel Yayın Dağıtım Ltd, Ankara.

TODA, Y., Hiro and YAMAMOTO, Taku (1995), "Statistical inference in vector auto-regressions with possibly integrated processes", Journal of Econometrics, 66(1), pp. 225-250.

TÜREDİ, Salih and BERBER, Metin (2010), "Finansal Kalkınma, Ticari Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Analiz", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 0 (35), pp. 301-316.

YAVUZ, Nilgün (2010), "Reel döviz Kurunun Dış Ticaret Dengesine Etkisi: Türkiye İçin Marshall Lerner Koşulunun Testi", İktisat İşletme ve Finans Dergisi, 24(287), pp.69- 90.

Akıllı Kent Uygulamaları ve Konya Örneği

Zekeriya BİLİCİ¹

Veysel BABAHAÑOĞLU²

Öz

Günümüzde insanoğlunun yarısından fazlası kentsel mekânlarda yaşamakta ve önümüzdeki yıllarda bu oranın daha da artacağı öngörülmektedir. Kentsel mekânlardaki hızlı nüfus artışı beraberinde bir takım problemleri getirmekte aynı zamanda kentler yaşanan altyapı ile bağlantılı zorluklarla da karşı karşıya kalmaktadırlar. Hali hazırda kentlerin karşılaştıkları zorlukları yönetmelerinin ve üstesinden gelmelerinin yollarını bulması adeta bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu bağlamda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve inovatif çalışmalar, teknolojinin kentsel yaşamı kolaylaştırmasını daha etkili ve sürdürülebilir kentler oluşturabilmek için “akıllı kent” yaklaşımını ortaya çıkarmaktadır. Çalışmanın amacı, akıllı kent, akıllı vatandaş kavramı bağlamında akıllı kent uygulamalarını ele almak olarak belirlenmiştir. Çalışma nitel bir yöntemle oluşturulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kent, akıllı kent, Konya, Türkiye

Smart City Implementations and The Case Of Konya

Abstract

People prefer to live in cities densely and owing to these city administrators, public administrations and governments try to find solutions to a number of problems caused by the density of the population and at the same time necessitate them to find solutions to the challenges related to aging infrastructure. In order to solve the occurred problems information technologies used so that cities become more livable with high quality and more functional spaces. In search of finding fast solutions to tackling urban challenges coerce countries to make cities around the world ‘smarter’. The right way to create a smart urban phenomenon is bring cities in a sustainable and livable way of life

Keywords: City, Smart city, Konya, Turkey.

1. Giriş

Günümüzde dünya nüfusunun yaklaşık %55’i kentsel mekânlarda yaşamakta ve bu oran gün geçtikçe artmaktadır. Günümüzde kentler son derece dinamik, üretken, yenilikçi, cezbedici olmalarının yanı sıra, kentlere yoğun göç nedeniyle kayıt dışılık, sağlık, enerji, trafik, atık yönetimi, hava ve su kirliliği, plansız kentleşme, kaynaklara erişim ve suç oranlarında artış gibi bir takım olumsuz problemlerle karşı karşıyadırlar. Dünyanın birçok ülkesinde kırsal alanlardan kent merkezlerine doğru yaşanan göçle birlikte kentsel nüfus

¹ Öğr. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Meram Meslek Yüksekokulu, zbilici@konya.edu.tr

² Öğr. Gör., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Meslek Yüksekokulu, veyselbabahanoglu@duzce.edu.tr

yoğunluğunun artmasının yanında; gıda güvenliği, katı atıkların doğaya zarar vermeden yok edilmesi, içme suyu temini, kent trafiği yönetim sistemleri, vatandaşlar arasındaki yoksulluk oranının artması, iklim değişikliği gibi diğer farklı kompleks sorunlar da bugün kentleri tehdit etmektedir.

İnsanların kentsel mekânları tercih etmesi ve buralarda yoğun olarak yaşaması kent yöneticilerini, kamu yönetimlerini ve devletleri nüfusun yoğunluğunun beraberinde getirdiği bir takım problemlere çözüm bulmaları için harekete geçirmekte ve aynı zamanda yaşanan altyapı ile bağlantılı problemlere de çözüm bulmalarına zorlamaktadır. Bu doğrultuda ortaya çıkan problemlerin çözümünde bilgi iletişim teknolojileri kullanılarak çözüm bulunmaya çalışılmakta, kentler daha yaşanılabilir, kaliteli, daha işlevsel mekânlara dönüştürülmek istenmektedir. Kentsel zorluklarla mücadele etmedeki hızlı çözüm arayışları, ülkeleri dünyanın dört bir yanındaki kentleri daha “akıllı” hale getirmek için harekete geçirmektedir. Akıllı bir kent olgusu oluşturmanın yolu, kentleri sürdürülebilir ve yaşanabilir bir noktaya taşımaktan geçmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde akıllı kentlerin çözüme odaklandığı sorunlar veya hedefler arasında hareketlilik/ulaşım, temiz enerji, su ve gıda üretimi ve dağıtımı, sağlık, yaşam ve halkın katılımının yer aldığı söylenebilir (Lange, 2013: 1).

Akıllı kent yaklaşımı, kentsel alanların geleceği, yeni teknolojiler ve akıllı altyapıların kesişiminde ortaya çıkması söz konusudur. Ancak akıllı kent uygulamalarının başarısı, bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan değişimin ana faktör olduğu geleceğin baştan çıkarıcı ve normatif vizyonlarına derinden bağlı olduğu unutulmamalıdır (Ayala, 2015: 2).

Akıllı kent kavramına ilişkin kabul görmüş net tanımlamalar olmamakla birlikte, çeşitli boyutları ele alınarak bilgi iletişim teknolojileri ile entegre kent uygulamaları yaşantımızı kolaylaştırmak adına hizmete sunulmaktadır. Akıllı kent kavramının çoklu bir paydaş grubu içeren bilgi iletişim teknolojileri vasıtasıyla sorunlara değinmeyi amaçlayan bir anlayış olarak tanımlanması mümkündür. Akıllı kentlerin ortaya çıkması ve sürekliliğinin sağlanabilmesi, toplanması ve değerlendirilmesi süreç alan bilginin aktarımı ile mümkündür. Kentin daha iyi yönetilmesi ve uygulamaların akıllı bir yapıya bürünerek kentin sakinlerince kullanılması ve yaşamı kolaylaştırması ancak mevcut bilginin yönetilmesi ile ortaya çıkmaktadır (Kutlu, Örselli ve Dinçer, 2018).

Dünyadaki çoğu şehirde ve bölgede kentlerin planlama, işletme ve uygulaması süreçlerinde teknolojik yenilikler kullanılmakta ve akıllı kentler oluşturulmasında farklı

adımlar atıldığı görülmektedir. Bu bağlamda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve inovatif çalışmalar, teknolojinin kentsel yaşamı kolaylaştırmasını daha etkili ve sürdürülebilir kentler oluşturabilmek için “akıllı kent” yaklaşımını ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmanın amacı, Türkiye’deki akıllı kent uygulamalarının incelenmesi olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle akıllı kent kavramı, ardından akıllı kent yaklaşımının bileşen ve göstergeleri, Türkiye’deki akıllı kent uygulamaları ve Konya ilindeki akıllı uygulamalar ele alınmaktadır. Çalışma nitel bir yöntemle oluşturulmuştur.

2. Akıllı Kent Kavramının Tanımı

Akıllı kentlerin, son yirmi yılda popüler olmuş veya doğmuş olmasına rağmen, önceki yüzyılım kentsel gelecek hakkındaki vizyonlarına dayanan uzun bir geçmişe sahip olduğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Nitekim geleceğe dair vizyonlar, teknolojinin ve bulunulan dönemin üretim araçlarının etkisi altında şekillenip evrilmiştir. Akıllı olma stratejilerinin çoğunluğu kısa zamanda elde edilebilecek bir olgu olmamakla birlikte, uzun süreli bir çalışma ve kararlılıkla hayata geçirilmesi söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle, geleceğin kentleri ile ilgili vizyon, akıllı kent söyleminin önemli bir olgusudur. Hem kent yönetimi hem de vatandaşlar tarafından bu vizyonun kavranması ve kabul edilmesi akıllı kent yaklaşımının başarıya ulaşması için oldukça önemlidir (Örselli ve Akbay, 2018).

Kentlerde bilgi ve iletişim teknolojilerinin yardımıyla uygulamaya konulan akıllı kent çalışmaları zaman içerisinde bir takım gelişmelere paralel bir şekilde isimlendirilmiştir. Nitekim akıllı kent olgusunu başlangıçta sanal kent; sayısal (dijital) kent (Akgül, 2013), bilgi kenti, kablolu kent, bilgi tabanlı kent, elektronik topluluklar, elektronik topluluk alanları, siber alanlar gibi çeşitli tanımlamaların yapıldığı görülmektedir. Ancak literatürde İngilizce smart cities karşılığı olarak kullanılan akıllı kent kavramının kullanılması söz konusu olmuştur (Çelikyay, 2017, 505).

Küreselleşme, neo-liberalizm, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile birlikte dünyada ve Türkiye’de kentsel nüfusun artışı, hızlı ve çarpık kentleşme gibi sorunlar ortaya çıkmış; değişen devlet-vatandaş ilişkilerinin de etkisiyle kamu yöneticilerini ve devletleri, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak, kentleri daha sürdürülebilir ve yaşanabilir kılma adına, yeni kentsel ağlar oluşturma ve bu yolla talepleri karşılamaya yöneltmiştir (Mangır, 2016: 19). Bu bağlamda kentlerde kaynakların kullanımında baş gösteren verimlilik ve sürdürülebilirlik problemi, giderek yenilikçi çözümlere olan ihtiyacın artması ile birlikte kentsel sistemleri oluşturan ve insanların hayatını kolaylaştırıcı ve yaşam kalitesini artırıcı

çözüm arayışlarının merkezine teknolojik uygulamaların giderek yerleşmesiyle “akıllı kent” yaklaşımı doğmuştur (Terzi ve Ocakçı, 2017: 10).

Literatürde, “akıllı kent” kavramının tanımlanması konusunda üzerinde uzlaşılan bir tanımın olduğunu söylemek oldukça zordur (Kaygısız ve Aydın, 2017: 56). Yapılan akıllı kent tanımlarının her birinin konunun farklı yönlerine vurgu yaptığını ve farklı bakış açılarıyla konuyu ele aldığı görülmektedir. Ancak akıllı kent kavramı üzerine yapılan tanımların, kentler için gerekli teknolojik imkânların her geçen gün değişmesi ve gelişmesi ile sürekli farklılaştığı unutulmamalıdır. Bu bağlamda akıllı kent tanımlarının zamanla değişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır (Alkan, 2015: 72). Akıllı kent, kentsel hizmetlerin sunumunda bilgi teknolojilerinin kullanıldığı katılımcılığın teknoloji ile sağlandığı yenilikleri takip eden aktif biçimde öğrenen birey ve kurumların yer aldığı çevreci bir kenti ifade etmektedir (Gül ve Çobanoğlu, 2017: 1544).

Başta ulaştırma ve enerji olmak üzere, kentsel altyapıların ve şebekelerin insan müdahalesine gerek duymadan kendi kendine yönetilebilmesi mantığına dayanan bu yaklaşımla, insanların yaşam standartlarında önemli ölçüde iyileşme sağlanması amaçlanmaktadır. Bu yaklaşımın merkezinde yer alan temel felsefe “dönüşüm” dür. Ancak, bu dönüşümün kentin dokusuna uygun bir şekilde ve kentin sahip olduğu mevcut sistem ve altyapıları aksatmadan adım adım yapılması esastır. Bu açıdan bakıldığında, bu dönüşüm hamlesinin kentlerin kendi içinden başlatılması ve kendi ihtiyaçlarına göre kurgulanması gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husustur (Elvan, 2017: 7).

Akıllı kent, kentin kollektif zekâsını kullanmak için fiziksel, sosyal, bilgi iletişim teknolojileri ve altyapılarının birbirine bağlanması (Harrison ve diğerleri, 2010:2) olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanında akıllı kent, ekonomi, yönetim, insan, mobilite, çevre ve yaşam algılarında geleceğe yönelik öz-kararlı, bağımsız ve farkında vatandaşların, bağış ve faaliyetlerin akıllı birleşimi (Gülseçen ve diğerleri, 2013:226) ve bileşenlerle bağlı kompleks bir sistem olarak da tanımlanabilmektedir (Bennett ve diğerleri, 1996:3).

Akıllı kent; çevre ve yaşam alanlarında ekonomik faaliyetlerin, yönetişimin en iyi şekilde performans gösterdiği, kendine özgü, bağımsız ve bilinçli vatandaşların varlıklarını ve faaliyetlerinin akıllı kombinasyonu üzerine kurulmuş bir kent olarak tanımlanmaktadır. (Chourabi vd, 2012: 2290). Akıllı kent, bilişim teknolojilerinden güvenli ve verimli bir şekilde faydalanılarak kent kaynaklarının ve varlıklarının entegre edilmesini ifade eden bir kentsel gelişim vizyonu olarak da tanımlanmaktadır. Kent kaynak ve varlıkları, yerel bilgi

sistemlerini, okulları, kütüphaneleri, ulaşım sistemlerini, hastaneleri, enerji tesislerini, su kaynaklarını, çöp toplama ve geri dönüşüm yönetimini, kolluk kuvvetlerini kapsamaktadır (Kamu Teknoloji Platformu, 2016: 10-11).

Akıllı kent uygulama alanlarından birisi e-devlet özelde de e-belediye projeleridir (Kaygısız ve Aydın, 2017: 63). E-devlet, kamusal hizmetlerin teknolojinin yardımıyla vatandaşların yaşamını kolaylaştırmak amacıyla online sunulması, aynı zamanda yerel/belediye kamusal hizmetlerinde sunulması manasında bir teknoloji üretimi olarak ifade edilebilir (Şahin ve Örselli, 2003: 344; Şahin, 2016: 254) E-devlet, hükümetlerin en yenilikçi bilgi ve iletişim teknolojilerini, özellikle web tabanlı internet uygulamalarını, vatandaşlara ve işletmelere, kamusal bilgi ve servislerine daha kolay erişebilmelerini, hizmet kalitesini artırmak için kullanmalarının bir yolu olarak tanımlanabilmektedir. Ayrıca e-devlet demokratik kurum ve süreçlere katılmak için de birçok fırsat sunmaktadır (Fang, 2002: 2). E-devlet uygulamaları devlet ve vatandaş arasındaki etkileşimde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasını mümkün kılarak, demokrasiyi güçlendirmesi de mümkün olmaktadır (Savic, 2006: 4).

Tanımlar incelendiğinde akıllı kent tanımlama biçimlerinin, akıllı kent bileşenlerinin üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Akıllı kentlerin kapsamı göz önüne alındığında, günümüz sorunlarına çözüm bulabilmek ve daha rahat yaşam sürebilmek adına kentin altyapı, üstyapı, bilgi iletişim teknolojileri ve diğer tüm etmenleri kapsayan büyük bir organik sistem olarak düşünülmesi gerekmektedir. Kentin içerisinde bulunan sistemlerin karşılıklı ilişkileri neticesinde sistem arası korelasyon artmakta ve akıllı olarak tanımlanan bir yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda; akıllı kent; bir kentin sakinleri için sürdürülebilir, müreffeh ve tüm paydaşlarını kapsayıcı şekilde geleceğe hazırlamak adına fiziksel altyapı araçlarını bilgi iletişim teknolojileri ile geliştirerek, kentin sakinlerinin özümsemesini sağlaması ile ortaya çıkan yenilikçi ve teknolojik yaklaşımı olarak ifade edilebilir. Ayrıca akıllı kent kavramı bünyesinde birçok sorumluluğu ve iş birliğini de barındırmaktadır. Akıllı kentin etkili bir şekilde uygulanabilmesi altyapı, insan ve bilginin etkili ve koordineli iş birliği ile mümkün olacağını kabul etmek gerekmektedir. Bir kentin geleneksel yapısından sıyrılarak akıllı bir yapıya bürünmesi gerek zaman gerekse de diğer alışkanlıklar bakımından zorlu bir süreci bünyesinde barındırmaktadır (Kutlu, Örselli ve Dinçer, 2018).

3. Akıllı Kentlerin Ögeleri ve Göstergeleri

Akıllı kent uygulamalarının başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için, kentlerin ekonomik, sosyal, çevresel ve finansal sürdürülebilirlik temel hedeflerinin belirlenerek bu hedeflere ulaşmaya çabalaması gereklidir. Bu bağlamda akıllı kentlerin gelişimi ve başarısı, daha etkili hizmet sunumu için bilgi ve iletişim teknolojilerinin uygun şekilde kullanılması, kent yönetimi ve kentsel planlama ile yetkili, sorumlu ve hesap verebilir hükümetlerin varlığı ile doğru orantılıdır (UN, 2014: 18). Ayrıca kenti akıllı hale getirme sürecine vatandaşların dâhil edilmesi ihtiyacı, akıllı kentlerin sadece yasal mevzuat veya bu konuda oluşturulan politikalar ile oluşturulamayacağı hususudur (International Electrotechnical Commission (IEC), 2014: 25).

Akıllı kentler tek bir bileşen veya gösterge üzerinden tanımlanamadığı için literatürde birden çok ve çeşitli tanımın varlığına söz konusudur. Akıllı kentlerin var olabilmesi, gelişimini ve sürdürülebilirliğini devam ettirebilmesi, bünyesinde birçok unsuru barındırmasına bağlıdır. Bu bağlamda, akıllı kentlerin sürdürülebilir ve etkin olabilmesi kamusal hizmetlerin kolaylığı, kent yaşam ortamının canlılığı, akıllı altyapılar ve ağ güvenliliğinin sağlanması gibi unsurları amaç edinmelidirler (ISO/IEC, 2015: 2).

Akıllı kent kavramı çoklu bir paydaş grubu içeren bilgi iletişim teknolojileri vasıtasıyla sorunlara değinmeyi amaçlayan bir kavram olarak tanımlanması mümkündür. Tanımlamalar neticesinde genel çerçevesini çizdiğimiz akıllı kent kavramını oluşturan faktörler akıllı kentin temel yapıtaşlarıdır. Bir kentin, akıllı kent olarak tanımlanabilmesi için bileşenlerinin sürdürülebilir, bilgi iletişim teknolojilerine uyumu ve akıllı tasarım fikri çerçevesinde oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca kentlerin enerji, sera gazı emisyonları, ulaşım, altyapı, e-hizmetler, kaynak yönetimi, vatandaşların katılımı, rekabet gücü, ekonomi, çevre, kalite gibi akıllı kent performansını ölçmek için bazı göstergelere ihtiyaç duyulduğu belirtilebilir.

Akıllı kentlerin dönüşümlerinin planlanması ve bu dönüşümlerin izlenmesiyle ilgili her ülke literatüre farklı katkılarda bulunmuş ve çeşitli uygulamalar geliştirmiştir. Bu yaklaşımlar içerisinde Boyd Cohen'in geliştirdiği "*Akıllı Kentler Çarkı (Smart Cities Wheel SCW)*" ön plana çıkmaktadır (Elvan, 2017: 7). Bu yaklaşım Avrupa Birliği tarafından da kabul edilmiş ve akıllı kentler için, sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma, daha iyi bir yaşam kalitesi için beşeri sermaye, sosyal sermaye ve bilgi iletişim teknolojisi alt yapısının oluşturulmasının etrafında şekillenmesi gerektiği benimsenmiştir. Bu doğrultuda Avrupa

Birliği Parlamentosu tarafından yayınlanan raporda akıllı kentlerin Cohen'in yaklaşımı çerçevesinde altı boyutunun olduğu belirtilmektedir (Smart Cities Council, 2014: 18; Örselli, Bilici ve Babahanoğlu, 2018:6-7). Ayrıca bir kentin "akıllı" olma yolunda ilerlerken bu bileşenlerden herhangi birinin öne çıkabilmesi söz konusudur. Ancak, her kentin bileşen ve göstergelerde yer alan alanlarda hizmetlerini gerçekleştirmesi gerekmektedir (Çelikyay, 2017: 507):

a) Akıllı Ekonomi

- Girişimcilik
- Yerel ve küresel bağlar
- İnovasyon
- Verimlilik

b) Akıllı Vatandaş

- 21.yy eğitimi
- Katılımcı toplum modeli
- Yeniliklerin desteklenmesi

c) Akıllı Yönetişim

- Bilgi ve İletişim Teknolojileri ve e-devlet Uygulamaları
- Şeffaflık ve Kamuya Açık Veri
- Etkin Arz ve Talep Politikalar

d) Akıllı Hareketlilik

- Entegre Çözümler
- Karma Erişim Modeli
- Çevre Dostu Motorsuz
- Ulaşım Seçenekleri

e) Akıllı Çevre

- Yeşil Binalar
- Yeşil Enerji
- Yeşil Şehir Planlaması

f) Akıllı Hayat

- Sağlık
- Güvenlik
- Enerjik
- Kültürel
- Mutlu

Çalışmanın bu bölümünde Cohen'in yaptığı sınıflandırma bağlamında akıllı kent bileşenleri "akıllı ekonomi, akıllı vatandaş, akıllı yönetim, akıllı hareketlilik, akıllı çevre ve akıllı hayat" olmak üzere 6 başlıkta ele alınmaktadır:

- **Akıllı Ekonomi:** Akıllı ekonomi, girişimcileri destekler, yaratıcılığı yeniliği ve işçi piyasasında esnekliği, yerel ve uluslararası piyasa arasında bağlantı sağlayan basitleştirilmiş rekabeti içerir (Karadağ, 2013: 22).
- **Akıllı Vatandaş:** Akıllı vatandaş, esneklik, yaratıcılık, hoşgörü, kozmopolitlik ve kamusal yaşama katılım ile bağlantılı olan insan ve sosyal sermayenin niteliğinin ifadesidir (Akdamar, 2017: 203). Akıllı vatandaş bileşeni kapsamında, insanların bilgi ve iletişim teknolojileri kullanma ve üretme becerilerinin geliştirilerek yaratıcılığı ve inovasyonu özendiren kapsayıcı bir toplum oluşturulması amaçlanmaktadır (Elvan, 2017: 8). Aynı zamanda akıllı vatandaşların oluşturduğu akıllı toplulukların akıllı kentlerdeki uygulamaları etkin bir şekilde kullanan, kentlerin gelişiminde ve cazibe merkezleri haline gelmelerinde de önemli bir aktör olmaları söz konusudur. Akıllı kent uygulamalarında akıllı insan veya akıllı vatandaş kavramının odak noktası olduğu ve akıllı vatandaş olmadan akıllı kentlerin olamayacağı ve başarıya ulaşamayacağı da unutulmamalıdır (Örselli, Bilici ve Babahanoğlu, 2018: 8).
- **Akıllı Yönetişim:** Akıllı yönetim vatandaş katılımını, vatandaşlar için katılım sürecini kolaylaştıran işlemleri, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliğini içermektedir. Yönetişim ilkesi gereğince e-devlet, sosyal medya, gönüllülük yoluyla oluşturulan katılım örgütleri vasıtasıyla karar verme süreçlerine mümkün olduğunca şehrin tüm aktörlerini dâhil etme (Letaifa, 2015: 1416) söz konusudur.
- **Akıllı Hareketlilik:** Akıllı hareketlilik kavramı bilgi ve iletişim teknolojileri destekli nakliye ve lojistik hizmetlerini kapsamaktadır. Kentin lojistik akışını geliştirmek adına trafik koşullarını, coğrafi ve çevresel etmenleri etkin bir şekilde kentin hareketlilik düzenine entegre edebilme kabiliyetidir. Kentin hareket kabiliyetinin artırılması için, yenilikçi ve sürdürülebilir ulaşım sistemlerinin kurulması, çevre ile dost yakıtlara dayalı toplu taşıma sistemlerinin geliştirilmesi bu kavram içerisinde değerlendirilebilir (Neirotti vd., 2014: 28). Ayrıca akıllı ekonominin zaman ve mekan açısından başarıya ulaşabilmesi için; kentteki ulaşım sistemleri, trafik yönetimi, yoğunluk ölçümü, trafik yönlendirme, akıllı kavşak, akıllı durak, akıllı parkmetreler, park yönlendirme, toplu taşımada bütünleşik ücret ödemesi, GPS takip, yol sensörü, ileri yolcu bilgi sistemleri

gibi (Varol, 2017:54) iyi çalışan bir akıllı hareketlilik/mobilite sistemine ihtiyaç duyulmaktadır.

- **Akıllı Çevre:** Kirlilik oranlarının azaltılması ve çevrenin korunması sayesinde kentin doğal güzelliklerinin artırılması hedeflenir. Akıllı kentlerde yeni teknolojik gelişmeleri enerji kullanımına entegre ederek kaynakların kullanım oranlarının azaltılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarını artırılması sayesinde yeşil bir kentin sürdürülmesi planlanmaktadır (Colldahl ve diğerleri, 2013:5).
- **Akıllı Hayat:** Akıllı hayat, kamu güvenliği, suçla mücadele (kamera ya da sesli takip sistemleri), kentsel acil müdahale ve denetleme, afet yönetimi, itfaiye, sağlık ve eğitim hizmetleri, kültür ve turizm hizmetlerinde iletişim/yönlendirme gibi uygulamaları içermektedir (Varol, 2017:55).

4. Konya Büyükşehir Belediyesi Özelinde Akıllı Kent Uygulamaları

Türkiye’de akıllı kente geçiş süreci ve akıllı uygulamaların hayata geçirilmesi dünyadaki akıllı kent kavramı çerçevesinde 2000’li yıllardan itibaren gerek kalkınma planları ve programları gerek strateji ve politika belgelerinde yer alan hedeflerde yer almaktadır. 10. Kalkınma Planı, Yıllık Programlar ve Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları, Vizyon 2023 öne çıkan politika belgeleri olarak söylenebilir (Uçar, Şemşit ve Negiz, 2017, 1792; Kutlu, Örselli ve Çelik, 2018).

Türkiye’de ilk akıllı kent uygulamaları, 2000’li yıllarda Yalova’da “*Bilişim Vadisi Projesi*” olarak adlandırılan bir eko-tech yerleşim yerinin kurulması ile başlamıştır. Bilişim temelli akıllı kent projeleri daha sonra Ankara, Kocaeli, Bursa, Eskişehir gibi kentler ile devam edip, diğer kentler tarafından da gündeme alındığı söylenebilir (Alkan, 2015: 73). Türkiye’de akıllı kent uygulama alanlarından birisi e-devlet özelinde de e-belediye projeleridir (Kaygısız ve Aydın, 2017: 63).

2014-2018 yıllarını kapsayan 10. Kalkınma Planında “*Akıllı uygulamaların sağlık, ulaştırma, bina, enerji ile afet ve su yönetimi gibi alanlar başta olmak üzere kullanımının yaygınlaştırılacağı; kentlerin bilgi ve iletişim teknolojileri alanındaki altyapı, kapasite ve beceri düzeylerinin artırılarak akıllı kentlere dönüşmesinin destekleneceği*”ne yer verilmiştir (Onuncu Kalkınma Planı: 97). Bu doğrultuda akıllı uygulamaların yaygınlaştırılmasıyla akıllı enerji ve su, akıllı bina ve akıllı sağlık yönetiminden faydalanılabileceği belirtilen planda bilgi ve iletişim teknolojileriyle ekonomik ve sosyal faydanın elde edileceği ve böylece yaşam kalitesinin artırılacağı vurgulanmaktadır (Kutlu, Örselli ve Dinçer, 2018).

Türkiye’de akıllı kent yaklaşımı ile ilgili Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’na bağlı “*Akıllı Şehirler ve Coğrafi Teknolojiler Dairesi Başkanlığı*” kurulmuştur. Aynı zamanda bu başkanlık içerisinde üç ayrı daire bulunmaktadır: “Akıllı Şehirler Şube Müdürlüğü ve Görevleri, Kent Bilgi Sistemleri Şube Müdürlüğü ve Görevleri, Uygulama ve Geliştirme Şube Müdürlüğü”. Akıllı Şehirler ve Coğrafi Teknolojiler Dairesi Başkanlığı’nın görevleri şu şekilde sayılmıştır (<https://cbs.csb.gov.tr>):

- Akıllı kent uygulamaları ile ilgili yazılımları geliştirmek, politika ve strateji çalışmalarını yürütmek, projeler gerçekleştirmek, eşgüdüm sağlamak ve yaygın kullanımı temin etmek üzere faaliyette bulunmak,
- Kent bilgi sistemlerinin standart ve yaygın bir şekilde oluşturulması için gerekli düzenlemeleri yapmak,
- Coğrafi bilgi sistemleri uygulamalarını bütünleyen navigasyon, yönetim, otomasyon ve dokümantasyon sistemleri ile ilgili uygulama, düzenleme, geliştirme ve izleme faaliyetlerini yürütmek,
- Genel Müdürlük tarafından geliştirilen coğrafi uygulamaların işletilmesine, bakımına ve yönetimine ilişkin iş ve işlemleri yapmak ve yaptırmak,
- Coğrafi bilgi teknolojileri ve akıllı kentler ile ilgili gerçekleştirilen uygulamalara ilişkin araştırma, izleme, endeksleme ve raporlama faaliyetlerini yürütmek,
- Görev alanına ilişkin konularda ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlarca gerçekleştirilen çalışmalarda ülkemizi temsil etmek, işbirliği ve uyum çalışmalarını koordine etmek,
- Genel Müdür tarafından verilen diğer iş ve işlemleri yapmak.

Türkiye’de akıllı kent uygulamaların birçoğu özel şirketler tarafından devlet destekli bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Bunun yanı sıra özellikle Türk Telekom’un tarafından gerçekleştirilen Akıllı Kentler projesi çerçevesindeki uygulamalar akıllı kent oluşumunda Türkiye bağlamında önemli bir yere sahiptir.

Tablo: 1 Türk Telekom Akıllı Kent Uygulamaları

Akıllı Durak	Otobüslerin ne zaman geleceğini telefonda yada akıllı duraktan görebilme
Akıllı Otopark	Hangi otopark alanının boş olduğunu telefon yardımıyla görebilme
Akıllı Kavşak	Kavşaklarda en yoğun caddelere öncelik vererek trafik yoğunluğu en aza indirilmeye çalışılmaktadır
Öncelikli Geçiş	Ambulans gibi trafikte geçiş önceliği olan araçlara sistem otomatik olarak yeşil ışık yakmaktadır
TEDES	Trafik kurallarına aykırı araç kullanımları tespit edilerek trafiğin daha güvenli akması sağlanmaktadır,
Akıllı Aydınlatma	Sokak lambalarının otomatik olarak devreye girmesi/çıkması sayesinde elektrik enerjisinden tasarruf edilmektedir.
Akıllı Sulama	Parklar nem oranlarına ihtiyaç anında devreye girerek su ve gübre tasarrufu sağlanmaktadır.
Uzaktan Sayaç Okuma	Elektrik ve su sayaçları merkezi olarak okunarak kayıp kaçak miktarları takip edilmektedir.
Akıllı Atık Toplama	Çöplerin doluluk oranları takip edilerek atık toplama operasyonunun optimize edilmesi sağlanmaktadır.
Engelli Navigasyonu	Görme engelli vatandaşlara kamusal alanlarda yol tarifi görme engelli navigasyonu ile yapılmaktadır.
Akıllı Ölçüm	Sıcaklık, nem ve gürültü seviyesi takip edilmektedir.
Hasta Takip	Kronik hastaların tansiyon, nabız, şeker gibi hayati değerleri merkezden anlık olarak takip edilmektedir.
Panik Buton	Acil durumlarda tek düğmeye basılarak ambulans ve polis anında çağrılmaktadır.
Akıllı Güvenlik	Şehrin merkezi yerlerine kameralar yerleştirilerek görüntüler vatandaşlarla paylaşılabilir.
Sevgi Zinciri	Kayıp kişilerin ve kayıp hayvanların takip edilerek bulunmaları kolaylaştırılmaktadır.
Kablosuz İnternet	Şehir merkezinde ücretsiz Wi-Fi hizmeti sağlanmaktadır.
İnteraktif Kiosklar	Şehrin farklı yerlerine şehir ile ilgili bilgi veren ekranlar yerleştirilerek bilgilendirme yapılmaktadır.

Kaynak: https://www.karamandan.com/Gundem-Akilli_Kent_nedir-h30955.html

Deloitte ve Vodafone ortaklığında hazırlanan raporda da teknoloji ile doğru orantılı insan odaklı uygulamalar ön plana çıkmıştır. Akıllı durak, akıllı otobüs, akıllı trafik ışıkları ve sinyalizasyon, akıllı kavşaklar gibi ulaşımı doğrudan ilgilendiren uygulamalardan en popüler uygulamalar olarak göze çarpmaktadır. Trafik denetleme uygulaması (TEDES) ile ulaşım ve güvenlik ihtiyacının önemi vurgulanmış, ücretsiz WiFi noktaları ile de kent sakinlerinin akıllı uygulamalardan daha çok istifade etmelerinin önü açılmıştır (Türkiye Bilişim Vakfı, 2016,124).

Türkiye’de akıllı kent projelerinin hayata geçirilmesinde ilk önemli aktör şüphesiz yerel yönetimlerdir. Yerel yönetimlerin hükümet tarafından ortaya konulan akıllı kent politikaları uygulamaları hayata geçirmek adına karşılaştıkları en önemli problemlerin başındaysa finansman sorunu gelmektedir (Kutlu, Örselli ve Çelik, 2018). Akıllı kent uygulamaları açısından değerlendirildiğinde Türkiye’de birçok kentte bazı adımların atıldığı ve uygulamaların başlatıldığı rahatlıkla ifade edilebilir. İstanbul birçok açıdan olduğu gibi

akıllı kent yaklaşımı açısından da diğer kentlere göre başı çektiği ifade edilebilir. Akıllı sayaçlar, EU Smart Space, akıllı binalar, Fatih Spor Kompleksi, İSKİ, içme suyu dağıtım yönetimi, İBB, trafik kontrol merkezi İspark, akıllı park ücretlendirme ve otomatik parklar, İstanbul Kart, farklı ulaşım araçlarında aynı kartla bütünleşmiş hizmet İsbak, akıllı konteyner, mobese ve dijital kütüphane uygulamaları İstanbul'da başarıyla uygulanan akıllı kent uygulamalarına örnek olarak verilebilir (Yılmaz, 2016: 8).

Konya İli de akıllı kent uygulamaları açısından birçok faaliyetin hayata geçirildiği görülmektedir. Konya'da uygulamaya konulan "Akıllı Toplu Ulaşım Sistemi (ATUS)", "temassız kart sistemi", "akıllı kavşak sistemi", "akıllı bisiklet sistemi", "akıllı atık yönetimi", "mobil uygulamalar", "Kent Bilgi Sistemi" gibi akıllı kent çalışmaları örnek olarak verilebilir (<http://www.konya.bel.gov.tr>) TÜBİTAK ve Konya Büyükşehir Belediyesi arasında "Konya Büyükşehir Sınırları içinde elektronik haberleşme amacıyla kullanılmak üzere Fiber-Optik altyapı kurma ve bu altyapıdan karşılıklı faydalanılması esasına dayalı işbirliği protokolü" imzalanmıştır. Bu protokol ile birlikte Konya da akıllı kent yaklaşımı kapsamında ulaşım ve haberleşme alt yapısı iyileştirilmiştir. Tramvay yolunda yaşanan aksaklıkların çözümü ve yeni yolların inşası, trafik denetleme sistemlerinin yaygınlaştırılması, kentin bir network alt yapısının hazırlanması bu kapsamda atılan adımlar olarak değerlendirilebilir (Altınsarı, 2018).

Konya'da akıllı toplu ulaşım sistemi (ATUS) ile vatandaşlar toplu ulaşım hatlarının hangi güzergâhlardan geçtiğini, otobüs hatlarına ait sefer zamanlarını, toplu ulaşım aracının beklenen ya da belirtilen durağa tahmini olarak kaç dakika sonra geleceğini, belirtilen adrese en yakın durakları öğrenebilmektedir. Kullanıcılar toplu ulaşım ile ilgili buna benzer pek çok bilgiye atus.konya.bel.tr adresli internet sayfasından, Mobil Konya Uygulamasından, duraklarda bulunan kare kodlardan, 5669 SMS Sistemi'nden ulaşabilmektedir. Temassız kart sistemi ile bankacılık kartlarının belediye bünyesinde hizmet veren toplu ulaşım araçlarında kullanılmasını sağlamıştır. Akıllı bisiklet uygulaması ile de Konya merkezde 40 ayrı istasyonda bulunan 500 akıllı bisikleti kullanmak isteyenler nereden bisiklet alabileceklerini, nereye teslim edebileceklerini, istasyonda bisiklet ya da boş kilitleme alanı olup olmadığını Mobil Konya Uygulamasından öğrenebilmekte, kiralama ücretini banka kartları ya da el kart ile yapabilmektedir. Mobil Konya ve Mobil Mesnevi Uygulaması ile kullanıcılar, belediye hakkında, şehir hakkında ya da şehrin ulaşımı konusundaki pek çok bilgiye kolaylıkla ulaşabilmektedir. Mesnevi'yi ciltler halinde okuma imkânı sağlayan Mobil Mesnevi uygulamasında; ney taksimlerini dinleme, ekleme, okunan bölümleri işaretleyebilme, okunan bölümler hakkında not alabilme, dipnotlara bakabilme, içindekileri liste halinde görebilme ve

ilgili sayfaya gidebilme, Mevlana Müzesi fotoğraflarından oluşan albümü inceleyebilme, Mesnevi'den alınmış kısa sözleri SMS veya sosyal medyada paylaşabilme gibi özellikler bulunmaktadır (Erkek, 2017: 65-67).

Özetle Konya'daki akıllı kent uygulamaları değerlendirildiğinde akıllı uygulamaların ayrı ayrı birimlerce faaliyete konulmasına rağmen benimsediği akıllı kentleşme yaklaşımı ile Konya yakın gelecekte bütünleşik bir akıllı kent olarak karşımıza çıkması söz konusu olacaktır.

5. Sonuç

Dünya üzerinde kentleşme oranı hızla artan bir seyir izlemektedir. Bu olguya paralel şekilde kentlerin nüfuslarında da sürekli bir artış görülmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda kentlerin nüfusunun artmaya devam edeceği sonucu elde edilmiştir. Bu durum kentlerin daha verimli, daha sağlıklı, daha erişilebilir bir duruma gelmesini neredeyse zorunlu hale getirmiştir. Kentlerin ortaya çıktığı günden bugüne kadar, kent ortamında birçok yenilik, değişim ve düzenleme hayata geçirilmiştir. Bu yenilik, değişim ve düzenlemeler, büyük ölçüde vatandaşların refahını artırmak ve yaşam koşullarını iyileştirmek için yapılmıştır. Günümüzde ise dönüşüm “akıllı kentler” inşa etmeye doğru evrilmektedir.

Çağımızda yaşanan bilgi ve iletişim teknolojilerindeki baş döndürücü değişim kendisini her geçen gün hayatımızın her alanına nüfuz etmektedir. Artan kentleşme oranıyla birlikte nüfus oranlarında da çok hızlı yaşanan yükseliş ekolojik dengeyi de etkilemekte ve şehirlerde kaynak kullanımını noktasında adeta bir çöküşü de hazırlamaktadır. Büyüyen, nüfusu artan kentler her geçen gün fazla tüketip, daha fazla zararlı atık salınımı yaparak çevreye zarar vermenin yanında bireylerin de yaşamını olumlu veya olumsuz doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda teknolojik açıdan yaşanan gelişmeler ekonomik bir rekabet unsuru olarak kentin farklı noktalarına entegre edilmektedir. Özetle internet alt yapısı kullanılarak kentlerin farklı bölgelerine çeşitli sensörler yerleştirilmekte ve bu sensörlerden elde edilen veriler bilişim metotlarıyla işlenmektedir. Bu kapsamda ortaya çıkan sonuçlar hem şehirlerin yönetimini hem de o bölgede yaşayan insanların gündelik işlemlerini kolaylaştırmaktadır.

Bugün kentlerin karşılaşmış oldukları zorlukları yönetmelerinin ve üstesinden gelmelerinin yollarını bulması adeta bir zorunluluk haline gelmiştir. Hali hazırda kentlerin temel sorunları olarak kabul edilebilecek olan çarpık ve hızlı kentleşme, hava kirliliği, çevrenin korunması, konut alanları, trafik sorunları ile su ve atık sistemleri gibi sorunların

çözümü için yeni bir vizyona ve anlayışa ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda Türkiye’de öncelikle bir zorunluluğun sonucu olarak ortaya konulan akıllı kent çalışmaları giderek yaygınlaşmaktadır.

Türkiye’deki akıllı kent uygulamaları değerlendirildiğinde, bu konuda yapılan çalışmaların dünyadaki uygulama örnekleri ile kıyaslandığında oldukça yeni ve emekleme düzeyinde olduğu belirtilebilir. Gerçekleştirilen akıllı kent uygulamaları konunun sadece teknolojik boyutuna önem vermekte; akıllı kenti oluşturan diğer bileşenlerin ise göz ardı edildiği görülmektedir. Bazı bilişim teknolojileri şirketleri devlet destekli olarak hayata geçirilen akıllı kent uygulamaları hem yerel yönetimlere bir vizyon katmakta hem de bu alanda uygulanan kamu politikalarına öncülük etmektedir. Bu kapsamda özellikle bazı metropol kentlerde çok az da olsa önemli ve başarılı akıllı kent uygulamalarına yer verildiği görülmektedir.

Bir kentin akıllı kent sayılabilmesi için akıllı kent bileşenlerinden en az birine bünyesinde barındırıyor olması gerekmektedir. Akıllı kent bileşenleri konusunda Boyd Cohen’in yaptığı sınıflandırmada söz konusu olan “akıllı ekonomi, akıllı vatandaş, akıllı yönetim, akıllı hareketlilik, akıllı çevre ve akıllı hayat” olmak üzere 6 ana bileşen bulunmaktadır. Bu bileşenler Konya özelinde değerlendirildiğinde “Akıllı Toplu Ulaşım Sistemi (ATUS)”, “Temassız Kart Sistemi”, “Akıllı Kavşak Sistemi”, “Akıllı Bisiklet Sistemi”, “Akıllı Atık Yönetimi”, “Mobil Uygulamalar”, “Kent Bilgi Sistemi” gibi akıllı kent çalışmaları örneklerinde kendini göstermektedir. Ancak bu uygulamalar ayrı ayrı birimlerce uygulamaya konulmuş olup bütünlük bir yaklaşım söz konusu değildir. Türkiye geneli uygulanan akıllı kent uygulamalarına ve politikalarına bakıldığında Konya bu noktada dünya örneklerinden geri kalmış olsa da Türkiye örneklerinde iyi bir noktada olduğu söylenebilir. Özellikle benimsediği akıllı kentleşme yaklaşımı ile Konya yakın gelecekte bütünlük bir akıllı kent olarak karşımıza çıkması söz konusu olacaktır.

Kaynakça

- AKDAMAR, Emrah (2017), “Akıllı Kent İdealine Ulaşmada Büyük Verinin Rolü”, Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi, Cilt. 10, Sayı. 2, s. 200-215.
- AKGÜL, Mustafa Kemal (2013), “Kentlerin E-Dönüşümü: Akıllı Kentler”, Kalkınmada Anahtar Verimlilik Dergisi, Sayı. 291, Mart, <http://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/kentlerin-e-donusumu-akilli-kentler/416> [21.02.2018].
- ALKAN, Tunay (2015), “Akıllı Kentler ya da 21. Yüzyıl Şehirleri”, Bilişim Dergisi, Sayı. 182, s. 70-77.
- ALTINSARI, Uğur, “TÜBİTAK ULAKBİM Konya Altyapı Projesi”, <http://ulakbim.tubitak.gov.tr/sites/images/Ulakbim/konya.fiber.altyapi-ugur.altinsari.pdf>, [28.11.2018]

- AYALA, Andres Luque and Simon Marvin (2015), “Developing A Critical Understanding Of Smart Urbanism?”, Urban Studies, Durham University, UK.
- BENNETT, Dag, Diana Perez-Bustamante Yabar ve Maria-Luisa Medrano (1996), “Challenges For Smart Cities In The UK”, Methods, Cilt. 100, s. 1-7.
- CHOURABİ, Hafedh, Taewoo Nam, Shawn Walker, J. Ramon Gil-Garcia, Sehl Mellouli, Karine Nahon, Theresa A. Pardo ve Hans Jochen Scholl (2012), “Understanding Smart Cities: An Integrative Framework”, Proceedings of the Annual 45. Hawaii International Conference on System Sciences, s. 2289-2297.
- COLLDAHL, Caroline, Sonya Frey ve Joseph E. Kelemen (2013), Smart Cities: Strategic Sustainable Development for an Urban World, School of Engineering Blekinge Institute of Technology, Sweden.
- ÇELİKİYAY, Hicran Hamza (2017). İstanbul Perspektifinden Akıllı Şehirlere Bakış: Şehirleri Akıllı Kılan Sadece Teknoloji Mi? Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 505-512.
- DOBRICA Savic (2006), E-GOVERNANCE: Theoretical Foundations And Practical Implications, Montreal.
- ELVAN, Lütfü (2017), “Akıllı Şehirler: Lüks Değil İhtiyaç”, İTÜ Vakfı Dergisi, Sayı. 77. ss. 6-9.
- FANG, Zhiyuan (2002), E-Government in Digital Era: Concept, Practice, and Development, International Journal of The Computer, The Internet and Management, Vol. 10, No.2, s. 2
- GÜL, Ayça ve ATAK ÇOBANOĞLU, Şermin (2017), “Avrupa’da Akıllı Kent Uygulamalarının Değerlendirilmesi ve Çanakkale’nin Akıllı Kente Dönüşümünün Analizi”, SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Kayfor15 Özel Sayısı, ss.1543-1565.
- GÜLSEÇEN, Sevinç, Şebnem Özdemir, Serra Çelik, Tuba Uğraş ve Mustafa Özcan (2013), “Dijital Dünyadan Yansımalar Bilgide ve Vatandaşlıkta Değişim”, XVIII. Türkiye’de İnternet Konferansı Bildiri Kitapçığı, İstanbul Üniversitesi, s. 223-227.
- HARRISON, Colin, Barbara Eckman, Rick Hamilton, Perry Hartswick, Jayant Kalagnanam, Jurij Paraszczak ve Peter Williams (2010), “Foundations For Smarter Cities”, IBM Journal of Research and Development, Sayı.4, ss. 1-16.
- INTERNATIONAL ELECTROTECHNICAL COMMISSION (IEC) (2014), Orchestrating Infrastructure For Sustainable Smart Cities, 2014, <http://www.iec.ch/whitepaper/pdf/iecWP-smartcities-LR-en.pdf> [21.03.2018]
- ISO/IEC JTC 1 Information Technology (2015), “Smart Cities Preliminary Report 2014”, ISO, Switzerland.
- KAMU TEKNOLOJİ PLATFORMU (2016), “Akıllı Kentler Masa Başlı Araştırması”, XSIGHTS.
- KARADAĞ, Tunç (2013), “An Evaluation Of The Smart City Approach” Yüksek Lisans Tezi, Middle East Technical University, Master of Science in City Planning Department, Ankara.
- KARAMANDAN.COM (2018), “Akıllı Kent Nedir?”, https://www.karamandan.com/Gundem-Akilli_Kent_nedir-h30955.html, (E.T. 28.11.2018)
- KAYGISIZ, Ümmühan ve Sonay Zeki Aydın (2017), “Yönetişimde yeni Bir Ufuk Olarak Akıllı Kentler”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt. 9, Sayı. 18, s. 63
- KAYGISIZ, Ümmühan ve Sonay Zeki Aydın (2017), “Yönetişimde Yeni Bir Ufuk Olarak Akıllı Kentler”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. 9, Sayı.18, ss. 56-81.
- KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ, <http://www.konya.bel.tr/ebelediye.php> (Erişim Tarihi: 14.10.2018).
- KUTLU, Önder, Erhan Örselli ve Emine Çelik (2018). “Yerel Kalkınmanın Anahtarı Akıllı Kentler: Londra Örneği”, VI. KOP Uluslararası Bölgesel Kalkınma Sempozyumu, 26-27 Ekim 2018, Konya.

- KUTLU, Önder, Erhan Örselli ve Selçuk Dinçer (2018). “Akıllı Kentler Düş mü Gerçek mi? Barcelona ve Konya Örnekleri”, Alanya Uluslararası Yerel Yönetimler Sempozyumu, 1-3 Kasım 2018, Alanya, Antalya.
- LANGE, Michiel de (2013). *The Smart City You Love to Hate: Exploring the Role of Affect in Hybrid Urbanism*, Utrecht University: Media and Culture Studies, Amsterdam, Netherlands, 2013
- LETAIFA, Soumaya Ben (2015), “How to Strategize Smart Cities: Revealing the SMART Model”, *Journal of Business Research*, Vol. 68, Iss. 7, ss.1414-1419.
- MANGIR, Fatih (2016), “Smart City Strategies for Local Governments: The Case of Konya in Turkey”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, Cilt. 19, 41. Yıl Özel Sayısı, 2016, ss. 17-36.
- NEIROTTI, Paolo, Alberto De Marco, Anna Corinna Cagliano, Giulio Mangano, Francesco Scorrano (2014), “Current Trends in Smart City Initiatives: Some Stylised Facts”, *Cities*, Iss. 38, s. 25-36.
- ÖRSELLİ, Erhan ve Can Akbay (2018). “Bir Kenti Geleceğe Taşıma ve Kent Alışkanlıklarını Değiştirme Projesi Olarak Akıllı Kentler”, Alanya Uluslararası Yerel Yönetimler Sempozyumu, 1-3 Kasım 2018, Alanya, Antalya.
- ÖRSELLİ, Erhan, Zekeriya Bilici ve Veysel Babahanoğlu (2018). “Akıllı Vatandaş, Akıllı Kentler ve Türkiye”, *ICPESS 2018 Proceedings Vol. 1: Political Studies*, pp. 1-14
- SEYİDA, Erkek (2017), “ ‘Akıllı Şehircilik’ Anlayışı ve Belediyelerin İnovatif Uygulamaları ”, *Medeniyet Ve Toplum Dergisi*, Cilt.1, Sayı.1, s. 65- 67
- SMART CITIES COUNCIL (2014), “Mapping Smart Cities in The EU”, European Parliament.
- ŞAHİN, Ali (2016), *Türk Kamu Yönetiminde Yapısal Dönüşüm ve E-Devlet*, 3. Baskı, Atlas Akademi, Konya.
- ŞAHİN, Ali ve ÖRSELLİ, Erhan (2003), “E-Devlet Anlayışı Sürecinde Türkiye”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.9, ss. 343-356.
- T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI, “Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)”, www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/07/20130706M1-1-1.doc (Erişim Tarihi: 10.10.2018).
- T.C. ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK BAKANLIĞI, <https://cbs.csb.gov.tr/birimler/akilli-sehirler-ve-cografiteknolojiler-dairesi-baskanligi/1565> (Erişim Tarihi: 10.10.2018).
- TÜRKİYE BİLİŞİM VAKFI (2016). “Akıllı Şehir Yol Haritası”, Deloitte ve Vodafone, <https://www.sehirsizin.com/Documents/Deloitte-Vodafone-Akilli-Sehir-Yol-Haritasi.pdf> (Erişim Tarihi: 26.10.2018).
- UÇAR, Ahmet, Sühal Şemşit ve Nilüfer Negiz (2017). “Avrupa Birliği Akıllı Kent Uygulamaları ve Türkiye’deki Yansımaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Kayfor 15 Özel Sayısı, ss. 1785-1798.
- UNITED NATIONS, *World Urbanization Prospects The 2014 Revision* (2014), Department of Economic and Social Affairs, New York, s. 18
- VAROL, Çiğdem (2017), “Sürdürülebilir Gelişme de Akıllı Kent Yaklaşımı: Ankara’daki Belediyelerin Uygulamaları”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, S.1, ss. 43-58.
- YILMAZ, Emre (2016), “Yeni Bir Hikâye Konya Akıllı Şehir Olabilir Mi?”, *Konya Ticaret Odası Araştırma Raporu*.

